

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

MUTLULUK ÖĞRETİSİ BAĞLAMINDA STOA FELSEFESİ

Hazırlayan
Yasemin KAYA

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ÖNAL

Yüksek Lisans Tezi

Malatya, 2014

MUTLULUK ÖĞRETİSİ BAĞLAMINDA STOA FELSEFESİ

Yasemin KAYA

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÖNAL

Yüksek Lisans Tezi

Malatya, 2014

KABUL VE ONAY

Yasemin KAYA tarafından hazırlanan "Mutluluk Öğretisi Bağlamında Stoa Felsefesi" başlıklı bu çalışma, 08/08/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Hüseyin Subhi ERDEM

Üye: Prof. Dr. Şahabettin YALÇIN

Üye: Doç. Dr. Mehmet ÖNAL (Danışman)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

08/08/2014

Yasemin KAYA

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Mehmet ÖNAL'ın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **Mutluluk Öğretisi Bağlamında Stoa Felsefesi** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

08/08/2014

Yasemin KAYA

TEŞEKKÜR

Başta bu tezin hazırlanma s¼recinde, vaz geçtiğim anlarda dahi, toparlanmamı sağlayarak s¼rekli beni motive eden; emeğini ve desteğini katma noktasında asla teredd¼t etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Mehmet Önal'a ve başta Anabilim Dalı BaŐkanı Prof. Dr. H. Subhi Erdem olmak üzere t¼m Felsefe B¼l¼m¼ oğretim üyesi hocalarıma teŐekk¼r sunarım. Ayrıca, bilgi ve bilgelik aŐkı (philosophia) m¼cadelesine girmem için beni destekleyen ve y¼reklendiren canım kardeŐim İlhan Kaya'ya, yine s¼recin en başından beri yanımda olan ve çalıŐmama teknik destek sunan arkadaŐım Derya Yılmaz TanataŐ ile, tezimi hiç sıkılmadan titizlikle okuyan Őzlem Vurucu ve b¼y¼k bir özveriyle tezimi okuyup redakte eden Koray Sait Gürsoy'a canı gön¼lden teŐekk¼r ederim. Son olarak, kendisi beş yaşındayken baŐladıđım bu çalıŐmayı bitirdiğimde yedi yaşına basmıŐ olan ve bu iki yıllık zorlu s¼reçte kendisini zaman zaman ihmal etmek zorunda kaldığım biricik kızım Ekim Berrin'e ayrıca teŐekk¼r ederim.

ÖZET

[KAYA, Yasemin]. [Mutluluk Öğretisi Bağlamında Stoa Felsefesi], [Yüksek Lisans Tezi], Malatya, [2014].

M.Ö. 6. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Antikçağ doğa filozofları çoğunlukla fizik ve mantık alanında araştırmalar yapmış olsalar da ahlaka ve mutluluğa dair öğretisi ve önerileri geliştirmekten de geri durmamışlardır. Ancak ahlakı ciddi bir felsefe problemi olarak gören ve gerçek anlamda tartışma konusu yapan ilk filozoflar Sofistler ve Sokrates olmuştur. Ahlak problemleri sistematik olarak inceleyen ve bunları diğer felsefi alanlarla bütünleştiren Platon ve Aristoteles, ortaya ahlak felsefesi niteliğinde çalışmalar çıkarır. İlkçağ ahlak felsefeleri ve öğretileri nihai erek olarak mutluluğu görmüştür. Hepsinde amaç mutluluğa giden yolu bulmaktır ancak bazıları bunu sistematik ahlak felsefesi şeklinde ortaya koyarken, bazıları ise öğretisi niteliğinde çalışmalar sergiler. İşte bu ikinci grubun Sokrates sonrası felsefe tarihindeki en tipik temsilcileri Stoacılar ve onlarla çağdaş olan diğer Helenistik Roma filozoflarıdır. Ancak bunların ahlak anlayışları çoğunlukla kendilerinden önceki ahlak, bilgelik, mutluluk ve erdem gibi kavramları tartışan filozofların görüşlerinden derlenmiştir. Stoacılar altı yüz yıl boyunca felsefenin neredeyse sadece ahlak ve değerler alanıyla ilgilenmiş ve ahlak öğretilerinin genel felsefeleri ile uyumlu olup olmamasına aldırmadan insanı mutlu kılacak öğüt ve tavsiyelerden oluşan bir mutluluk öğretisi geliştirmeye çabalamışlardır. Yunan özgür kent devletlerinde ciddi anlamda bir yaşam sıkıntısı olmadan ve herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan yaşayan Yunan vatandaşı, filozof ve düşünürler sadece merak ve hayret duygusunun harekete geçirdiği bir bilme arzusunun beslediği teori etkinliği ile yetiniyordu. Ancak öncelikle Makedonya Krallığı ve sonrasında Roma İmparatorluğu'nun işgaline uğrayan bu kent devletlerinde yaşayanlar artık devlet karşısında tek başına hayatta kalmaya çabalıyordu. Bu yüzden kendini ve toplumu avutucu düşünceler peşinde koşmak onlar için kaçınılmaz olmuştu ve teorik düşünceyi bir kenara bırakıp kendilerini acıdan kurtaracak bilginin ve yaşayışın peşine düşmüşlerdi. Bu şartlarda doğan ve gelişen Stoacıların, mutluluğu amaç edinen ahlak öğretisi bireye hazzı reddederek ölçülü olmayı, sahip olduğu içsel niteliklerle yetinip makam ve mevki gibi dışsal istekleri reddetmeyi öğütüyordu. Bunu başarmak için de erdemli olmayı, ruhsal dinginliğini korumayı ve en önemlisi de doğaya ve akla uygun bir hayat sürmeyi öneriyordu.

Anahtar Kelimeler: mutluluk öğretisi, ahlak felsefesi, Stoa, erdemler, ruh dinginliği

ABSTRACT

The Ancient Greek Philosophers of Nature, who mostly searched for information on physics and logic, produced some moral thoughts and disciplines as well. However, moral hadn't been seen as an important and serious philosophical problem until the Sophist and Socrates studied it. But only Plato and Aristotle could develop systematic moral philosophies that are both consistent in itself and with other fields of philosophy. The moral doctrines and philosophies that were developed throughout the first age, were all trying to find the way of happiness. While some of them did it by developing systematic moral philosophies, such as Plato and Aristotle, others did it by developing simple happiness doctrines. The Stoics and the other Hellenistic-Roman schools were the ones who developed the most important happiness doctrines. Their moral thoughts about wisdom, virtue and happiness were mostly derived from the previous philosophers' thoughts, especially Socrates, The Socratic Cynics and Aristotle. The Stoics studied only about moral and values without systemizing them with other philosophical fields. They studied for six hundred years and they could develop a happiness doctrine that consisted of some rules and advices for desperate man, but not a proper philosophy. The Greek citizens and philosophers had lived in their free city states without any financial or social problems before joining the imperial state, so they had had adequate time and chance to think about anything they wondered and develop theories in many fields. But after the collapse of these city states and their being occupied firstly by Macedonian and then by Roman Imperials, they no longer could think just for curiosity. They had to produce some thoughts for the individuals to cope with the new and merciless world around them. The new philosophers' duty was to help the new desperate citizens to find happiness inside them by ignoring all externals and give them some consolatory advice. As the Stoics came into being in such a period, they formed a happiness doctrine that advised the human beings to repel pleasure firstly and be moderate and content with his own inner qualifications by ignoring external demands such as a good situation in society, wealth, health, reputation etc. The only way to get happiness was to be virtuous, to keep in spiritual calmness and of course to have a life that is in harmony with Nature and the Reason.

Key Word: happiness doctrine, moral philosophy, the Stoics, virtues, spiritual calmness

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	..III
BİLDİRİM	..IV
ONUR SÖZÜ	..V
TEŞEKKÜR	..VI
ÖZET-ANAHTAR KELİMELER	..VII
ABSTRACT-KEY WORDS	..VII
İÇİNDEKİLER	..IX
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM:STOA FELSEFESİ ÖNCESİ MUTLULUK ÖĞRETİLERİ	8
1.1. SOKRATES ÖNCESİ FELSEFE'DE MUTLULUK	8
1.1.1. İlk Filozoflarda Mutluluk.....	10
1.1.2. Sofistlerde Mutluluk.....	14
1.2. SOKRATES'TE MUTLULUK.....	18
1.3. SOKRATESÇİ OKULLAR'DA MUTLULUK.....	22
1.3.1. Kynikler'de Mutluluk.....	23
1.3.2. Kyreneliler'de Mutluluk.....	26
1.4. PLATON'DA MUTLULUK.....	29
1.5. ARİSTOTELES'TE MUTLULUK	37
2. BÖLÜM: HELENİSTİK-ROMA DÖNEMİ MUTLULUK ÖĞRETİLERİ	45
2.1. EPİKUROST'A MUTLULUK	49
2.2. SEPTİKLER'DE MUTLULUK.....	55
3. BÖLÜM: STOA FELSEFESİNDE MUTLULUK ÖĞRETİLERİ	62
3.1. STOA FELSEFESİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİM SEYRİ.....	62
3.1.1. ERKEN STOA.....	65
3.1.1.1. Zenon.....	65
3.1.1.2. Kleanthes.....	69
3.1.1.3. Khryssippos.....	71
3.1.2. ORTA STOA	72
3.1.2.1. Panaitios	73
3.1.2.2. Poseidonios	75
3.1.3. SON STOA (ROMA STOASI)	77
3.1.3.1. Seneca.....	78
3.1.3.2. Epiktetos	80
3.1.3.3. Marcus Aurelius.....	83
3.2. STOA'DA MUTLULUK ÖĞRETİSİ.....	86
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	106

GİRİŞ

En genel anlamda “insan eylemlerinin ve çabalarının nihai ve en yüksek amacı olan hâl, yaşamdaki en yüksek değer ya da hedefe ulaşma durumu” (Cevizci, 2005, 1202) olarak tanımlanan “mutluluk”, insanın doğası gereği, doğduğu andan itibaren aradığı ve ömür boyu peşinden koştuğu bir amaçtır. İnsan için bu kadar değerli olan bu gerçekliğin, felsefe ve diğer bilgi alanları tarafından göz ardı edilmesi mümkün değildir. Nitekim tecrübe, din, sanat, bilim ve teknoloji gibi diğer bilgi alanlarının tamamında bir mutluluğa yönelme ve onu anlama çabası mevcuttur, ancak mutluluğu bilinçli olarak teorik açıdan temellendirmeye yönelik en önemli bilgi türü felsefe olmuştur. M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 5. yüzyıla kadarki süreçte Yunan ve Roma kültürlerini kapsayan Antikçağ Felsefesi bu arayışa kayıtsız kalmamıştır. “İnsan mutlu olmak için ne yapmalı ve nasıl bir yaşantı sürmeli?” şeklindeki yol ve yöntem soran ahlaki sorulara Antikçağ felsefesince verilen cevaplar, yine bu dönem felsefesinin öğütlerinin ana fikrini oluşturmuştur. Bu dönem okullarında görülen çeşitlilik ve fikir zenginliği ahlak alanında da ortaya farklı felsefi yönelim ve argümanlar çıkmasını sağlamıştır. Mutluluğa temel olan erdem ve bilgelik hepsinde soruşturulan ancak tanımında hemfikir olunamayan kavramlardır. Ancak, erdem ve bilgeliğin mutluluğu sağlayacağı konusundaysa çoğu düşünür hemfikirdir. Yine hemen hemen hepsinde ortak olan başka bir şey daha vardır ki o da mutluluğu “ruhsal dinginlik” olarak görmeleridir. Bu ruhsal dinginlik Stoacılıktaki “kayıtsızlık” (apatheia)¹, Epikurosçuluktaki “hüküm vermeme (ataraksia)² ve Pyrrhonculuktaki “göz ardı edilebilir olan” (adiaphorie)³ kavramlarıyla açıklanır (Hançerlioğlu, 1976b, 191).

Homeros, Heseidos ve Yedi bilgelerle başlayarak ahlak felsefesi alanında çalışmalar yapmış ve ortaya bir takım ürünler koymuş ilkçağ filozofları ile Helenistik Dönemde ortaya çıkan felsefeler arasındaki dönemi incelemek ilginç olacaktır.

---

¹ Haz ve acıya karşı kayıtsızlık, gündelik yaşamdan koparak yaşamın gerçek amaçları üzerinde düşünmenin sonucu olan ruh dinginliği, kişinin kendi kendisiyle ve evrenle tam olarak başarması hali (Cevizci, 2000, 26)

² Hiçbir konuda hüküm vermeme, her konuda yargıyı askıya alma ve varlık üzerine spekülasyonlara girişmeme sonucunda elde edileceğine inanılan ruhsal huzur hali (Cevizci, 2000, 33)

³ Ahlakla ilgisiz olma hali. (Cevizci, 2000, 4)

Bunun üzerine teorik düşünceden ziyade pratik olana önem veren Epikürosçu, Septik ve Stoacı okulları ahlak problemlerine yaklaşımları açısından incelemek ve karşılaştırmak yaşadıkları dönemlerdeki toplumsal hayatın ve yönetim sistemlerinin farklı olmasına rağmen bu okul filozoflarının mutluluğa verdikleri önemin ne derece benzer ve önemli olduğunu gözler önüne sermek açısından ilginç olacaktır. Bu okullar ahlaki meseleleri kendi felsefi sistemleri içerisinde ele alırlar ancak ele alma tarzları ve ortaya çıkardıkları ürünler Platon ve Aristoteles'in sistematik bir bütünsellik içerisinde ortaya koyduklarının çok gerisinde kalmıştır. Gerçi bu yorum Stoa Okulu için haksızlık gibi görülebilir ancak teorik düşüncenin ve sistematik felsefenin ilk büyük temsilcileri olan Platon ve Aristoteles'in ahlak felsefeleriyle kıyaslanınca onların ortaya koyduğu ahlaka dair düşüncelerin daha az sistematik olduğu anlaşılmaktadır.

Başta mutluluk olmak üzere, diğer ahlaki meselelerin ele alınışı; mantık, fizik ve bilimsel bilgi gibi diğer felsefi alanlarla tutarlı bir şekilde bütünleştirilmesi ve en nihayetinde bütünlüklü bir felsefi sistemin parçası haline getirilmesi ahlak felsefesi olarak değerlendirilirken, ahlak öğretisi bundan biraz daha farklı bir kavramdır. Öğreti, genel bilgiye ya da genel kavrayışa temel olan az çok sistematik bilgiler toplamıdır. Dolayısıyla mutluluğu ele almış olan, Platon ve Aristoteles dışındaki diğer filozofların ortaya koydukları ahlaka dair görüşler, tartışılmaktan çok öğretilmeye ve buyurucu bir dille anlatılmaya çalışıldığından daha çok mutluluk öğretisi olarak adlandırılırlar. Bu yolla oluşturulan ilke ve kurallar kendi içinde bir bütünsellik barındırsa dahi felsefenin ahlak dışında kalan mantık ve fizik gibi alanlarıyla sağlam bir bütünsellik ve mantıksal bir tutarlılık sağlayamamaktadır (Timuçin, 2004, 383). Bu yüzden öğretisi seviyesinde kalan okullar için mantık ve fizik kendi başına değerli olan birer amaç değil, etiğe hizmet ettiği sürece atıfta bulunulan bir araç olarak kabul edilir. Kısaca berliртеcek olursak, çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Stoa Okulu mutluluk anlayışının kendi içerisinde tutarlı bir bütünselliğe ve derinliğe sahip olması açısından diğer Helenistik dönem felsefe okullarından daha ileride, Platon ve Aristoteles'in felsefe niteliği taşıyan ahlak görüşlerinden ise biraz daha geride olduğu gözükmektedir.

Platon ve Aristoteles'in ortaya koyduğu insana dair argümanlar ahlak felsefesi olarak adlandırılırken, diğer Atina okulu filozofları ve Helenistik okul mensuplarının düşüncelerini öğreti boyutunun ötesine taşıyamamasının nedeni düşünce tarihi açısından oldukça bilindik bir durum gibi gözükmektedir. Tarihte devletlerin toplumsal mutluluğu sağlayamadığı dönemlerde tek tek insanları, toplumun mutluluğundan çok, kendi bireysel mutluluklarını aramak üzere içsel dünyalarında bir kurtuluş aramaya yönlendirmesi, Platon ve Aristoteles dönemi felsefesiyle Helenistik-Roma dönemi felsefeleri arasındaki düşünsel farklılığın nedenini gözler önüne serer. Nitekim Platon ve Aristoteles döneminde Atina kent devletleri insanlara özgür düşünme ve yönetimde söz sahibi olma gibi haklar sağlıyordu ve özgür insanlar üzerinde ciddi bir baskı kurmaya çalışmıyordu. Devletin bireye yönelik bu tavrı, filozofların düşünme eylemini insanların pratik yaşantılarında çektiği acıları telafi etmeye değil düşünsel sınırlarını zorlamaya ve sadece merak ve hayret duygularını tatmin etmek için felsefe yapmaya yöneltiyordu. Pratik amaç gütmeyen böylesi bir derinlikli düşünce eylemi yalnızca ahlak alanında değil, fizik, mantık, biyoloji, matematik, astronomi, müzik, politika, botanik, zooloji ve bunun gibi pek çok bilim alanında son derece önemli teorik bilgiler ortaya çıkarılmasını ve tam anlamıyla tutarlı bir felsefi sistem oluşturmasını sağlamıştı. Bu sistematik bütünselliği asıl konumuz olan mutluluk için de yakaladıklarını söylemek mümkündür. Nitekim onlar için mutluluk öncelikle bireyin en nihai amacıdır.

Ancak tek başına bireyin mutluluğu toplumsal mutluluğun bir ön koşulu olmasına rağmen bu nihai mutluluk için yeterli değildi. Her iki sistematik filozofumuz da bu yetersizliği tatmin etmek için devlet ve toplumu da kapsayan topyekûn bir mutluluk anlayışının oluşturulmasının peşine düşer ve bireysel boyuttaki mutluluk düşüncesini siyasi ve toplumsal boyutla tutarlı bir hale getirir. Bunda Sokrates'in başına gelenler etkili olmuş gibi gözüküyor. Bu yapılırken ortaya çıkan bilgiler diğer felsefi ve bilimsel alanlarla da ilişkilendirilir ve tüm kapılar her ikisini de farklı yollardan da olsa aynı noktaya ulaştırır. Ahmet Arslan'ın ifadesiyle aktaracak olursak, onlar insanın hem teorik yanıyla pratik yanını hem de bireysel yanıyla toplumsal ve siyasal yanını birlikte ele aldıkları için büyük dünya görüşleri oluşturmuşlardır (2008, 10). Helenistik dönem ve bu dönemde doğan Stoa felsefesi

ise ahlaka dair problemlere çok daha farklı yaklaşımlar geliştirmiş görünmektedir. Aristoteles'ten sonraki dönemi kapsayan Helenistik- Roma dönemi felsefe okulları ise tamamen farklı bir sosyal ve siyasal yapının ürünü olduğu için felsefenin amacını değiştirir. Helenistik döneme geçiş, yani Yunan değerlerinin tek başına hâkim olduğu bir dönemden bu değerlerin Doğu'ya ait değerlerle karışarak varlığını sürdürmeye ve bu anlamda kaynaşmaya başladığı döneme geçiş, beraberinde düşünsel anlamda büyük değişiklikleri de getirmişti. Felsefi düşüncünün daralması ve yüzeyselleşmesi, o güne kadar diğer toplumlardan izole yaşamış ve kendi kendine yetmiş olan küçük bir toplumun ve onun bireylerinin, içine düştükleri umutsuzluk halinden kurtulması ve içsel mutluluğu aramaya yönelmesiyle sonuçlanmıştır (Timuçin, 2007, 347).

Bu yeni dönemde felsefe ve bilimde artık önemli olan teorik bilgi değildir; her iki bilgi türü de pratikle ilgili sorunları çözmeye yönelmişlerdir. Helenistik Dönem okulları için yapılması gereken, insanların yaşadıkları problemlere pratik çözümler üretmek, şayet çözüm üretilemiyor ise olup bitene kayıtsız kalınmasını öğütlemektir. Bu, elbette devlet yöneticilerinin arzuladığı bir durumdu ve halkın düşünce sisteminin bu şekilde yönlendirilmesi onların da işini kolaylaştırıyordu. Roma imparatorluğunun resmi felsefe olarak Stoacılığı benimsemesi ve ona çok önem vermesinin temelinde yatan sebep belki de budur. Böylece yönetici ve tepedeki soylu sınıf rahat ve refah içinde bir yaşantı sürerken yığınlar (halk) genişlemekte olan koskoca bir imparatorluğun daha da güçlenmesine ve varlığını sürdürmesine kendini adanmış olacaktı. Bu da ancak azla yetinmeyi seçen bireye var olan düzeni korumayı öğütleyen Stoa mutluluk öğretisiyle sağlanabilirdi. Ancak, yine de Roma İmparatorluğu için, Stoanın felsefi düşüncelerini sistematik açıdan en üst düzeyde tutmak yerine pratik yaşantıyı kolaylaştıracak öğütler vermek şeklinde sunmak çok daha faydalı gözükmüş olabilir.

Her ne kadar ortaya birbirinden farklı öğretiler koymuş olsalar da, Helenistik felsefe okullarının hemfikir oldukları çok önemli noktalar da vardır. Başta Stoacılık olmak üzere diğer Helenistik-Roma dönemi felsefi okullarının felsefe yapımlarındaki nihai amaç tüm diğer ilkçağ felsefe okullarında olduğu gibi mutluluğa ulaşmaktır ve bu yönüyle bakıldığında *eudaimonist* (mutlulukçu) karakter

kendini gösterir. Bu okulların bir diğer özelliği ise insanı tek bir birey olarak var etmek ve onu dış dünyaya, yani toplumsal- siyasal hayata duyarsız hale getirmektir (Arslan, 2008, 13). Dış dünyayı ve düzeni değiştirmek olanaksızdır, o halde neden kendimizi yorup kaygı ve sonra da mutsuzluğa mahkûm edelim ki diyerek ortak bir paydada buluşan bu felsefi okullar, bireyi yoracak bu tür işler yerine onu zorlamayacak işlerle uğraşmayı öğütlemiş gibi gözüküyorlar. Bu yüzden olsa gerek Stoacılar bireyin nihai mutluluğa ulaşmak için doğa yasalarına, Tanrı'ya ve kadere boyun eğmesini öğütlemeyi uygun görürler. Stoa bu noktada özellikle “seçmek” ifadesini tercih eder çünkü onlara göre insan ancak kadere boyun eğerek yaşamayı kendi iradesiyle seçerse özgür olur.

Yalnızca Antik Yunan ve Roma döneminde değil, 16 ve 17. yüzyıllara kadarki Hıristiyan dünyasında da etkisini güçlü bir şekilde göstermiş olan Stoa felsefesi bu anlamda incelenmeye değer bir okul olmuştur. Aslında geçtiğimiz on yıllara kadar Stoacılık tarihine dair yapılan kitap çalışmaları ve metin derlemeleri Stoa okulunun Avrupa düşünce yaşamının özellikle edebiyat, din, bilim ve felsefe alanlarındaki tarihsel gelişime katkılarını gözler önüne sermiştir (Ierodiakonou, 2007, 2). Okulun Kıbrıslı Zenon tarafından kurulduğu M.Ö. 3. yüzyıldan son büyük temsilcisi imparator Marcus Aurelius'un (M.S. 2. yüzyıl sonunda) ölümüne kadarki altı yüzyıllık süreç ele alındığında, onların en temel ilklerinin çok fazla değişmeden karakterini sürdürdüğü görülmektedir. Peki, nedir Stoa mutluluk öğretisinin bu en temel öğeleri? Bunlar, ölçülü ve kendine yeter olma ile akla, doğaya ve Tanrı'ya uygun bir hayat sürmektir. Böylesi bir yaşantıya sahip olmak için de insanın erdemli olması gerekir, çünkü ancak erdemli insan mutlu olabilir. İnsanın mutlu bir yaşantı seçebilmesi onun dış dünyaya ait nimetleri elinin tersiyle itip yalnızca kendi içsel niteliklerine değer vermesi ve yalnızca onlara dair kaygılar beslemesine bağlıdır. “Onlara göre, mutluluk hazda veya bireysel çıkarda değil, aklın dayattığı ve bireyi aşan iyiliğin gereklerindedir” (Hadot, 2011, 130).

Stoa okulu kendi içerisinde üç farklı döneme ayrılır: Erken stoa, Orta Stoa ve İmparatorluk Stoası. Okulun kurucusu Kıbrıslı Zenon, Kleanthes ve Kyrisippos'un yer aldığı ilk dönem Stoası oldukça katı kuralların belirlendiği, Epikurosçuluk için

değerli olan hazzın son derece hor görüldüğü ve erdemin ise en değerli iyi olarak benimsendiği dönemdir. Katı bir öğütçülük karakterine sahip bu dönem Stoasının ardından okul Panaitios ve Poseidonios'un temsil ettiği Orta Stoa dönemiyle varlığını sürdürür. Akademia şüpheciliğiyle fikir alış verişinde bulunması okulun katı yapısını biraz bozar ve böylece bu dönem bir takım eklektik yaklaşımlara sahne olur. Böylece okul düşünce sistemi bir önceki dönemin sahip olduğu katı tavrından bir hayli uzaklaşmış olur. Ancak Seneca, Epiktetos ve Aurelius'lu Son Dönem Stoası, kendinden bir önceki dönemin ilkesel anlamdaki esnek tavrını desteklemez ve ilk dönem katı Stoa öğretilerini tekrar canlandırmayı seçer. İmparatorluk Stoası ya da Roma Stoası olarak da bilinen bu dönem aynı anda hem bir köle hem de bir İmparatoru bünyesinde barındıran bir ahlak topluluğu olarak, okulun mutluluk öğretisinin tam anlamıyla oluştuğu dönemdir. Bu üç filozofun kaleme aldığı, mutluluk için yapılması gerekenleri öğütleyen eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Yaptığımız bu çalışma da özellikle bu literatür üzerinden yürütülecektir. Üç farklı toplumsal sınıf ve yaşayıştan kopup aynı okul çatısı altında var olabilen filozofların eserlerinde görülen de hemen hemen birbirinin aynı ilkelerdir. Her üçü de aklını kullanabilen ve bu şekilde kendi benliğini yitirmeden değerli bir hayat sürebilen insanı merkeze alır. Aklını kullanmaktan çok duygulanım ve dürtüleriyle hareket eden, bu nedenle de hazzın ve dışsal nimetlerin peşine düşen insanı hayvandan farksız görmeleri onların ortak katı tutumlarının en önemli göstergelerinden biridir. Bu yüzden Stoalılar hazcılıkla sürekli olarak mücadele halinde olmuşlardır. Her ne kadar ölçülü olma konusunda Aristoteles'in ortaya koymuş olduğu bir takım kriterleri kabul etseler de zenginlik, ün, şeref, sağlık gibi dışsal değerlere önem vermemişlerdir.

Kısacası, mutluluğa ulaşmanın yolu insanın kendi içsel dünyası dışında her şeye kayıtsız kalması ve sahip olamayacağı, müdahale edemeyeceği alana ait olan hiçbir şeye dair kaygı, üzüntü ve istek duymamasıdır. Doğasal akıl, yani Tanrı insanın başına gelecek her şeyi kaderle belirlemiştir zaten, o halde bekleyip bize biçilen rolün ne olduğunu; başımıza ne tür felaket ya da güzelliklerin geleceğini görmek ve bunları kabul etmek gerek. Bu noktada Stoa'nın özgürlük anlayışı devreye girer. Pek çok eleştiriye maruz kalmış olan Stoa, özgürlüğü, kişinin iradi bir

davranışı olarak nitelendirilir. Kişi kendi iradesiyle kaderine razı gelip Tanrının uygun bulduğu her şeye boyun eğmeyi ve felaketleri dahi sevinerek kabul etmeyi seçerse özgür davranmış ve mutluluğa giden yolu bulmuş olur. Öte yandan, eğer kişi akla uygun davranmayıp kadere uygun yaşamayı seçmezse yanlış bir karar almış olur ve elinde olmayan ve hiçbir zaman da elde edemeyeceklerinin peşinden koşar durur. Hadot'un ifadesiyle söylersek, sahip olduklarıyla yetinmeyip, başına gelecek felaketlere müdahale etme gücünü kendinde bulan bu kişilerin yaptığı aslında çaresizce çırpınmaktan başka bir şey değildir. Stoa mutluluk öğretisine göre asla dingin bir hayata sahip olamayacak olan bu kişiler mutsuzluğa mahkûmdurlar (2011, 130-131).

1. BÖLÜM: STOA FELSEFESİ ÖNCESİ MUTLULUK ÖĞRETİLERİ

1.1. SOKRATES ÖNCESİ FELSEFE'DE MUTLULUK

Felsefenin ortaya çıkışı ile ahlaki düşünüşün ortaya çıkışını paralel tutmak doğru değildir. Bu yüzden, ilk ahlaki öğretilerin köklerini felsefenin kurucusu addedilen Miletli Thales ve mensubu olduğu Milet Mektebi sonrasında aramak, M.Ö. 8. yüzyılda Yunanistan'da yaşamış olan Homeros ve Heseidos ile yine M.Ö. 6. yüzyılda aynı bölgede yaşamış olan Parvuslu Archilochos, Kolofonlu Mimnermos, Sappho ve Anakreon'un ortaya koyduğu eserleri göz ardı etmek anlamına gelecektir. Bu kişiler daha o zaman, içerisinde bir "yaşama yorumu" barındıran şiir formatında yazılar yazmışlardı (Vorlander, 2008, 36). Homeros'un şiirlerinde kullandığı dil, entellektüel Yunan düşünce dünyasının alt yapısını temsil edebilecek yetkinlikte olup bilgili insanın erdemli insan olduğunu savunacak kadar ahlaki içerik taşımaktaydı. O, savaşçı kahramanlardan bahsederken dahi iradeden daha üstün olan bir şey varsa onun ancak akıl olduğunu ifade etmiştir (Zeller, 2008, 36). Yine bu şairler arasında yer alan Heseidos, birincisi evrenin oluşumunu işlediği *Theogonia*, diğeri ise ahlaki meseleleri konu alan *İşler ve Günler* adlı iki eser kaleme almıştı ki bunlar ahlak felsefesi olmasa da bir nevi ahlak öğretisi olarak görülebilir. Çünkü O, bu ahlaki eserlerinde, insanın nasıl mutlu olabileceğini kendi yaşadığı örnekler üzerinden ifade etmeye çalışmıştır. Yaşadığı haksızlıklar karşısında yılmayan ozan, ömrünü adalet için mücadele ederek geçirmiş ve yapılması gerekenin bu şekilde onurlu bir hayat yaşamaktan başka bir şey olmadığını savunmuştur. Heseidos, bu son eserinde aynı zamanda, insanların giderek soysuzlaşmasından duyduğu korkuya da yer vermiştir ki bu da bir ahlaki kaygıyı ifade etmektedir (Kranz, 1994, 19).

Bu şairlerin kaleme almış olduğu pratik hayata yönelik ahlaki öğütler içeren eserler her ne kadar ahlak felsefesi sayılmasa bile onun temellerini oluşturan yapı taşları olarak görülebilirler. Bu yapı taşlarını kuranlar ya da ilk ahlak öğretileri oluşturanlar arasında en önemli yere sahip olanlar "Yedi Bilgeler" olarak tanınan, Yunan toplumunun bilinen ilk bilgeleri ya da ahlak öğreticileridir. Lindoslu Kleobulos, Atinalı Solon, Ispartalı Khilon, Miletli Thales, Lesboslu Pittakos, Prieneli Bias ve Korinthoslu Periandros'tan oluşan bu Yedi Bilgeler insan yaşayışının nasıl

olması gerektiği ve insanoğlunun nihai amacı olan "mutluluğa" nasıl ulaşabileceği konusunda kafa yormuş, hatta bu konular dışında pek söz söylememişlerdi. Her biri arkasında, doğru yaşamayı ve mutlu olmayı öğreten öğütler şeklinde birtakım veciz sözler bırakmıştır (Tuğcu, 2000, 23). Onların bu konuda ortaya koydukları düşünceler öncekilerden çok daha gelişmiş sayılabilir. İnsanın bu dünyadaki yeri ve ödevinin ne olduğu ve doğru olan yaşama şeklinin hangisi olduğu gibi insana ve insanın pratik hayatına dair önemli soruları ilk soran Yedi Bilgeler olmuştur. Bu nedenle, onları ahlak felsefesinin kurucuları saymak ve ahlak öğretilerinin ilk temsilcileri olarak selamlamak yanlış olmasa gerektir (Akarsu, 1998, 27).

Bu düşünürler evrenle ilgili sorunları değil, bir sosyal varlık olan insan ve onun ahlaki anlamında yapıp ettiklerini konu alan görüşler ve düşünceler ortaya koymuş ve daha sonra da bunlardan damıtılmış öğüt tarzında özlü sözler geliştirmişlerdi. Haliyle bunların düşünceleri dar anlamda bir ahlak felsefesi olmasa da Bedia Akarsu'nun ifade ettiği gibi ahlak felsefesinin hazırlık aşaması olarak görülebilir. Mesela bunlar temelde oldukça karmaşık olan yaşamı yalınlaştıracak formüller ile her şeyde ölçülü olmayı öneren öğütler geliştirmişler (Timuçin, 2007, 184-185) ve bu öğütlerinde daima sade ve hazdan uzak bir yaşamla mutluluğa ulaşılabilceği mesajını vermeye çalışmışlardır.

Bu açıdan bakıldığında, bu çalışmanın asıl konusu olan Stoacıların kökenlerini de, her türlü hazdan uzak yaşamının ruhu besleyen ve dolayısıyla mutluluğa götüren yegâne yol olduğu inancını işleyen bu Yedi Bilgelerde aramak gerekir. Aynı düşünceler, kendini daha sonra Sokrates ve Kynikliler'de de gösterir ki bunlar da stoa ahlak öğretisinin temellerini oluşturmuştur. Nitekim Sokrates ahlak öğretisinde "ölçülü olma"nın öneminden bahsederken Sokratesçi okullardan biri olan Kynikliler de her türlü hazdan kaçmak gerektiğini savunmuştu. Dolayısıyla Stoa Mutluluk öğretisinin omurgasını oluşturan düşüncelerin Yunan Felsefesi'nin kökenlerine dayandığını söylemek abartı sayılmamalıdır. Zaten Stoa filozoflarının görüşlerini temellendirmek ve öğretilerini haklı göstermek için sürekli Sokrates ve Kyniklere atıfta bulunmaları da bu fikri doğrulamaktadır.

1.1.1. İlk Filozoflarda Mutluluk

Düşünce sahnesinde kendini gerçek anlamda ilk kez Yedi Bilgeler'le gösteren ahlak öğretileri, Milet okulu filozoflarından Thales (M.Ö. 624-545) aracılığı ile öne çıkmış gözüküyor. Bu yüzden bazı kaynaklarda Yedi Bilgeler'den biri olarak anılan doğa filozofu Thales insanlara ölçülü olmayı öğütüyordu. Hâlbuki Thales'in takipçilerinden olan Anaksimandros (610-547) ve Anaksimenes (588-524) bildiğimiz kadarıyla yalnızca evrenin ana ilkesini (arkhea) ve varlığın oluşumunu düşünce konusu etmişler, ahlaka dair pek bir şey söylememişlerdir.

Felsefenin babası "bilge" Thales'ten hemen sonra, M.Ö. yaklaşık 580-500 yılları arasında yaşadığı bilinen Sisamlı Pythagoras'a kadar pratik hayata dair problemleri konu alan başka bir filozoftan bahsedilmemektedir. Pythagoras ve kurduğu dini okulun felsefesi, sayılar ve bunlarla ilişkilendirilen evrene dair mistik düşünceler bütününe dayanır. Bu ana fikrin yanında onların sınırlı da olsa ahlaki düşüncelere de yer verdikleri bilinmektedir. Pisagorcuların düşünsel bir temel kazandıramadıkları ahlaki meselelerle ilgili düşünceleri çeşitli pratik hayat kuralları ve sembolik sözler olarak kalmıştır (Vorlander, 2008, 47). Kırk yaşındayken Polykrates'in gittikçe ağırlaşan tiranlığından kaçarak İtalya'ya giden Pythagoras, özgür düşünme hakkının elinden alınmasının mutluluğu önünde bir engel oluşturduğunu düşünüyordu. (Kranz, 1994, 44). Bu yüzden ciddi anlamda özgürlük ve mutluluk arasında bağ kuran ilk filozofun O olduğu sonucu çıkarılabilir.

İnsan eylemlerinin son ereği olarak mutluluğu gören *eudaimonist* anlayışın ilk işaretleri Herakleitos'ta (M.Ö. 540-480) görülmeye başlar. Herakleitos ve "insan"a dair söz söylemiş diğer Antikçağ filozoflarının ahlak öğretileri öncelikle mutlu bir hayat arayışının ürünleri olduğu için *eudaimonist* bir karaktere sahipti. Her daim bir değişimden, kutuplardan ve evrene hâkim olan bir akıldan, yani Logos'tan söz eden Herakleitos, mutluluğa nasıl erişilebileceği konusunda bir takım öğütler vermekten de geri kalmamıştır. Bu da onun ortaya koyduğu ahlaki görüşlerin daha çok bir öğreti özelliği taşıdığını gösterir (Akarsu, 1998, 23). Onun evrene hâkim olduğunu düşündüğü akıl her alanda etkilidir. Evrenin oluşumu ve devinimini sağlayan bu akıl, insanlar tarafından doğru algılanıp anlaşıldığında onları mutluluğa

ulaştırmak gibi bir görev de üstlenmektedir. Kişinin doğaya, doğadaki akla ve kendi doğasına uygun davranarak mutlu olabileceğini savunan filozofumuz "Eşekler samanı altına tercih eder" ve "Domuzlar temiz su yerine pis sudan hoşlanır" ifadelerini kullandığı fragmanlarında, bu düşüncesini ispata çalışır. (Herakleitos, 2006, 47) Filozofa göre tutkularla başa çıkmak zor iştir. Bu durumda insanın yapması gereken Şey, zoru başararak bedensel hazlara kanmamak, kendini bilmek ve ölçülü olmaktır. Ölçülü olmak en büyük erdemdir ve bu yönüyle de nihai mutluluğun n koşuludur (Pojman, 1998, 13).

Herakleitos bedensel hazların mutluluk getirmeyeceği savını farklı fragmanlarda dile getirmiştir. "Mutluluk bedensel hazlardan kaynaklanmış olsaydı öküzler yemek için burçak bulduklarında onlara mutlu varlıklar derdik" (Herakleitos, 2005, 37) sözü de onun entellektüel hazzı bedensel hazdan üstün gördüğünü ortaya koymaktadır. "Eksik olmasın sizlerden zenginlik, ey Efesliler, kötü olduğunuzun belli olması için" (Kranz, 1994, 68) sözünden Herakleitos'un maddi hazların kötülük getirdiği inancına sahip olduğu açıkça sezilmektedir.

Herakleitos'a göre mutluluk zgr düşünme yoluyla her Şeyi düşünce süzgecinden geçirerek elde edilebilecek bir haldir. Fragmanlarında "oklar" olarak nitelendirdiği yığınlara olan tepkisinin temelinde de bu görüşü yatar. O'na göre yığınlr (kalabalıklar), yani düşünmeden taşınmadan kendisine anlatılan her Şeyi kabul eden halk aynen ana-babasını dinleyen çocuklar gibidir, kendine söyleneni araştırmadan doğru kabul eder (181). Bu sözüyle o, aslında o zamana kadar düşünürlerin insanlara ğtlediklerinin aksine, ahlakı, koşulsuz itaati benimseyen bir gereklilik ahlakı olarak görmediğini duyuruyordu. O güne kadar yapılmayı yaparak düşüncenin kendisine ilişkin felsefi görüş açıklama geleneğini başlatan Herakleitos, ahlak öğretilerinin hangi amaç için kullanılması gerektiği sorusuna da, öncekilerden çok farklı bir cevap vermiş oldu. Ahlaki olanı akılla temellendirme çabası olan bu tutum, bir ahlak felsefesi tavrının gelişmesinde çok etkili olmuşa benziyor.

Ahlaki düşünüş açısından tarihi öneme sahip "Doğru bir yaşamanın dayanakları nedir?" sorusunun sahibi olan Abderalı Demokritos (M.. 460/70-370)

da insanı ve insana dair sorunları kendisine kadarki felsefeden çok daha ayrıntılı olarak ele alan bir filozof olmuştur (Akarsu, 1998, 31). Demokritos'tan önce felsefede sadece iki sorun tartışılıyordu: madde ve oluş. Ancak Demokritos'la birlikte durum değişti (Tuğcu, 2000, 96). Materyalist bir bakış açısına sahip olduğundan, ortaya koyduğu her düşüncüyü maddeci temellerle açıklamaya çalışan Demokritos'un ahlak öğretisini ve en önemlisi de "mutluluk" tasvirini ortaya koyarken yine materyalist argümanlara dayandığını görüyoruz. Filozofa göre insan için en nihai erek mutluluktur ve mutluluk ateş atomları adını verdiği oldukça ince yapıdaki ruhsal atomların uygun ve dengeli devinimlerinden meydana gelir. Bu durum onun ahlak üzerine ortaya koymuş olduğu düşüncelerinde de, savunduğu materyalist bakış açısından feragat etmediğinin ve kendi sistemi açısından tam bir tutarlılık içinde olduğunun kanıtıdır (Zeller, 2008,101).

Demokritos, ahlak öğretisini, Herakleitos'ta hâkim olan akıl kavramından biraz daha farklı ve modern felsefedekine daha yakın bir akıl anlayışıyla genişletmiştir. Herakleitos'taki mutluluğun ön koşulu olan "akla uygun davranma" formülü insanın doğaya ve kendi doğasına uygun yaşaması şeklinde iken; Demokritos'taki "akla uygun davranma", düşünen ve dolayısıyla dış dünyanın yarattığı etkilerden kaynaklı duygulanımlardan uzak durarak karar verebilen içsel aklın seçimlerine uygun yaşamak şeklindedir. Demokritos'a göre ruh hiçbir korku, boş inanç veya bedensel (dışsal) tutkularla bulandırılmamalı, akıl daima son karar mercii olmalı ve bu sıfatla çeşitli hazlar arasında insan için en güzel ve yararlı olanları ayırabilmelidir (Akarsu, 1998, 32).

Kendi çağında ve günümüze kadar uzanan atomcu felsefede oldukça önemli bir yere sahip olan Abderalı Demokritos insanla ilgili pek çok sorunu düşünüp taşınmış ve bir ahlakçı olarak, ondan günümüze kadar yaklaşık üç yüz özdeyiş ulaştırmıştır (Timuçin, 2007, 202). Bu özdeyişlerden etik üzerine olanlar diğer konularla ilgili olanlardan hatırı sayılır ölçüde daha fazladır (Kranz, 1994, 172). Filozofun ahlak üzerine sözleri arasında yalnızca tek bir insanın mutluluğu hakkında olanların yanında bir de tüm toplumun mutluluğu üzerine söylenmiş olanlar da mevcuttur. O'na göre bireyin ve toplumun mutluluğu en büyük oranda insana maddi

hazlardan uzak durmayı ve kendi içsel aklını kullanarak karar vermeyi öğreten bir eğitime bağlıdır. "Mutluluk da ruhundur, mutsuzluk da. Mutluluğun yurdu ne sürülerdir, ne de altın: ruh mutlu-mutsuz varlığın durağıdır. İnsan için en iyisi hayatı olabildiği kadar çok neşeyle ve olabildiği kadar az sıkıntıyla geçirmektir; buysa hazzı ölümlü olmayan şeylerde aramakla olabilir. Her hazzı değil, ahlakça güzel olana bağlıyı seçmek gerek." (Kranz, 1994, 174). "Mutludur ölçülü mal mülk içinde yürek ferahlığı duyan, mutsuz çok şeyler içinde neşesiz olan "(Kranz, 1994, 175) sözleri, insanın hazdan özellikle de dışsal maddi hazlardan kaçınarak mutlu olabileceğini öğütlemektedir. Kişi mutluluğu kendinde aramalı ve çeşitli korku ve boş inanışlardan uzak durmalıdır.

"Yeryüzündeki yaratılışın çözülüp dağılmasını bilmeyen birtakım insanlar, hayattaki kötü eylemlerini bildiklerinden, ölümden sonraki yaşam için yalan hikâyeler uydurarak ömürleri boyunca karışıklıklar, korkular içinde azap çekiyorlar." (Kranz, 1994, 175) diyen filozof mutluluğa giden yol olarak var olan dünyada, var olan insanın kendisine işaret ediyor. "İnsanlar düşüncesizliklerini gizlemek için kendilerine bir kader heykeli yapmışlardır..." (Kranz, 1994, 172) sözüyle filozof, insanlara kader korkusundan uzak özgür bir düşünmenin daha faydalı olacağını öğütlerken bunun ancak akılla olabileceği ve akli her şeyin önüne koyan bireyin doğruyu dolayısıyla da mutluluğu yakalayabileceğini savunmaktadır Bu yüzden, filozofumuza göre: "Yalnız düşmanları değil, hazzı yenen de yığıttir... Hevese karşı dövüşmek güçtür; fakat üstün olmak iyi düşünmesini bilen işidir." (Kranz, 1994, 173). Yine ona göre gerçek bilgide olduğu gibi, atomlarda ve uzayda nesnelere gerçek özünü kavrayabilecek olan yegâne güç de akıl gücüdür.

Bütün bunların yanında Demokritos ahlak ile eğitim arasındaki ilişkiye de dikkat çeker ve çocuk yetiştirmenin ne kadar zor ve aynı zamanda önemli bir iş olduğunu ortaya koymaya çalışır. Anne babanın çocuk yetiştirirken gereğinden fazla verici veya eli sıkı davranmasının çocuğu ileride mutsuz bir birey yapacağı korkusunu dile getirmiş ve yine bu konuda da ölçülü olmanın önemini vurgulamıştır. Bireyi ve dolayısıyla toplumu mutluluğa götürecek olan ona erdem kazandırmaktır. Erdemli birey yaratmak doğru yolu kanunlarla göstererek ve zorla dayatarak değil

eğitimle benimsetip onları içselleştirmesini sağlayarak başarılı, diyen filozof gücünü kanun ve yaptırımlardan alan bir eğitimle doğru davranış kazanan bireyin yanlış davranışları gizlice sergileme yolunu seçmeyi sürdüreceğini belirtir. Ancak iyi ve ölçülü bir eğitimle, ödevle inandırılmış bir birey erdemi kanunların zorlama ve baskılamalarından bağımsız yaşayacaktır (Kranz, 1994, 175). Bu şekilde eğitilmiş bir birey aynı zamanda bir güçlüye bağlanmaktansa yoksul ama özgür olarak demokraside yaşamayı tercih edecektir (Akarsu, 1998, 34).

1.1.2. Sofistlerde Mutluluk

Sokrates öncesi Yunan Felsefesi' nin Sofistlere kadar gelen ve ağırlıklı olarak doğa filozofları olarak bilinen düşünürleri varlığa ilişkin belirli sorunlarla ilgili fikir beyan etmiş ve bu fikirlerin doğruluğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Bilim, felsefe ve ahlak alanlarında ortaya konan bu fikirlerle ilgili genel geçer yargı ve kurallar oluşturmak ise yine hemen her filozofun varmak istediği hedeflerdendi. M. Ö 5. yüzyılda "bilgili/bilge kişi" yani "sofist" olarak adlandırılan düşünürlerin ortaya çıkması ile birlikte nesilden nesile akıp gelmiş olan bu durum değişikliğe uğradı. Aralarında Protogoras, Gorgias, Prodikos, Hippias, Antiphon, Alkidamas, Lykophron, Kallikles, Kritias ve Simonides'in de bulunduğu Sofistler o güne kadar yapılmamış yapmaya cesaret ederek nesnelerin bilgisiyle uğraşmak yerine tamamen "insan" ile ilgilenmenin daha doğru olduğu inancıyla doğayı bir tarafa bırakıp insana pratik bilgiye yönelmeye başladılar. Bu yönelimlerinin özünü oluşturan görüşleri ise herhangi bir alanda genel geçer yasalar konulamayacağıydı. Bu filozoflara göre her insanı bağlayabilecek kesin yargılara varmak mümkün değildir, çünkü herkesin doğayı algılama şekli kendine hastı. Çağdaş ve teknik tabiriyle ifade edecek olursak, bilgide rölativizm vardı. Onlar, bilimsel bilgi, hukuk, din, ahlak ve bunun gibi konularda genel geçer yargılar barındıran "insan yapımı" kanunların mutlak anlamda doğruluğunu kabul etmiyorlardı. Onlara göre bunlar uzlaşım sal doğrulardır ve herkes doğaya uygun olan kendi haklarına (doğal hukuk), kendi istençlerine ve kendi eğilimlerine uygun yaşamak istemektedir. Şayet biri çıkar da, yasa ya da törelerle bu hakları engellemeye çalışırsa bu, doğal olan hukukun ve hakların ihlali anlamına gelir (Akarsu, 1998, 37-38).

Sofistlerin yaşadığı dönem olan M.Ö. 5. yüzyıl, Antik Aydınlanma Çağı olarak da bilinir. Bu çağda ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan önemli değişiklikler yaşanmakta ve Yunanistan'ın tarıma dayanan ekonomik düzeni artık ticari ve endüstriyel bir temele doğru kaymaktadır. Bu durum en çok o güne kadar kendi toprağı ve kölelerine hâkim olmuş, siyasi ve toplumsal hayata herhangi bir katkı sunamamış kapalı Yunan toplumunun ufkunun yavaş yavaş açılmasına yaramıştı. Bölgedeki ekonomik değişim demokrasiyi ve soylu zümreden gelme dahi, belirli bir servete sahip insanların da yönetime katılımını beraberinde getirmişti. Böylece yalnızca evindeki kölelere hükmetmekle yetinen Yunanlılar artık perspektiflerini değiştirerek gelenekleri sorgulamaya başlamışlardı. Bu insanlar sadece toprakla uğraşmak yerine yeni endüstriyel yönelimlerle, demokraside de söz sahibi olmaya başlamışlardı. Bu amaçlarına ulaşabilmenin tek yolunu eğitimde gören bu yeni zengin sınıf çareyi para karşılığı ders veren Sofistlerde buldular.

Kendilerinden önce ortaya atılmış ve hatta gereksiz bir yığın haline geldiğini düşündükleri düşünsel varsayımların karşısına geçerek insanı erdeme, yararlı bilgiye, özgürlüğe ve dolayısıyla da mutluluğa götüren yolu öğretmeyi amaç edinen Sofistler bu yeni tip Yunan vatandaşları için aranan öğretmenler olmuşlardı. Ancak sofistler nesnel bilgiye ulaşp genel geçer yargılar oluşturmayı değil, tek tek insanları eğiterek onlara özgür düşünüp karar verme yeteneğı kazandırmayı hedefliyorlardı. Onlara göre insanı mutluluğa götüren de budur. Nitekim en ünlü sofistler Protogoras, Thrasymakhos ve Georgias bireylerin ancak eğitimle başarılı, erdemli ve mutlu olabilecekleri inancını taşıyorlardı. Onların eğitim anlayışlarında öznel değerler nesnel olgulardan çok daha kıymetliydi ve bu nedenle insanlara rölativist değerler doğrultusunda hareket etmeleri gerektiğini öğretiyorlardı (Cevizci, 2006, 772). Bu Aydınlanma Döneminin mimarları arasında yer alan, ekonomik ve siyasal değişimler ve bunların ortaya çıkardığı zengin sınıfa öğretmenlik yapan sofistler, hâkimiyetin artık kök salan insan yapımı yasa (nomos) ile değil, doğal yasa (physis) ile sağlanması gerektiğini savunuyorlardı.

Sofistlere göre ahlaki açıdan nihai erek olan mutluluk, insanlar tarafından yapılmış ve asıl varlık sebebi birilerinin çıkarına hizmet etmek olan yasalara değil,

doğaya yani insanın kendi doğasının yasalarına uygun yaşayarak elde edilecek bir şeydi. Yine onlara göre insan yapımı kanunlar bireylere, dolayısıyla da topluma nasıl dinlemesi, görmesi ve hatta düşünmesi gerektiğini buyurduğundan, doğaya aykırı hareket edilmesine yol açmıştır. Hâlbuki her bireyin yaşam kriterleri bireyin kendisi tarafından belirlenmelidir ki bu yolla insan özgür karar verme olanağına ve dolayısıyla da mutluluğa ulaşma şansını yakalamış olsun (Kranz, 1994, 199).

Sofistlerin kanun ve töreye karşı çıkışları topyekûn bir karşı çıkıştı. Bu sorgulama ve itaatsizlik kendini en çok da ahlak öğretisi bağlamında göstermekteydi. O zamana kadar insana dair ahlaki söz söylemiş hemen her filozoftan duymaya alışık olduğumuz "Ölçülü ol" sözü sofistlere göre bir safsatadan ibaretti. Kallikles'e göre insanın kendini gerçekleştirmesinin önüne set çeken bu tür kısıtlayıcı sözler ancak zayıf insanların kullanabileceği argümanlar olabilirdi. Filozof, kanunları koyanların zayıf insanlar olduklarını ve yasa yapmalarının nedeninin doğası gereği kudret sahibi insanların sahip olduklarından daha fazlasını arzulamalarının önüne geçebilmek olduğunu savunmaktaydı. Kanun yapıcılar sarfettikleri bu sözlerle, halka, sahip olduklarından daha fazlasına göz dikmemek, egemenlerin boyunduruğu altına girmek ve varlığını bu şekilde devam ettirmek en büyük mutluluktur (Kranz, 1994, 202).

Kallikles ve diğer sofistlere göre mutlu olmak için bu mevcut duruma karşı çıkmak en temel gerekliliktir. Onlara göre yasa koyucuların boyunduruğu altına girerek sahip olduklarına şükretmek mutluluk olamazdı. Asıl mutluluk hayattan hep daha fazlasını isteyerek, kimsenin emri altına girmeden, özgür bir birey olabilmektir. Bu anlamda, mutluluğa ulaşmak için insanın her şeyden önce akıl ve cesaret sahibi olması gerekirdi. Zaten doğa da insana kendini gerçekleştirme ve akli ve cesareti ölçüsünde gittiği yere kadar gidebilme fırsatı sunmuştur. İnsanın görevi doğanın kanunlarına uymak ve elinden geleni yapmaktır.

Platon'un bir sofisti ana karakter olarak aldığı Georgias Diyalogu'nda bir sofist inancı olarak ifade edildiği gibi: erdem ve mutluluk, onlar için bolluk içinde yaşama, dilediğini yapma ve özgür olmaktır (Kranz, 1994, 203-204). Genel geçer yasaları bertaraf etme görevini icra eden sofistlerden Kritias ise din konusunda bir takım çıkarımlarda bulunmuştu. Filozofa göre kanun ve törenin en büyük dayanağı

Tanrı inancı olmuştur. İnsanlara korku salmanın ve kendilerine buyurulduğu gibi yaşamalarını garanti altına almanın yolu, onları yalnızken dahi Tanrılar (diamonlar) tarafından izlendiklerine inandırmaktı. 5. yüzyıl Yunan halkı için en önemli nitelikler mal, mülk ve şöhret sahibi, kültürlü ve başarılı bireyler olma yoluyla elde edilecek bağımsız düşünme ve eyleme gücünün yegâne aracı eğitimdi. Bu, sofistlerin de savunduğu bir düşünceydi. Bu yüzden bahsi geçen niteliklere ulaşabilmek için onların halka sundukları eğitim, ana hatlarıyla, geleneksel din, ahlak, politika, felsefe, bilim ve sanatın var olan bilgisini ve durumunu sorgulamayı kapsıyordu (Baker, 2007, 24-25).

Mutluluk öğretisi açısından bakıldığında, Sofistlerin felsefe tarihindeki yeri hatırı sayılır ölçüde sınırlı gözükse de onlar her daim reçete olarak sunulan "ölçülü ol, sahip olduğunla yetin ki mutlu olasın" şeklindeki öğütlerle egemen sınıfların yerini sağlamlaştıran ve onları her türlü iç tehdide karşı koruyan sözleri şiddetle reddetmekle, yeni ahlak öğretilerinin dolaylı olarak önünü açmışlardır. Bir nevi öğüt olarak dile getirdikleri: "Düşün, sana dayatılanı sorgula ve her zaman daha fazlasını iste" gibi ifadeler onların ahlak öğretisinin ilkeleri olacak yaklaşımları ifade eder. Takdir edersiniz ki sofistler halkı isyana ve itaatsizliğe teşvik ettikleri hasebiyle o dönemin egemen sınıf ve zümreleri tarafından dışlanmakla kalmamış, aynı şekilde felsefenin herkes için doğru birtakım yargılar ortaya koyması gerekliliğini savunan dogmatik filozoflar tarafından da hoş karşılanmamışlardı. Ancak onların varlığı felsefe tarihinin gelmiş geçmiş en büyük isimlerinden Sokrates ve Platon felsefelerinin de varlık sebeplerindedir. Belki de bu iki büyük filozofumuzu büyük kılan Sofistlerle mücadele ederken ortaya koydukları düşünceler olmuştur.

1.2. SOKRATES'TE MUTLULUK

MÖ 469-399 yılları arasında Atina'da yaşamış olan Sokrates felsefe tarihi açısından çok önemli bir isimdir. Kendinden sonraki nesillere ulaşacak hiçbir yazılı eser bırakmamış olmasına rağmen düşünceleri takipçileri sayesinde, günümüze kadar ulaşmıştır. Yoksul bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sokrates hayatının her aşamasında diğer insanlardan farklı bir yaşam sürmüştü. Babasından kalan bir mesleği ve bir ailesi olmasına rağmen, bütün gün sokak sokak geziyor insanlarla sohbet ediyordu. Kendi çocukları da vardı, ancak etrafında daima diğer kent sakinlerinin çocukları vardı ve Sokrates sürekli onlarla meşgul olurdu. Neredeyse bütün zamanını etrafında toplanan bu gençlerle birlikte çarşı pazar gezip halk arasında "bilge" olarak tanınan kentin önde gelenleriyle uzun ve derinlikli diyaloglar kurarak geçiyordu. Halkın önünde gerçekleşen bu diyaloglar Sokrates'in felsefesinin yöntemiymiş aslında. Kendini bilge olarak gören kişilere, özellikle Sofistlere, meydan okuması temelinde ortaya çıkan her diyalog onun "Bildığım tek bir şey var o da hiç birşey bilmediğimdir" sözünü destekler tarzdaydı. İnsanları kendi bildiklerini sorgulamaya iten Sokrates kendi açısından çok rahattı çünkü hiçbir konu veya kavram hakkında kesin bir bilgi iddiası yoktu.

Sokrates'ten önce yaşamış olan düşünürlerden yalnızca Yedi Bilgeler dediğimiz düşünürler ile Herakleitos, Demokritos ve Pythagoras gibi birkaç istisna filozofun dışında kalan filozofların sadece doğa ve evrene dair sorulara kafa yordüğünü ve insana dair sorunlarla pek ilgilenmediğini, ilgilenenlerin sesinin ise çok cılız kaldığını biliyoruz. Ancak Sokrates kendinden önceki filozofların aksine yalnızca insanın ahlaksal yaşayışına, erdemlere ve mutluluğa yönelmeyi seçmiştir, (Hilav, 2003, 63), çünkü filozofa göre evrenle ve doğayla uğraşmak insana ve insanın mutluluğuna hiç bir katkı sağlayamaz.

Bu, insana doğru yönelme Sokrates'le aynı dönemde yaşayan Sofistlerde de vardır ancak Sokrates'in Sofistlere bir tepki olarak ortaya çıktığını göz önünde bulundurduğumuzda, bunların insan sorununa Sokrates'ten farklı bir bakış açısıyla yaklaştıklarını görülmektedir. Nitekim sofistlerin rölativist ahlak anlayışı yalnızca bireyi ve tek tek bireylerin mutluluğunu ön planda tutarken Sokrates'in ahlakı

toplumu, toplumsal yaşayışı ve sadece devletin sarsılmaz bütünlüğü içerisinde var olabilecek bir bireyin mutluluğunu ön planda tutmaktaydı. (Weber, 1998, 44) Bu nedenle Sokrates değişmeyen değerleri ve aynı zamanda tek tek insanların değil, evrensel insanın değerlerini ortaya koymanın derdindeydi.

Sokrates Sofistlerin göreceli “iyi” yaklaşımına karşı çıkararak tüm insanlar için kesin olan bir “iyi”nin ve doğrunun varlığını savunuyordu. O’na göre, Sofistlerin para karşılığında yaptığı iş insanlara asıl “iyi”yi değil, mahkemelerde, meclislerde ve siyasette başarıya ulaşmalarını sağlayacak bilgiyi öğretmekteydi (Platon, Sokrates’in Savunması, 44). Sokrates’e göre herkes için doğru olan genel geçer bir iyi vardır ve insan dikkatli ve titiz akıl yürütmeler yoluyla bu iyiyi tespit edebilir. Bu konuda Ahmet Arslan Sokrates’in en yüksek iyi olarak mutluluğu tayin etmiş olduğunu savunur çünkü mutluluk insan doğasının peşinde koştuğu en nihai erektir (2006, 128).

Sofistlerin bahsettiği, her bireyin kendi öznel gerçekliğine uygun davranarak kendini gerçekleştirilmesiyle ulaşılabilecek bir mutluluk Sokrates'in ahlak anlayışında yer almıyordu çünkü o tam bir toplumdandı. Sokrates de sofistler gibi toplumda var olan din-gelenek otoritesine gözü kapalı bağlanmayı reddediyor ve doğru bilgiye ulaşmak için mevcut bilgilerimize şüphe ile yaklaşmayı öğütliyordu, ancak Sofistlerden farklı olarak, düşüncenin nesnel değerine yani aklın gücüne ve herkes için genel geçer doğruların olabileceğine inancı tamdı. Her şeyden şüphe etmeyi öğütlese de, akla, düşüncenin nesnel değerine, bireylerin üstünde bir normun bulunduğu sarsılmaz bir inancı vardı (Akarsu, 1982, 39). Sokrates var olan kavramları, töreyi ve dini anlayışı sorgulamakta herhangi bir sakınca görmüyordu ancak Sofistlerin yaptığı gibi hiçbir zaman var olan tüm kanun ve kurallar ile değerleri yok sayan "nihilist"(hiççi) bir sonuca da varmıyordu. Onların aksine, Sokrates'in yaptığı tüm eleştirilerin amacı daha sağlam ve sarsılmaz kurallar oluşturmaktı. Ortaya koyduğu her düşünce, geleneksel olanın ele alınıp sorgulanmış, düşünüp tartışılarak akıl süzgecinden geçirilmiş ve tümel kavramlarla yeniden ortaya konmasından başka bir şey değildi. Bu açıdan bakıldığında Sokrates'in eleştirerek ve sorgulayarak sisteme hizmet ettiği söylenebilir. Sofistlere karşı çıkmasının özünde devleti ve sistemi koruma amacı vardır zaten. "Düzen" in insan ve

toplum yaşayışı açısından en elzem gereklilik olduğunu savunan filozof devlet ve kanunların olmasından yanaydı, aksi takdirde kargaşa doğar ve toplumsal hayat çökerdi.

Sokrates'e göre, Sofistler'in "Ölçüler kişilere göre değişir" düşüncesini kabul etmek sosyal düzenin ortadan kalkmasına göz yummak anlamına geliyordu. O, bu tehlikeyi önlemek için kendisini tamamen ahlak alanına adanmış bir filozoftu. Sofistlere kadar olan ahlak öğretilerinde, insana dair söylenmiş hemen her sözde ölçülü olmanın önemi vurgulanırken, Sofistler bu durumu tersine çevirdi ve onlarla birlikte insanlar artık ölçülü olmanın insanı özgürlüğünden alıkoyacağını ve bunun insanın kendini gerçekleştirme ve mutlu olmasının önünde büyük bir engel teşkil edeceğini düşünüyorlardı. Sofistlere göre, bu bakış açısı insanları azla yetinmeye alıştıran kendi hükümler ve saltanatlarını güçlendirmeye çalışan oligarşinin ekmeğine yağ sürmekten başka bir işe yaramazdı. Sokrates bu noktada devreye girdi ve "ölçülü ol" sözünü tekrardan başköşeye oturtmayı başardı. O, hazların ölçülü olduğu sürece insanı mutlu kılabilen savını yeniden gündeme getirdi. Cesaret, adalet, dindarlık ve ölçülülük gibi temel erdemlerin ancak birbirinden ayrılmadan, bir bütün halinde var olmaya devam ettiği sürece insana yarar sağlayabileceğini savundu. (Arslan, 2006, 130-131).

Sokrates en yüce iyinin bilgisine sahip olan faydalı insanı en kıymetli olarak gösterirken en önemli ve üstün değer de "erdem", diğer bir ifadeyle "bilgelik" olduğu düşüncesini örmekteydi (Vorlander, 2008, 92-93). Zaten Sokrates'te erdem bilgidir ve insan bilgisizlik yüzünden kötülük yapar. Yine nihai erek olan mutluluk da ancak iyinin bilgisine sahip olarak elde edilebileceğinden, Sokrates'in ahlak anlayışının en temelinde "bilgi" kavramı bulunmaktadır diyebiliriz. Ona göre bilginin olduğu yerde mutluluk vardır, olmadığı yerde ise mutsuzluk. Bu düşüncesini "Kimse bilerek kötülük yapmaz." ifadesinde dile getiren Sokrates, kötü davranışlar sergileyen kişinin henüz iyinin bilgisine sahip olmadığı düşüncesindeydi. Ancak, mutsuz olma yolunda ilerleyen bu bahtsız birey yine de, aklı vasıtasıyla düşünme, bireye ve topluma neyin yararlı olduğunu anlama ve bu çerçevede hareket ederek erdemli davranmayı öğrenme ve dolayısıyla mutluluğa ulaşma potansiyeline sahiptir.

Her ne kadar ileri sürdüğü ilkeler ve kullandığı yöntem itibariyle ahlak felsefesine bilimsel bir boyut kazandırmış ve ahlakı, öğretiy boyutundan etik boyutuna taşıyan ilk filozof olma ünvanına sahip olsa da (Hilav, 2003, 66), Sokrates'in insanı nihai ereğe ulaştıracağına inandığı bilgi bilimsel bilgi değildi. Filozofun kutsal saydığı bu bilgi "iyinin bilgisi"ydi. Doğa felsefesiyle yani kendi tabiriyle "taşla, toprakla" uğraşmaktan kaçınmış ve "Doğru bir yaşayış hangisidir?" sorusuna cevap bulmanın peşinden koşmuş olduğundan, bilimsel bilgiyi pek önemsemediği düşünülebilir. O'nun tek inandığı bilgi, kişiyi ahlaken erdemli, bilge ve mutlu yapacak yolun bilgisidir. Sokrates'in erdemli olmakla bir tuttuğu "bilgelik" iyi, doğru ve yararlıyı bilip daima onları seçerek yaşamak anlamını da içerir. Bu meşakkatli yolun sonunda ise insanı bekleyen mutluluk vardır.

Tek tek insandan ziyade insanlığın, toplumun mutluluğu ve ahlaki eğitimi için bu kadar kafa yormuş ve hatta hayatını bu meselelere adanmış bir insan olan Sokrates için öngörülmesi pek mümkün olmayan bir sonla hayata veda etmesi oldukça hazin bir olaydır. Dönemin Atina yönetimi tarafından gençliğin ahlakını bozduğu gerekçesiyle 275'e karşı 281 oyla ölüme mahkûm edilen Sokrates (Platon, 1985, 9) aynı zamanda tanrıtanımazlıkla ve insanları anarşiye sevk etmekle suçlanıyordu. Ancak bize Sokrates'i anlatan eserlere, özellikle de öğrencisi Platon'a ait Sokratik Diyaloglar olarak da bilinen Gençlik Diyalogları'na baktığımızda, ona yapılan bu suçlamaların pek de haklı olmadığını görmek mümkündür. Celladın uzattığı baldıran zehrini içtiği âna, hatta zehrin ayaklarından başlayarak vücudunu yavaş yavaş sardığı ve kalbine doğru gelerek hayata veda ettiği son saniyelere kadersavunduklarından kesinlikle ödün vermeyen Sokrates, Tanrı'dan geldiğini düşündüğü sese kulak vermekten ve kendisini ölüme mahkûm etmiş olsa dâhi devletin kanunlarını savunmaktan bir an için bile vazgeçmedi. Nihayet, erek olan mutluluğa ulaşmıştı filozofumuz. Son anlarına kadar yanında olan dostlarına ölümden korkmadığını ispat etmişti. Ona göre hiçbir şey, hatta ölüm bile, kendisini mutsuzluğa götüremeyecekti, çünkü iki alternatif vardı: ya ölünce kalbiyle birlikte her şey duracak ve kötü hiçbir şey hissetmeyecekti, ya da ölümden sonra öbür dünyaya gidecek ve orada önceden kaybetmiş olduğu sevdiklerine kavuşacaktı. Bu ikincisinin olması durumunda hayattayken olduğu gibi yine yaşamını sohbet ederek,

konusarak ve uğruna öldüğü düşünceleri savunarak sürdürecekti. En iyi olanın bilgisinden ve erdemden vazgeçmediği sürece onun için mutluluk hep var olacaktı.

1.3. SOKRATESÇİ OKULLAR'DA MUTLULUK

Sokrates'in ölümünden sonra, onun felsefesini devam ettiren okullara Sokratesçi okullar denir. Bu okullar her ne kadar Sokrates'e büyük hayranlık duymuş ve öğretilerinde onun izinden gitmiş olsalar da, öğretileri Sofistlerden pek çok öğeler de taşır. Megara Okulu, Elis-Eretria Okulu, Kynikler Okulu ve Kyrene Okulu olmak üzere dört Sokratesçi okul vardır. Bunlar Sokrates'in görüşlerinden yalnızca bir kısmını benimsemiş ve geliştirmeye çalışmış olduklarından onlara "Tek yanlı Sokratesçiler" denir. Öte yandan, Platon, hocasının felsefesini her yönden benimsediği ve geliştirmeye çalıştığı için ona "Tam Sokratesçi" denir (Gökberk, 2007, 47). Sokratesçi okullardan Megara ve Elis-Eretria ortaya tam anlamıyla bir felsefe koyamamış ve bu nedenle diğer iki Sokratesçi okulun gölgesinde kalmıştır. Savundukları ve ileriye taşıdıkları felsefeleri açısından adından söz ettirenler Kynik ve Kyrene Okulları olmuştur.

Sofistlerle birlikte doğa konularından uzaklaşıp insanın ahlaksal, kültürel ve dinsel yönlerine yoğunlaşmaya başlayan felsefe, Sokrates'te de bu özelliğini geliştirerek sürdürmüştür (Aslan, 2006, 9). Kynik ve Kyrene Okulları da bu değişime ayak uydurarak yalnızca insan problemine kafa yormayı tercih eder ve Sokrates'in Ahlak görüşünü ve kısmen de olsa bilgi görüşünü ele alıp geliştirir. Yaşamın ereği olan mutluluğa nasıl ulaşılacağı sorusunu felsefenin temel konusu olarak kabul eden bu filozoflar insan felsefesiyle ilgilenirken, bilimsel düşünce, matematik, müzik ve gökbilimi gibi bilgi alanlarıyla uğraşmanın gereksiz olduğunu düşünür. Dışladıkları yalnızca bilimsel bilgi değildir esasında, onlar aynı zamanda toplumsal ve siyasal bakış açısını da kendilerinden mümkün olduğunca uzak tutmaya çalışır (Timuçin, 2007, 348). Teoriyle uğraşmak boşuna zaman kaybıdır onlara göre. İnsanın pratik yaşamıyla ve mutluluğuyla ilgilenmek dururken, boş kuruntularla uğraşmak gereksizdir.

Aynı filozofun, yani Sokrates'in ardılları olmalarına ve aynı kutsal amaç, yani mutluluğa ulaşmak için, kafa yormalarına rağmen bu iki okulun görüşleri hemen hemen hiç benzerlik göstermez, hatta onların taban tabana zıt olduğu bile iddia edilebilir. Kynik okulunun kurucusu olan Antisthenes, insanın gereksinimlerini en aza indirgeyip, doğaya uygun, kendi kendine yeter ve sade bir yaşam geçirecek yaşaması gerektiğini savunurken, Kyrene okulu kurucusu Aristippos insanın her şeyden sevinç duymamasını ve kendine haz verecek her şeyi yapmasını öğütler (Akarsu, 1998, 45). Yani mutluluk denen tek bir kutsal amaç karşısında ona ulaşmak için kullanılacak iki farklı yol durmaktadır.

1.3.1. Kynikler'de Mutluluk

Yunanca'da "köpeksi" anlamına gelen "kynik" sözü, kimi kaynaklara göre Antisthenes'in dersler verdiği gymnasionun adıdır. Bazı kaynaklar ise köpek gibi bir hayat sürdürdükleri için kendilerine bu ismin yakıştırıldığını ve onların da bu isimden rahatsız olmadığını, hatta zamanla benimsediklerini aktarır. En ünlü Kynik filozoflarından olan Antisthenes, Diogenes, Thebaili Krates ve Oneiskretostu. Okulun kurucusu olan Atinalı Antisthenes (M.Ö. 444-368) Sofistler gibi parayla dersler veriyor ve insanlara mutlu olma sanatını öğretiyor olmasına rağmen, onların tam karşısında bulunan, Sokrates'e de büyük bir hayranlık duyuyordu (Timuçin, 2007, 350-51). Ünlü Felsefe tarihçisi Diogenes Laertios'a göre Anisthenes Sokrates'i dinleyebilmek için her gün çok uzun bir mesafeyi yürüyor ve bu uğurda hatırı sayılır ölçüde dik bir yokuşu tırmanıyordu. Bu şekilde dayanıklı ve soğukkanlı olmayı öğrenen filozof sonunda Kynik Okulunu kurmuştur (2013, 252). Antisthenes için yaşamın asıl ereği olan "erdem", Sokrates'in karakterinde var olan bağımsızlık, kendi kendine hükmetme ve ölçülülükten başka ne olabilirdi ki? Filozofa göre, Sokrates bu erdemlere sahip olmayı başarabilmiş istisna kişilerden biriydi.

Sokrates için temel olan erdem kavramı Antisthenes için de çok önemlidir ve hatta en yüksek yaşam ereğidir. Yani mutluluğa ulaşmanın yolu erdemli olmaktan geçer. Erdemli olmak o kadar değerlidir ki, insanlar arasında yalnızca kötü ve erdemli olmaları açısından ayırım yapılabilir. Bunların dışında kalan hiçbir konuda insanlar kategorize edilemez çünkü (Akarsu, 1998, 44) insanlar eşittir. Peki, erdemli

olmak nedir o halde? Erdemli olmak dış dünyanın insana sunduğu göz boyayıcı tüm nimetleri reddederek tek başına, kendi kendine yeter, tam manasıyla doğal olana uygun bir yaşam seçmektir. Birey ancak böyle bir yaşantıyı seçerek mutlu olabilir. İnsanı kandırabilecek zenginlik, ün, şöhret, haz, acı ve ölüm gibi dışsal bir takım değerlere önem vermeden, tüm bunlara boyun eğmeden yaşayan insan özgürdür (Akarsu, 1998, 41-42).

Antisthenes için özgürlük kavramı da erdem kadar önemlidir. Ancak, onun özgürlük anlayışında, "köle" ve "özgür birey" tanımları bilinen yaygın tanımlardan oldukça farklıdır. Bir kişinin köle olarak satılması pek rahatsızlık verici bir durum değildir çünkü bireyin köle hayatı yaşaması onun bilge ve korkusuz, yani erdemli ve özgür olmadığını göstermez. Öte yandan, aslında özgür bir yaşam sürdüğünü zanneden, ancak dış dünyanın haz ve nimetlerinin etkisinde kalarak kendi doğalarından uzaklaşan bireyler için irade, cesaret ve özgürlükten söz etmek mümkün değildir (Akarsu, 1998, 44). Sağlık, güzellik, zenginlik, lüks, şan ve şeref gibi *adaiphoraların*⁴ tam karşısında yer alan yoksulluk, ihtiyaçsızlık, adı sanı olmamak insanı boş kuruntulardan ve gereksiz böbürlenmelerden kurtarır ve özgürleştirir (Gökberk, 2007, 49). İşte Antisthenes'e göre bu özgürlük duygusu mutluluğun ta kendisidir.

Sokrates'in bilgi ve ahlaksal düşünceyi birleştirme çabası Antisthenes için pek değerli değildir. Sokrates'te bulunan bilgi anlayışı ve hayranlığı onda yoktur, çünkü ahlakî olmayan ve insanı ahlak yönünden geliştirmeyen herhangi bir şey değerli olamaz. Antisthenes bu tür gereksiz şeylerle ilgilenmenin insanın kendini ihmal etmesine yol açacağından korkmasına rağmen yine de bilgi ile ilgili teorik çalışmalar yapmaktan geri durmaz. Nitekim onun bilgi (episteme) ve sanı (doxa) arasındaki fark üzerine dört kitap yazmış olması bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. O'na göre insan doğru bilgi ve sanıyı birbirinden ayırmalıdır. Sanıdan daha değerli olan bu bilgi sadece pratik amaçlara; insanları erdemli, özgür ve mutlu yapmaya hizmet etmelidir (Akarsu, 1998, 41). Ona göre insanın mutluluğa ulaşması için doğru

---

⁴ Kendilerinde iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış, erdemli ya da bozuk olmadıktan başka iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış bir şeye yol açmayan yani ahlakla doğrudan bir ilgisi bulunmayan şeyler (Cevizci, 2000, 4)

ve yanlış birbirinden ayırt etmesi gerekir ve doğrunun bilgisi bunu kolaylaştırır. O halde sadece mutluluğa götüren pratik bilgi değerlidir. Antisthenes'in bilgiyi başlangıçta değerli görmeyip sonuçta pratik boyutuyla insanı mutluluğa götürdüğünü söylemesi onun felsefesi açısından bir çelişki olarak algılanabilir.

Antisthenes teoriyi pek önemsememiş olsa da, bu konuda tamamen duyarsız kalmamıştır ancak Kynik okulunun ikinci büyük temsilcisi olan Sinoplu Diogenes (M.Ö. 412-323) için durum tamamen farklıdır. O, teoriyi pek önemsemeyen ve okulunun öğretisini bizzat yaşayarak felsefe yapmak olarak belirler. Dış dünyanın sunduğu tüm nimetleri ve hazzı reddettiğini göstermek için yaz kış bir fıçının içinde yaşayan (Timuçin, 2007, 351) filozof o kadar doğal bir hayat sürer ki, kendi başınayken yapmaktan utanmadığı davranışları başkalarının önünde yapmanın da bir sakıncası olmadığına inanır. Bu şekilde davranmasının bir diğer sebebi de toplumsal yaşayışı reddetmesidir. Hayatını devam ettirmesini sağlayacak en temel gereçleri ve yiyeceğini sırtındaki heybesinde taşır. Ateşi kullanmak bile lüks sayılabileceğinden, ciddi hazımsızlık problemleri çekmeye başlayana kadar eti dahi pişirmeden yer. Bir gün, avucuyla su içen bir çocuk görür ve heybesinde taşıdığı tasta utanır. Küçük bir çocuk bile ondan daha doğal bir yaşantıya sahiptir ve bu durum onu çok rahatsız eder. Hiç vakit kaybetmeden tasını atar ve artık o küçük çocuğun yaptığı gibi suyu eliyle içer. Aynı şekilde, mercimek lapasını tabakta değil de ekmeğin arasına koyarak yiyen bir çocuk gördüğünde de aynı duyguları hisseder ve artık heybesindeki tabaktan da kurtulmaya karar verir (Laertios, 2013, 266-67). Bu şekilde doğaya uygun yaşamayı başarmaya bir adım daha yaklaştığını düşünür. Dış dünyanın insana sunduğu şeylere karşı o kadar ilgisiz yaşar ki, bir gün Kraneion'da güneşlenmekteyken ününü duyup yanına gelen Büyük İskender'in "Dile benden ne dilerse, ben Büyük İskender" sözlerine karşılık olarak verdiği meşhur "gölge etme başka ihsan istemem" cevabını verir. Onun bu sözü, günümüzde bile hala önemli bir deyim olarak kullanılmaya devam etmektedir (Laertios, 2013, 267).

Kynik okulu filozofları kendilerini herhangi bir yurt veya millete ait görmediklerini ve "dünya vatandaşı" olduklarını savunur. Onlara göre, erdemli ve bilge bir kişiyi herhangi bir yönetim, yasa, dini kural veya yönetmelik bağlayamaz.

Devlet sınırları insanlar arasına mesafe koymak için vardır. Her insan bir dünya vatandaşıdır ve onu bir devlette sınırlamak yanlıştır. Yalnız Kynikliler'deki bu kozmopolitan tutum, onların individüalist yönlerini bastırmıyor elbette. Bu nedenle onlardaki kozmopolitan tavır toplumsallığı savunan bir boyut kazanmamıştır. Devlet, yurt, yasa ve dini kanunlara karşı çıkmalarının özünde bireyin sınırlandırılmasına duydukları tepki yatar. Bilge kişi toplumsal bir yaşayışa ihtiyaç duymadan, kendi kendine yeter ve erdemli bir hayat sürmeyi seçer. Seçtikleri bu yolda yalnız olmayacaklar tabii; onlara eşlik edecek olanlar da yine kendileri gibi bilge kişiler olacaktır. Kendileri gibi olmayan hastalıklı, haz tutkunu ve zavallı yığınların durumuna gelince, bilgiler onların doktorudur. Yığınların bir parçası olan ve bilge olmayan bireyleri eğiterek kendilerine benzetmek bu doktorların görevidir (Akarsu, 1998, 44-45). O halde, onlara göre bu doktorlar kendileri gibi olmayan insanlarla da ilişki içerisinde olan bir hayat sürdürmelidir.

Kısacası, doğal ve doğaya uygun yaşamayı değerli gören Kynik filozofları için yaşamın ereği mutlu olmaktır. Mutluluk ise aslında kolay ulaşılabilir bir amaçtır. Ona ulaşmak için yapılması gereken, dış dünyaya ait, zenginlik, şan, şeref, ölüm ve haz gibi değerlere kayıtsız kalmak ve erdemli olmak, yani kendine yeter bir yaşam sürdürebilmektir. Bu tutum toplumdan ayrı, tek başına durmayı; toplumun yasa ve alışkanlıklarına aldırış etmemeyi gerektirir. Bu nedenle Kynikliler felsefelerine yakışan bir yaşantıyı seçerek, mutluluğu amaçlamış ve doğaya uygun, ancak yığınların genel yargılarına aykırı bir hayat seçmişlerdir. Kynik okulunun ahlak öğretileri Helenistik dönemde doğacak olan Stoa felsefesinin öğretilerini ciddi oranda etkilemiş ve yönlendirmiştir.

1.3.2. Kyreneliler'de Mutluluk

Kyrene Okulu'nun en önemli temsilcileri Aristippos, Arete (Aristippos'un kızı), Theodoros, Eudoksos ve Hegesias'tır. Kynikliler gibi Kyreneliler de Sokrates Felsefesi'nin pratik yönünü benimser ancak bir farkla: onlar Sokrates'in ortaya koymuş olduğu "mutluluk erdemden, erdem de bilgiden gelir" inancını benimsemezler. Onlara göre mutluluğun tek kaynağı hazdır ve erdemli olmak da hazzın peşinden koşmaktır (Timuçin, 2007, 352). Kynikler'in dışladığı ve bir zaaf

olarak gördüğü haz kavramı onlar için en değerli kavramdır. Antisthenes yaşama ereği olarak erdemle birlikte gelen bir mutluluğu gösterirken, Kyrene Okulu kurucusu Aristippos'ta (M.Ö. 435-355) ise haz erdemin yerini alır. Yani ona göre kendi başına erek olabilecek yegâne şey haz ve onu takip eden mutluluktur. Bütün diğer şeyler hazza araç olabildikleri ölçüde değerlidir.

Aristippos için peşinden koşulmaya değer tek şey olan hazzı (hedone) aramak, insan için en doğal duygudur, dolayısıyla insan bu duygusunu görmezden gelmemelidir. Hocası Sokrates'in sürekli araştırdığı, ancak bir türlü kesin bir tanım getirmediği "İyi nedir?" sorusuna Aristippos'un verdiği yanıt çok nettir: Haz. Bu ifadeleri, onun hedonizmin kurucusu olarak kabul edilmesine sebep olur (Gökberk, 2007, 51). Ondaki haz, sürekliliği olan bir mutluluk durumu değil, tek tek durumlarda ortaya çıkan ve sonsuz olan, anlık bir durumdur. Bu insanın bir süreliğine de olsa, belirli bir ruh halinde kalmasını sağlayacak ve bu düşüncesiyle Aristippos'un Sokratik Eudamonia'dan farklı bir mutluluk anlayışı benimsemiş olduğunu göstermektedir. Ona göre, yaşanmış ve yaşanabilecek hazlar için kafa yormak anlamsızdır. Zeller Aristippos'un hazlarla ilgili düşüncelerini şu ifadelerle aktarır: "...tam ve kuşatıcı bir bütün olarak mutluluk da hayatımızın amacı olamaz, çünkü sadece hal bize aittir, istikbal belirsiz, mazi ise geçmiştir" (2008,184). O halde bilgelik, ânın tadını çıkarmaktır. Aristippos ve diğer Kyrene Okulu filozoflarının bu düşünceleri tinsel hazlardan çok maddesel hazlara önem verdiğini gösterir.

Kyrene Okulu Ahlak öğretisi için asıl değerli olan, insanın haz dolu bir yaşantıya nasıl ulaşabileceğini, haz verecek nimetleri nasıl doğru kullanabileceğini öğretmesidir. Bu öğretiyi aynı zamanda, insanı mutluluğu engelleyen kuruntulardan kurtarmayı, ona kendi kendisinin bilincine varmayı ve içinde bulunduğu andan zevk almasını öğreten bilgidir. İnsan ancak bilgi sayesinde kendine güven kazanır. Bilge, dış dünyaya kapılmadan kendi içsel özgürlüğünü elde etmeyi ve her koşulda, hatta zevk duyduğu anlarda bile, kendine egemen olmayı bilgi ile başarır (Akarsu, 1998, 51-52). Dolayısıyla bilgi her türlü mutluluğun ilk şartıdır. Aristippos bu ışık doğrultusunda "kendi kendinin efendisi olma" amacına ulaşmayı başaramış bir Kyrenelidir. O, yaşamdan, her türlü koşulda, mümkün olduğunca fazla zevk almış ve

aynı zamanda kendisinin ve etrafındakilerin efendisi olma niteliğini kaybetmemiştir. Olumsuz koşullarda dahi, her şeyin olumlu yönünü bulup çıkartmasını bilmiştir (Zeller, 2008, 184-185).

Kyrene Okulu filozofları da tıpkı Kynikler gibi “kozmpolitanizm” kavramını kullanmalarına rağmen, toplumsallıktan ve siyasetten uzak, “tek başına bir bireye” dair felsefe yapmayı tercih etmişlerdi. Toplumsal normlar, siyasi otorite; devlet ve onun getirdiği sınırlama, baskı ve yükümlülükler bireysel özgürlüğün önünde birer engeldir. Bu engeller yalnızca içinde bulunulan andan haz almayı amaçlayan ve böylece mutlu bir yaşantıya ulaşacağına inanan Kyreneliler için pek kabul edilebilir değildir. Evrensel birey, yukarıda sıraladığımız tüm bu sınırlamalara maruz kalmadan, bir “dünya vatandaşı” olarak istediği yerde yaşamalı ve herhangi bir devlet, toplum, din veya yasaya değil bir tek kendine karşı sorumluluk taşımalıdır. Onlar kendilerini toplumdaki soyutlayarak yaşarlar çünkü toplumun boş inanç ve gereksiz kurallarının bireyin bilinç özgürlüğünü ve kendi kendine yeter olma yeteneğini yok ettiğine inanırlar.

Her ne kadar Kyreneliler tam manasıyla Sokrates’in *eudomonia* anlayışını benimsemeyerek, geçmiş ve gelecekte sürekliliği olan hazları reddetseler de, onların içinde bulunulan andan duyulan hazzın en üstün amaç olduğuna inanmaları ve hazzı da mutlulukla aynı görmeleri dolayısıyla, *eudomonist* mutluluk anlayışından pek de uzak olmadıkları söylenebilir. Nihai erek mutluluktur ve mutluluk da doğru pratik bilginin ışığında kişinin en yüksek hazzı seçerek ve içinde bulunulan her anın tadına vararak yaşamasıdır.

Kısaca söylendiğinde, hazza verdikleri değer açısından çok farklı noktalarda duran bu iki okulun birleştiği bir diğer nokta ise aklın yönlendirdiği bilgiyi kullanarak kendi kendine yeter olma amacına verdikleri önemdir. Ayrıca buna, mutluluğu yalnızca birey açısından bir amaç edinmelerini de eklemek mümkündür. Her iki okul da, başkalarından bağımsız, tek bir bireyin mutlu olmasının önemini vurgular. Her ne kadar dünya vatandaşlığı kavramına önem verseler de, bu onların toplumsal yaşantının gerekliliğine önem verdikleri anlamına gelmemektedir.

1.4. PLATON'DA MUTLULUK

Seksen sekizinci Olimpiyat'ta (M.Ö. 427) Atina'da dünyaya gelmiş olan Platon, Ariston ve Periktione çiftinin oğludur. Soyu her iki taraftan da aristokrat kökenlere dayanan (Laertios, 2013, 129-130) Platon, ailesinin isteğiyle daha küçük yaşlardan itibaren müzik ve jimnastik eğitimi alır. Aldığı bu eğitimlerin ve kendi iç dünyasının etkisiyle şiir ve tragedyaya merak salar. Ne var ki, hocası Sokrates M.Ö. 399 yılında utanç verici bir şekilde yargılanıp ölümle cezalandırıldığında yirmi sekiz yaşında olan Platon, o zamana kadar yazmış olduğu her şeyi yakar ve hayata bakışını tamamen değiştirir. İlgilendiği her şeyi bırakıp kendini politik düşüncelere adar, farklı yerler gezer ve bu şekilde gerçek anlamda bir filozof olma yolunda ilk adımı atmış olur (Pojman, 1998, 16). Çalkantılı bir hayat yaşadktan sonra, 81 yaşındayken (M.Ö. 347), hayata veda eden filozof ömrünün çok büyük bir bölümünü iyi eğitilmiş bireyler yetiştirecek ve adalet erdemini her şeyin merkezine koyacak bir toplum ve devlet yapısı yaratabilmek idealine adar.

Platon'a kadar pek çok kişi ortaya çıkıp evren, tanrı, insan ve bunların arasındaki ilişki hakkında kafa yormuştu. Pek çoğu buna ömrünü adanmış ve sahip olduğu düşünceleri hayatının son anına kadar savunmuştu. Ancak bunların hepsinde eksik olan bir yan vardı ki o da, bu insanların ortaya koydukları düşünceleri yasalastıramamış ve temellendirememiş olmasıydı. Platon ise o güne kadar yapılamayanı yaparak, her alanda sahip olduğu düşünceleri akla dayandırarak yani gerekçelendirerek ortaya koyar. Öncekiler düşüncelerini söylemekten ileri gidemezken, yani fikirlerini öğüt ve öğreti tarzında dile getirirken, Platon, Hocası Sokrates'ten ödünç aldığı diyalog yöntemiyle söylemenin çok ötesine gidiyordu. Bu yüzden onun ve öğrencisi Aristoteles'in felsefelerine kendi içinde bütünlüğü olan anlamında, sistematik felsefe denmektedir.

Bahsi geçen bu diyalog yöntemiyle Platon iki kişinin sahip olduğu farklı düşünceleri karşı karşıya getirmekle işe başlıyordu. Daha sonra diyalogda yer alan herkesin bu iki düşünceyi akıl süzgecinden geçirmesini sağlıyor ve en sonunda ortaya yepyeni bir ürün çıkartıyordu. Bu sürecin sonunda elde edilen yeni bilgi bir sentez hükmündeydi. Bu vesile ile diyalog aynı zamanda diyalektik yöntemin

temelini oluşturmuştur. Aslında sentez, birbiriyle çatışan bu iki düşüncenin dışında olan ancak onların onayını alabilen yeni ve nesnel düşünceydi (Hilav, 2003, 84). Filozofun, hocası Sokrates'ten devraldığı düşüncelere göre diyalog, şiddeti dışlayan ve yalnızca tartışma ve müzakereyi içeren akla dayalı bir yöntem olması hasebiyle hem doğruya giden hem de iyiye giden yolun anahtarıdır (Timuçin, 2007, 214).

Filozofun kaleme aldığı diyaloglarda başkarakter olarak gördüğümüz Sokrates'e duyduğu hayranlığın temelinde onun insan ve insan ile ilgili sorunlara verdiği değer ve öncelik vardı. "Nihai erek olan mutluluğa ulaşmanın yolu nedir?" sorusunu merkeze alan mutluluk öğretisi ve bağlı bulunduğu Etik onları bir araya getiren zemin olmuştu. Diyaloglarında Sokrates doğruluk, bilgelik, erdem, adalet, ölçülülük ve bunlar gibi önemli kavramların doğru tanımını arayan kişi konumundadır. Gençlik Diyalogları olarak da bilinen ilk diyaloglarında (Lakhes, Politeia, Kharmides, Euthyphron, Protogoras) geçen fikirler aslında Sokrates'e ait olan düşüncelerdi. Ancak ilerleyen dönemlerde Platon, felsefesini Sokrates'inkinden daha ileri götürdükçe durum değişmeye başladı. Diyalogların başrol oyuncusu konumundaki Sokrates artık kendi düşüncelerini değil gittikçe çömezi Platon'un düşüncelerini dillendiren bir kişi haline geldi. Bunun nedeni Platon'un ahlak öğretisinin başlangıçta tam anlamıyla Sokratik bir yol izlerken, ilerleyen süreçte özellikle Pythagoras (MÖ 570-497)'in ruh göçü kuramının da etkisiyle bambaşka bir ahlak felsefesine dönüşmesidir (Akarsu, 1998, 103).

Platon başlangıçta Sokrates gibi erdemin bilgi olduğuna ve aynı zamanda öğretilbilir (didakton) olduğuna inanır. Ancak zamanla, Menon başta olmak üzere, olgunluk devri diyaloglarında, bu fikri değiştirir ve erdemin öğrenilebilecek bir şey olmadığına kanaat getirir. O, aksine erdemi insanda var olan bir potansiyel (physei paragenomenon) olarak görür. Bu görüş ayrılığının altında yatan sebep elbette ruhun ölümsüzlüğü inancıdır. Platon Menon diyalogunda açıkça, erdemin öğretililecek bir şey olmadığını ve ruhun önceki yaşantılardan edindiği bilgilerin hatırlama yoluyla açığa çıkacağını savunur. Bu görüşünü Menon'a kanıtlamak için Sokrates, orada bulunan bir köleyi yanına çağırır ve bu kölenin doğuştan bilgi sahibi olduğunu, sorduğu sorulara aldığı cevapla ispat etmeye çalışır. Köleye bir geometri sorusu

sormakla işe başlar. Hiç geometri eğitimi almamış olan bu köle, Sokrates'in sorduğu ayrıntılı geometri sorularına kısa cevaplar vererek sonunda doğru cevabı bulur (Platon, 1993, 162-173).

Platon bilginin öğrenilebilir olmadığını savunurken esasında, Sofistlerin ortaya koyduğu bilginin rölatif olduğu düşüncesine de cevap vermeyi amaçlamaktadır. Felsefesini Sofistlerin yarattığı ortamı tamamen değiştirmek üzerine kurduğundan, elbette bilgi rölativizmini reddedecekti. Şayet Sofistlerin dediği gibi mutlak bir bilgi mümkün değilse, erdemin de bir değer ölçüsü yok demektir. Dolayısıyla, ahlak bilgisinin temeli olan erdemin herhangi bir değeri olmadığını kabul etmek Platon açısından ahlakın reddi anlamına geliyordu. İşte onun ahlak felsefesini bu kaygılar eşliğinde kurduğunu söyleyebiliriz.

Platon'un Etik alandaki düşünceleri metafizik, antropoloji ve fizik teorileriyle paralel bir ilişki halindedir ki bu onun felsefesini sistematik felsefe yapan en önemli kriterdir (Akarsu, 1998, 103). İnsanları “en yüksek iyi”ye götürecek erdemleri kavramsal açıdan ortaya koyduğu ve mutluluğun yolunu gösterdiği eserlerinde kullandığı diyalog (diyalektik) yöntemi, bu bağın bir kanıtı gibidir. O idealar öğretisi ile yaşadığımız nesnel dünyasını gölgeler âlemi, duyularımızla algılayamadığımız ancak akıl gücüyle kavrayabileceğimiz her şeyin aslını (ideasını) ihtiva eden idealar âlemini ise gerçek âlem olarak tanımlar. Burada asıl yapmaya çalıştığı şey görünen duyular dünyasına ait her şeyin değersiz olduğunu göstermek; idealar âleminin ise gerçek anlamda iyi olan her şeyi barındırdığını savunmaktır. Platon'a göre, bu dünyadaki her şey asıl dünyadakilerin bir silik kopyasından başka bir şey değildir. Öyleyse ölüm insan için bir ödüldür. Bu yanıyla bakıldığında filozofun ölüme duyulan arzuyu yücelttiğini düşünmek mümkündür. Çünkü Zeller'in ifadesiyle söyleyecek olursak, ona göre bu hayata dair tüm haz ve mutluluklar ölümsüzlüğün ihtişamı karşısında tamamen hiç hükmündedir (2008, 208-210).

İdealar öğretisiyle Platon, yalnızca evren konusunda değil insan konusunda da düalist bir bakış açısı benimser. Tıpkı evren gibi insanın da biri iyi, diğeri kötü olmak üzere iki kısımdan oluştuğunu savunur. İyi olan, ruh, kötü olan ise bedendir. Ruhun iyi olması idealar dünyasını, belki de defalarca, görmüş olmasından

kaynaklanır. Ruhun ölümsüz olması beden öldüğünde ondan ayrılarak Hades'e (öte dünya) göç etmesi ve daha sonra aşağı inerek tekrar başka bir bedene girmesi onun iyi olma durumunun her defasında pekişmesini sağlar. Ancak, bu dünya ve bu dünyaya ait şeylerle muhatap olabilen beden özü itibariyle kötüleşir ve kirlenir. Dolayısıyla bedene ait işler, zevkler ve hazlar da elbette kötü olacaktır.

Ruh her daim iyi olanı temsil eder, ancak kendi içerisinde var olan kısımların ahengi ve ölçüsü çok önemlidir. Platon'da ruh üç kısımdan oluşur. Biri akıllı olan, biri istek duyan, öbürü ise kızgın olan bölümdür (Laertios, 2013, 165). En üstteki kısım ideallara yönelmiştir ve akıllı temsil eden ikinci ve üçüncü kısımlar ise maddi dünyaya yönelmiş olan bedene aittir. Her iki kısım da sürekli bir eyleme isteği barındırır. Ancak bunlardaki isteklerin boyutu birbirinden farklıdır. İkincisi, yani cesaretle ilgili olan kısım, akıllı temsil eden birinci kısmın yönlendirmesiyle daha soylu, güçlü ve iradi eylemler peşindedir. Ancak en altta bulunan üçüncü kısım ise tamamen akla karşıdır ve bayağı, maddi ve bedensel isteklere sahiptir. İdealar dünyasının iyiliğini temsil eden ruh, tekrar oraya gitmeyi hak edebilmelidir. Öyleyse aklın yardımıyla soylu işler yapacak ve en alt kısmının sesine asla kulak vermeyecektir. Şayet akli kısmı yenilir de iştaha kısmının uygunsuz ve bayağı isteklerine kulak verir hale gelirse, kişi bedensel hazlarla mutlu olur hâle gelecektir ki bu onun nihai mutluluğa ulaşması önünde çetin bir engeldir (Gökberk, 2007, 58).

Peki, Platon'un bu ruh anlayışıyla mutluluk arasında nasıl bir bağ vardır? O'na göre, şayet insan ruhunun en altında bulunan istek kısmı galip gelirse, zamanla insan aklıyla bu istekleri söküp atamaz veya dizginleyemez hale gelir. Böyle olunca da mutsuz olur. Ancak, en üstte bulunan ruhun bilge yanı, içindeki zorunlu olmayan bozuk istekleri ve gereksiz öfkeyi yatıştırdıktan sonra diğer iki kısmı (istek ve öfke) emri altına alır ve insan tamamen mutluluğa ulaşır. Gerçekleri en iyi şekilde görebilen ve yüzünü artık idealar evrenine dönmüş olan bu kişi asla mutsuz olmaz (Platon, 1993, 257-280).

Ortaya çıkan bu mutluluk, uyum ve düzenin bir resmidir aslında. Filozofun tıp ile ahlak kuramı arasında kurduğu analogi bunun açık göstergesidir. Bedenin sağlıklı olması tüm organlarının öncelikle kendi içerisinde doğru çalışmasını ve

ikinci olarak da diğer organlarla ahenkli bir uyum içerisinde olmasını gerektirir. Tüm organlar arasında nedensel bir bağ vardır ve herhangi bir organ hastalanır da görevini yerine getiremez hale gelirse bu durum organizmanın tamamını etkiler. Bu noktada artık sağlıktan söz etmek mümkün olamaz. Benzetmenin diğer tarafında yer alan ve ruhun sağlıklı olma durumu anlamına gelen mutluluk için de aynı durum geçerlidir. Ruhun üç ayrı parçası kendine düşen görevi yerine getirmezse veya diğer benzetmede geçtiği gibi, organlarla olan uyumu ortadan kalkarsa, ne ruh sağlığından, ne de bundan doğacak bir mutluluktan söz etmek mümkün olur (Cevizci, 2006, 320-321). O halde Platon için, mutlu olmak ruhun üç kısmının birbiriyle uyumlu olmasına bağlıdır. Bu bir nevi iyi halde olma durumu ve kendi içinde bütünlüğü korumanın sürekliliği anlamına gelir.

Platon bireyin mutluluğunu bu şekilde açıklamasına rağmen, tek bir insanın mutluluğunun pek bir anlam ifade etmediğini düşünür. Mutluluk denince Platon için kendinden önceki filozoflardan farklı olarak, yalnızca bireyin mutluluğu anlaşılır. Hatta ona göre, bir bireyin mutluluğu toplumun tamamını kapsayacak bir mutluluk için pekâlâ feda edilebilir. Platon'a göre, bireyin layıkıyla toplumsallaşması öyle görüldüğü gibi kolay ve sıradan bir iş değildir. Şayet o kadar hafife alınacak basit bir iş olsaydı ülkede adalet yerini bulur ve üstadı Sokrates haksız yere ölüme mahkûm edilmezdi. Tek amacı insana mutlu olmayı öğretmek olan Sokrates'in trajik ölümü Platon'da çok derin yaralar açmıştı ve bu nedenle O, tüm hayatını Sokrates gibi değerli insanları öldürmeyecek, tersine onları baş tacı edecek bir toplum ve devlet kurma gayesine adanmıştı (Platon, 1985, 14). Sokrates'in ölümü devlet yapısındaki eksiklik ve yanlışlıklardan kaynaklanmıştı. Tam anlamıyla bilgi ve erdem sahibi olmayan insanlar tarafından yönetilen bir devlet elbette adil olamazdı. Bu adaletsiz düzen ise toplumun en değerli insanların harcanıp gitmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, tek kişinin değil tüm toplumun mutluluğunu sağlamak gerekliydi. Bunu sağlayacak yegâne kurum olarak devleti gördüğünden, Platon'un ahlak öğretisi ideal devlet kuramıyla iç içe geçer ve bireyin mutluluğu yerine toplumun mutluluğuna yönelir. Bu da ahlak ile siyaset arasındaki derin ve kopmaz ilişkinin temelini oluşturur.

Ruh anlayışı ile paralellik gösteren devlet anlayışının temelinde de birbirinden ayrı üç bölüm vardır. Bu bölümler, devlet kuramındaki üç farklı sınıfa denk gelir. En altta ruhtaki itkileri temsil eden besleyenler sınıfı; ortada ruhun irade kısmına denk gelen koruyanlar sınıfı; en üstte ise ruhtaki akla karşılık gelen yönetenler sınıfı yer alır. Toplumun en kalabalık olan kısmı kendi günlük hayatını devam ettirirken aynı zamanda devletin maddi ihtiyaçlarını da karşılayan gruptur. Bunlar zenginliği sever ve aynı zamanda maddi değerlerle yaşarlar. Şerefi sevenler olarak da bilinen koruyanlar sınıfı ise devleti dış ve iç tehditlere karşı, cesaretle savunma ve kanunları yürütme yükümlülüğüne sahip olan kısımdır. En tepede yer alan yönetenler ise bilgiyi sevenlerdir. Bu son sınıf, engin bilgi ve görüşleri vasıtasıyla devletin kanunlarını yapar ve devletin yönetilmesini sağlayacak ilkeleri belirler (Gökberk, 2007, 60). Bu üç sınıf yalnızca kendine verilmiş olan görevleri yerine getirmekle görevlidir. Eğer herkes kendi görevini yerine getirir ve çizilmiş olan çizgilerin dışına çıkmazsa, hem toplumsal mutluluğa ulaşılmış, hem de ideal devlet kurulmuş olur. Bütün bu açıklamalar gösteriyor ki, Platon için devlet; toplum, ahlak ve nihai hedef ya da ana motivasyon olan mutluluk arzusu hep birbirine bağlıdır. Bütün bunların bütünlüğünün sağlanması da toplumu oluşturan bireylerin erdem sahibi olmasıyla ilişkilendirilir. O halde, onun mutluluk ahlakının anlaşılması için erdem görüşünün de bilinmesi şarttır.

Gerek ruh anlayışında, gerekse de devlet düşüncesinde Platon'un hep ön planda tuttuğu erdemler vardır; bunlar ölçülülük, cesaret ve bilgeliktir. Bu üç yüce erdeme egemen olan ise adalet kavramıdır. Hatta O'nun ahlak felsefesini bireysel boyuttan çıkarıp devlet teorisiyle birleştiren güç de onun adalete verdiği öneme dayanmaktadır (Vorlander, 2008, 128-129). Her sınıf kendi içerisinde ve birbirleriyle olan ilişkilerde adaletli davranmalıdır. O'nun, hocası Sokrates'ten ayrıldığı nokta da zaman zaman bu üç erdemi tek bir erdem olarak görmesidir (Akarsu, 1998, 109). Her insan veya sınıf aynı erdem ve değere sahip olmadığından onlardan eşit davranışlar beklemek veya onlara eşit haklar sunmak mümkün değildir. Örneğin, devlet içerisinde en altta yer alan ve maddi açıdan devleti besleyen insanlardan oluşan sınıf için tek mutluluk "iyi yönetilmek"tir, ancak daha üstte yer alan, bekçi ve yöneticiler sınıfına dâhil olanlar, jimnastik ve müziğin birleşiminden ortaya çıkan coşkun

verdiği mutluluğu hak ederler (Hançerlioğlu, 1993, 99). Bu açıdan bakıldığında, ona göre adalet herkesin eşit ve özgür olması değil, ait olduğu sınıf ölçüsünde kendine biçilmiş görevi veya rolü eksiksiz olarak yerine getirmesi anlamına gelir (Hilav, 2003, 81).

Kısacası, layıkıyla düşünen insan, yani bilge veya filozof kimse kral olmalıdır ki devlet de layıkıyla yönetilebilsin. Çünkü insanları neyin mutlu edebileceğini bir tek felsefe gösterebilir (Gökberk, 2007, 59). Ayrıca bir filozof tarafından yönetilmeyen bir devlet asla mutluluğa ulaşamaz, bu nedenle insanlar filozoflara hak ettiği değeri vermelidir. Aurelius'un "Hükümdarlar filozof, filozoflar hükümdar olsaydı, kentlerin yüzü ışırdı." (2014, 7) sözü Platon'un bu konudaki düşüncelerini özetlemektedir. Burada Platon'un öne çıkardığı felsefi özellik, tutarlılık ve bütünlük (holistik) açıkça ortaya çıkmaktadır.

Adalet, akıl ve ölçünün sayesinde ayakta kalabilecek sağlıklı bir devlet kurmanın en önemli aracı ise eğitimidir. Ancak erdemli insanların düzgün bir toplumda yer bulabileceğini savunan Platon, devleti oluşturan katmanların da çok iyi eğitilmiş bireylerden oluşması gerektiğine inanır. Devleti savunacak ve yönetecek iki zümre için eğitimin gerekliliğinden daha çok söz eder. Bu sınıflarda yer alan insanlar öğrenmeye meraklı, cesaretli, çevik ve güçlü bireyler olmalıdır. Bu da ancak onların hem bedensel hem de ruhsal açıdan eğitilmesi ile olur. Onların bedenlerini eğitmek için idman, ruhlarını eğitmek için ise müzik kullanılmalıdır. Ancak eğitim için kullanılacak bu iki araç gelişmiş güzel değil, bilinçli kullanılmalıdır ki böylelikle bireyler aşırıya kaçmasın ve ölçülü olsunlar. Mesela, müzikte seçilecek makamlar ruhu okşayacak, huzur verecek türden olmalı ve onlarda kaygı, keder ve isyan duygularını uyandırmamalıdır. Bu anlamda en ideal müzik aleti lir, en ideal spor ise vücudu aşırı derecede yormayacak olan jimnastiktir.

Müzik insanı bilgili, ölçülü ve yetkin bir yurttaş yaparken, jimnastik de onu güçlü, dirayetli ve yine ölçülü yapar. Ancak bunlardan yalnızca birine yönelmek bireyi çok kaba veya çok gevşek yapacağından, her ikisi birlikte olmalıdır. Müziğin verdiği güzelliklerle örülmüş bir ruh ve iyi eğitilmiş, hastalıklardan uzak sağlıklı bir beden bir araya geldiğinde, ortaya mutlu bir birey çıkar ki bu da ideal toplumu

oluşturacak en önemli yapı taşıdır (Platon, 1985, 88-122). Vatandaşlar daha çocukluk yıllarından başlayacak böyle bir eğitimle titizlikle yetiştirilmelidir. Öyle ki, Platon'a göre, çocuklara anlatılan masallar dahi süzgeçten geçirilmelidir. Bu düşüncesi uğrunda Homeros'u da kötüleyen filozofa göre tanrıları, dini ve düzeni yeren, onların kötü yönleri de olabileceği hissini uyandıran masallar yasaklanmalıdır. Bu tür masalları dinleyerek büyüyen çocuklar ileride düzeni sorgulama potansiyeline sahip "tehlikeli" bireyler olabilecektir (Platon, 1993, 74).

Tüm felsefesini toplum ve devletin mutluluğu üzerine kuran Platon'un peşinden koşulması gerektiğine inandığı bir "en yüksek iyi" kavramı vardır. O'na göre: "En yüksek iyi, bilgi ve hazzın, ölçü, güzellik ve doğruluğa göre birleşmiş bir karışımıdır." (Akarsu, 1998, 106). Bunu da en iyi idea olarak gördüğü "Tanrı" olarak kabul eden filozofumuzun ahlak anlayışı ömrünün sonlarına doğru oldukça muhafazakâr bir hâl alır. Öyle ki, Platon'un bu yaklaşımı, dini, halkın ahlaki eğitimi için kullanılması gereken bir araç olarak gören günümüzdeki yaygın dini anlayışın da temellerini oluşturmuştur (Zeller, 2008, 212).

Felsefe sahnesine hocası Sokrates'in büyük etkisiyle çıkan ve başlangıçta onunla aynı düşünceleri paylaşan Platon ilerleyen yıllarda yalnızca etik alanında kalmayarak politika başta olmak üzere, fizik, metafizik, antropoloji ve psikoloji alanlarında da önemli çalışmalar yaptı. Hatta etik alanındaki görüşleri de zaman zaman düalizmin etkisiyle ciddi anlamda farklılıklar gösterdi. Ancak tüm bu çalışmalarına ve ortaya koyduğu eserlerine rağmen yine de, hocası Sokrates'le anılmasının nedeni onun mutluluk öğretisini her şeyin önüne koymasıdır. Tüm düşüncelerini toplumun mutluluğu ereğine bağlayan filozof, ilkçağ filozoflarının izini bu anlamda terk etmemiştir diyebiliriz. Toplumun mutluluğunu nihai hedef olarak gören Platon için yönetim biçimleri de, devlet ve din de, hatta felsefe de bu amaca hizmet eden araçlardır. Böylece, işe bir ahlak öğretisi oluşturmakla başlayan Platon, sonunda kendi içinde tutarlı, sistemli ve bütüncül bir yapı taşıyan bir ahlak felsefesi kurabilmiştir.

1.5. ARİSTOTELES’TE MUTLULUK

Batı geleneğinin en önemli filozofu olarak kabul edilen Aristoteles (MÖ 384-322)’in hayatı pek çok başarılı işe sahne olur. Yaşamını adadığı felsefe ile olan ilişkisi, ustası Platon’un yanında başlar. Hocası öldükten sonra Atina’dan, dolayısıyla Akademia’dan uzaklaşır ve bir dönem Makedonya Kralı Filip’in talebiyle oğlu Büyük İskender’in hocalığını yapar. Bu görevini tamamladıktan sonra Atina’ya döner ve on iki yıl boyunca (335-323) başında duracağı kendi okulu Lise (Lykeion)’yi kurar. Okulu bilimsel, sistematik ve planlı çalışma biçimiyle örnek bir kurum olur ve Platon’un Akademia’sını geride bırakır. Yunanistan ile Makedonya arasında yaşanan siyasi anlaşmazlıklar onu da etkiler ve nihayetinde dinsizlikle suçlanır. Benzer suçlamaların kurbanı olmuş ve ölümle cezalandırılmış büyük filozof Sokrates’le aynı kaderi paylaşmamak için Atina’dan kaçarak Khalkis’e gider ve bu olaydan bir yıl sonra, M.S. 322 yılında 62 yaşındayken hayata veda eder. Görkemli hükümdar Büyük İskender’e hocalık yapan; biyoloji, fizik ve psikoloji dâhil pek çok bilimin kurucusu olan; mantık ilminin babası sayılan ve felsefeyi o güne kadar hiç olmadığı ölçüde sistematikleştirmeyi başaran Aristoteles bilim adamı-filozof ya da filozof-bilim adamı ünvanını hak eden ilk ve belki de tek kişidir.

Kendinden sonraya, bazıları günümüze kadar ulaşmış, irili ufaklı dört yüz kadar yazılı eser bırakmıştır. Daha çok bilim, psikoloji, mantık ve felsefe alanlarında ortaya koyduğu bu eserler arasında etik ve politika ile ilgili olanlar asıl konumuzu teşkil ettiğinden, diğerlerini açıklamadan, sadece bu alandaki eserleri üzerinde duracağız. Oğlu Nicomachus’a yazdığı Etik üçlemesi, ahlak, erdem, iyi ve en önemlisi de mutluluk konularına hatırı sayılır ölçüde önem verdiğinin göstergesi olmuştur (Pojman, 1998, 245). Öyle ki, bu eserler doğu ve batıda kendinden sonra ortaya çıkacak pek çok ahlak ve siyaset öğretisinin ve ahlak felsefesinin de yönünü belirleyecektir.

Aristoteles, felsefeyi başlıca iki başlık altında toplamanın doğru bir yöntem olacağını düşünür. İşe teorik (kuramsal) felsefeyi pratik (uygulamalı) olandan ayırmakla başlayan filozofun ahlak ve politikayı bu ikinci gruba dâhil ettiğini görüyoruz. Uygulamayı, yaşamın önemli bir alanı olarak gördüğünü her fırsatta dile

getirmiş olması, bilim, mantık, biyoloji ve fizik gibi bilgi ve bilim alanların yanı sıra, etik alanına da önemli ölçüde değer verdiğinin bir kanıtıdır. Öyle ki, felsefenin neden önemli olduğu ve kendisine ne yarar sağladığı sorusunu “Kimilerinin yasa korkusuyla yaptığı şeyleri bana buyrulmadan, kendiliğimden yapmayı öğretti.” (Laertios, 2013, 213) şeklinde yanıtlaması, onun ahlaka atfettiği önemin büyüklüğünü gözler önüne serer. Etik önemlidir, çünkü o kendine ve tüm insanlara mutlu olmak için yapılması gerekenleri öğreten bir felsefe dalıdır.

Aristoteles, ustası Platon gibi, işe varlığı açıklamaya çalışarak başlar, ancak onun evren anlayışı Platon’unkinden oldukça farklıdır. Hocası, maddesel varlıkları tamamen dışlayıp yalnızca görünmeyene yönelirken, Aristoteles duyularla algılanan varlıkları kabul eder ve onlara daha fazla önem verir. Yani o idealist değil realisttir. Öte yandan, idealar konusunda, duyularla algılanamayan ancak var olduğu kabul edilen şeyleri tamamen dışlar bir tavır sergilememiştir. Platon’un ısrarla maddeden ve içinde yaşadığımız reel dünyadan ayırmaya çalıştığı “ideayı” o varlığın “özü” olarak görmüş ve ideanın varlığın içinde yer aldığını savunmuştur (Hilav, 2003, 87). Hocasının, İdealar kuramında savunduğu “var olan her şeyin bir ideası vardır, ancak bu idealar maddeden ayrı bir evrende bulunur” görüşü bu evrenin duyumlanan dünyadan ayrı olduğu şeklinde kabul edilmiştir (Zeller, 2008, 201-205). Aristoteles bu düşünceye karşı çıkarken görüşlerini madde ve form kavramı ikilisiyle yine bu kavramlarla ilişkili olan öz ve gelişme kavramları üzerine kurmuştur. Madde ve form öğretisine dayanarak, insanın özünün ruhu olduğunu ve ruhun maddeyi temsil eden bedenle bir arada yaşadığını savunur. Hatta bedeni ayakta tutan ruhtur O'na göre.

Gerçekte doğru cisimden ayrılamaz; çünkü daima cisimle birlikte verilmiştir. Oysa öyle görünüyor ki, ruhun cesaret, yumuşak huyluluk, korku, merhamet, yüreklilik ve dahası sevinç gibi bütün duygulanımları; aynı şekilde sevgi ve kin bir bedenle birlikte verilmiştir (Aristoteles, 2011, 9).

Aristoteles de başta hocası Platon olmak üzere, diğer tüm ilkçağ filozofları gibi en nihai ereğin mutluluk olduğuna inanmaktadır. Bu yönüyle, onun eudomonist bir karakter taşıyan ahlak anlayışı da, madde ve form öğretisinin bir parçasıdır. O’na göre, insanın veya tüm varlıkların mutlu olabilmesi kendini gerçekleştirmesine bağlıdır. Bu da varlığın özünün ve formunun gerçekleşmesi demektir (Hilav, 2003,

92). Ancak, kendini gerçekleştirmek her varlık türü için farklı bir anlam taşır. Canlı varlıkları kendi aralarında hiyerarşik bir sıralamaya sokan filozofa göre, bu sıralamanın en altında bitki, bir üstte hayvan, en tepede ise insan bulunur. Ruh tabakalaşması da böyledir. Her bir türün yapabileceği şeyler farklıdır. Bitkiler yalnızca nefes alma, beslenme ve çoğalma eylemlerine vakıf olabilirken, hayvanlar bunlara ilave olarak bir takım isteklerde bulunabilir ve kendi türüne özgü bir hareket ve yaşam alanına dâhil olabilir. Öte yandan, en tepede bulunan insan, altında bulunan varlıkların yapabildiklerine ek olarak, başka bir potansiyele, düşünme yetisine yani, “akla” sahiptir. Öyleyse diğer varlıklarda olmayan bu şey, insanın “kendini gerçekleştirmesi” ve “mutlu” olabilmesinin en önemli dayanağıdır. İnsan ancak düşünerek, yani akla uygun davranarak ahlaklı ve mutlu olabilir. Bu yönüyle bakıldığında Aristoteles’te rasyonalist bir ahlak eğilimi söz konusudur.

En yalın anlamda bu şekilde temellendirdiği mutluluk için, başka şeyler de gereklidir elbette. Bunlar akılla birlikte iyi olan, güzellik, bilgelik ve ölçülülük erdemleridir. Bu erdemlere işaret ederken, bu konuda çokça eleştiri aldığını gördüğü Sokrates’in, erdemi sadece bilme ile sınırlamasından kaçınır ve bu kavramları ayrıntılı bir şekilde inceleyerek bilmenin yanına eylemeyi de koyar. Yani, Sokrates mutluluğa götüren erdemleri araştırırken, yalnızca erdemlerin ne olduğunu bilmeyi ortaya koymakla, daha doğrusu, onlar için doğru bir tanım oluşturmakla yetinmiş iken, Aristoteles mutluluk için gereken, tek başına erdem ne olduğunu, nasıl oluştuğunu ve nelere dayandığını bilmenin yanında aynı zamanda bunu yapmanın gerekliliğini de savunur. Çünkü erdem ne olduğunu bilmek bir insanı erdemli yapmazken, aynı şekilde adaletin ne olduğunu bilmek de yine onu adil kılmaz. Bu tıpkı sağlıklı olmanın ne olduğunu bilmekten çok, sağlıklı olmak istememiz gibidir (Aristoteles, 1999, 25-27). İşte tam da bu nedenle, Aristoteles mutluluğu ruhun akıllı parçasının erdeme uygun faaliyeti; erdemi ise bir varlığın fonksiyonunu en iyi biçimde yerine getirme hali olarak tanımlar (Cevizci, 2010, 134). O’na göre: “...mutluluk için önemli olan, erdeme uygun etkinliklerdir, erdeme aykırı etkinlikler ise mutluluğun tersini getirir (Aristoteles, 1998, 17).

Aristoteles'in ahlak anlayışında çok önemli bir yere sahip olan erdemler iki türdür: Dianoetik (Aklın egemen olduğu) erdemler ve Etik (Ruhun akıl dışı bölümüne ait) erdemler. Düşünce erdemleri ruhun akli yanına, yani ruhun egemen olan yanına aitken, karakter erdemleri ruhun akıl dışı olmakla beraber aklın peşinden gitme potansiyeline sahip olan yanına aittir. Aristoteles bu ikisi arasındaki farkı açıklarken şu ifadeleri kullanır: "...birinin karakterce nasıl olduğunu, bilgedir ya da kıvrak zekâlıdır diye değil, sakindir ya da cüretlidir diye belirleriz" (Aristoteles, 1999, 51).

Karakter erdemi, hoş ve acı şeyler vasıtasıyla alışkanlıklar sonucu oluşur. Başlangıçta bir yatkınlıkla doğan insan, ruhunun akli yönünü farklı oranlarda kullanarak eylemlerde bulunur ve ortaya yapa yapa otomatikleşen alışkanlıklar çıkar. Bu alışkanlıklar insanın karakter erdemlerinin kaynağıdır. Süreç, ruhun akıldan pay almayan yönünün, aklın peşinden gitmesine bağlı olarak devinim gösterir ve bu şekilde karakter oluşur (Aristoteles, 1999, 54). Aristoteles bu noktada bir kez daha Sokrates'i eleştirir ve üstadın ünlü "Hiç kimse bile bile kötülük yapmaz" sözlerinde doğruluk payı olmadığını göstermeye çalışır. Eğer kişi erdemli ise, akla uygun davranır ve ortaya doğru şeyler çıkarır. O'na göre insan, bu anlamda, özgürdür ve akla uygun davranıp davranmama konusunda iradi davranmak kendi elindedir (Aristoteles, 1999, 75). Dolayısıyla, Aristoteles'e göre insan bilerek ve isteyerek yaptığı kötülüklerin sorumluluğunu almakla yükümlüdür. Özgür seçimi, akla dayanan bir arzu olarak tanımlaması Aristoteles'i (Aslan, 2007, 250) erdemin gerçek anlamda sadece yetişkin/olgun bir erkekte ortaya çıkabileceği düşüncesine götürmüştür. Öyleyse, köleler, kadınlar ve çocukların özgür istenci yeterince gelişmediği ve yaşanmışlıkları da yeterli olmadığı için erdemlilik ve dolayısıyla mutluluk, yalnızca o çağ için "en yetkin insan" olan özgür erkek vatandaşlarda bulunur, demek istiyor (Akarsu, 1982, 109-110).

Aristoteles karakter erdemlerinden en önemlilerinin yiğitlik, dostluk ve adalet olduğunu ifade eder ve bunların ancak "ölçülü olma ve "altın orta"ya uygun davranma ile gerçekleştirilebileceğini savunur. O'na göre yiğitlik erdemi, ne atılgan ne de korkak olmaktır, bu iki ucun tam ortasında bir yol bulmaktır. Bir şeyin tam

ortasının, iki ucundan eşit uzaklıkta olduğunu belirten filozof, iyi erdemlerin belirlenmesinde bu fiziksel ve geometrik tanımın değil, insan olarak bakıldığında artı ve eksi yönden iki aşırılık ortasında bir denge durumunu gözeterek davranmayı ölçü olarak almıştır. Yani söz konusu, insan ve onun tercihleri olduğunda ortaya nispeten rölatif bir durum çıkar ve iki aşırılık arasının mutlak bir ölçüsü olamaz. Nikomakhos'a Etik'te ifade edildiği gibi: "...her bilen kişi aşırılık ile eksiklikten kaçar, ortayı arar ve onu tercih eder; bu orta ise "şey"ın ortası değil bize göre orta olandır" (Aristoteles, 1998, 31). Bir tercihi erdeme dönüştürmek, bir şeyi gereken zamanda, gereken kişi veya şeylere karşı, gerektiği gibi yaparak olur. Bunu başarmak ahlaki anlamda altın ortayı ve dolayısıyla da en iyi olanı bulmak demektir. Öyleyse, aşırılık ve eksiklik kötülüğe, orta olma hali ise erdeme özgü bir davranıştır (Aristoteles, 1998, 32). Erdeme özgü davranışları gerçekleştirmek de insanı mutlu kılar.

Ethik erdemlerden dostluk ve adalet, Aristoteles için çok ayrı bir yere sahiptir. Dost yalnızca bir durumda değil, her durumda; bir fayda sağlamak için değil, doğalında iyi olmalı. Bu ifadeler, Aristoteles'in dostluk ve mutluluk tanımları arasında bir paralellik kurduğunu gösterir. Mutluluk için gerekli olan "kendinde iyi olma" durumu, ideal dost için olmazsa olmaz olan, karşısındakinden herhangi bir beklenti içerisine girmeden, "kendiliğinden iyi" olma özelliğine benzer. Yine mutluluğa ulaşmak için olgunluk gerektiği gibi, iyi bir dostluk için de yeterince tecrübe (yaşanmışlık) ve olgunluk gerekir. Asıl dostluk erdeme bağlı dostluktur, öteki dostluklar ise çocuklar, hayvanlar ve kötü insanlar arasındaki dostluktur (Aristoteles, 1999, 168-171). Diogenes Laertios'un *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* adlı eserinde yer alan Aristoteles'e ait bazı sözler vardır ki bunlardan biri de "Dostluk nedir?" sorusuna verdiği cevaptır. Burada dostluk "iki bedende yaşayan tek bir ruh" şeklinde ifade edilmiştir (213).

Aristoteles için adalet tüm erdemlerin üstünde yer alan bir erdemdir. Bunu diğer tüm karakter erdemlerinden daha üstte görmesinin nedeni, diğer erdemlerin yalnızca kişinin kendisiyle alakalı, yani kendine dönük olmasına rağmen, adaletin kişinin sadece kendisine değil topluma dönük olmasıdır. Kısacası, yalnızca bireye

değil topluma hizmet etmesi açısından adalet erdemi oldukça değerlidir. Aristoteles'e göre aslolan bireyin mutluluğudur, ancak "politik bir hayvan" (Zoonpolitikon) olarak nitelendirdiği insan tek başına mutlu olamayacağından bunu sağlayacak düzgün bir toplum ve devlet yapısı gereklidir. Aristoteles bu devlet yapısının hangisi olacağını söylemez ancak ona göre en iyi yönetim şekli bireyin kendini gerçekleştirmesini, yani mutlu olmasını sağlayabilecek olandır (Aslan, 2007, 238-239). Kendini gerçekleştirebilen bireyler ruhun, akılsal olmayan yönünü etkisi altına almış bireylerdir ve bunlar aynı zamanda iyi bir toplum ve devlet yapısını oluşturacak en önemli yapı taşlarıdır. Dolayısıyla, Aristoteles birey ve toplum tartışmasında da birleştirici bir tutum takınarak, bu ikisi arasında hiyerarşik açıdan bir fark görmez. Bu ilişki, politika ve etik arasındaki ilişkiye benzer (Aslan, 2007, 241). Adalet erdemi politika ile etiğin birleşmesini sağlayan en önemli karakter erdemidir.

Aristoteles adil bireyin yasalara uyan birey olduğunu savunur. Yasaların kesinlikle doğru ve güvenilir olduğunu savunarak onlara kutsal bir değer atfeder. Yasalar ister tüm yurttaşların, ister onların en iyilerinin, isterse de yalnızca iktidarı elinde bulunduranların çıkarlarına hizmet etsin, bu önemli değildir O'na göre. Politik bir toplumda mutluluğu yaratan ve sürdüren yasa her zaman iyidir. Buradan onun yasasızlığı ve devletsizliği savunan anarşizme karşı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Karakter erdemleri insana özgü bir değerdir ve her insanın kendi gerçekliğini yansıtması yönüyle kıymetlidir, ancak bunların da üstünde olan bir de "düşünce erdemleri" vardır. Düşünce erdemleri karakter erdemlerinden daha değerlidir çünkü insanı bitki ve hayvandan ayıran asıl yan budur (Akarsu, 1998, 127-28). İnsanı mutluluğa götürecektir olan, erdemler olduğuna göre, insanın mutluluğu erdemler vasıtasıyla kazanması gerekir. Ancak, bu erdemlere öncülük eden bir üst erdem bulunması şarttır ve bu da Aristoteles'in her konuda üstün saydığı teorik olan bir erdem olmalıdır. O halde, teorik aklın ürünü olan akli erdemler insanı mutluluğa götürecektir asıl araçlardır, çünkü Aristoteles'e göre, insanın pratik gündelik hayatından aldığı mutluluk, temaşa ve salt düşünceyle elde ettiği mutluluktan daha azdır. Arayan kişinin mutluluğunun bilen kişinin mutluluğundan daha az olduğunu savunması da bu temele dayanır (Hadot, 2011, 92).

Aristoteles için en değerli şey “kendine yeter olma” halidir. Bunun karşılığını ise teorik eylemde görür. Örneğin, adil, ölçülü veya yiğit kişi kendi kendine yetemez, yani bu erdemleri gerçekleştirmek için başkalarına ihtiyaç duyar. Oysa akli erdemlere sahip bilge bir kişi, hiç kimseye ihtiyaç duymadan, tek başınayken dahi teori etkinliği içerisinde bulunabilir. Teorik eylem kendine has bir haz barındırır, ayrıca kendine yeterdir, dingindir ve kesintisizdir. İşte bir insan için tam mutluluk budur (Aristoteles, 1998, 213).

“En yüksek iyi” konusunda ustasıyla ters düşen Aristoteles, öncelikle iyi kavramının tek bir anlamı olabileceği görüşüne karşı çıkar. Bu önemli kavramın bir ahlaki bir de töre-dışı anlamı vardır. Platon’un “en yüksek iyi” olarak belirlediği şey insandan, hatta insanın içinde yaşadığı dünyadan dahi çok uzakta bir yerde durmaktadır. Oysa Aristoteles, iyiler arasında bir ayrıma gider ve iyinin bu töre-dışı anlamının yanında bir de ahlaki anlamı olduğuna inanır. Ahlaki açıdan değerli olan bu iyi, “insan” için iyi olan, gerçek ve pratik hayata katkı sağlayan “iyi”dir. Düşünce ve teoriyi merkeze alan bir yaşam şekli, ahlaki iyinin ta kendisidir (Akarsu, 1998, 124). Filozofa göre, bazı iyiler başka bir amaç için amaçlanır, ancak en değerli iyi kendisi için amaçlanan ve daha başka bir amaç için araç olmayan iyidir (Aristoteles, 1998, 1-9). Şan-şöhret, zenginlik, onur, haz, yiğitlik ve diğer erdemler, öncelikle kendileri için bir amaçtır ve daha sonra da mutluluğa ulaşmak için kullanılacak birer araçtır. Bu nedenle, kendi kendine var olabilen mutluluk diğer tüm iyileri de kapsayan “en yüksek iyi”dir diyebiliriz. Böyle düşünülmesini sağlayan, onun tek başına olduğunda dahi hayatı eksiksiz bir şekilde yaşamaya değer kılan ve her şeyden çok tercih edilen bir şey olmasıdır. Dolayısıyla mutluluk, yapılanların amacı, kendisi amaç olan ve kendine yeter olan bir şeydir (Aristoteles, 1998,10).

Aristoteles’in Platon’dan farklı düşündüğü diğer bir konu ise ”haz”dır. Hocasından farklı olarak, hazlar veya duyguları kötü görmez. Bunlar insanın doğasına uygun şeylerdir. Asıl kötü olan, bunların insanda ölçüsüz ve pratik aklın rehberliğinden yoksun olarak bulunmasıdır. Dolayısıyla, haz mutluluğun özü değilse de, ona eşlik eden bir konumdadır (Aslan, 2007, 262). Aristoteles herkesin peşinden koştuğu şeyin iyi olduğu görüşüne sahiptir, o halde herkesin peşinden koştuğu haz da

iyi bir şeydir (Aristoteles, 1998, 201-202). Ayrıca, yaşam ve haz birbirine bağı ve birbirini doğuran şeylerdir. Etkinlik olmadan haz olmadığı gibi, haz olmadan da etkinlik tam sayılmaz.

Aristoteles mutluluğun ancak üç tür iyiliğin bir araya gelmesiyle elde edilebileceğini savunur. Bunlar ruhla ilgili iyiler, bedenle ilgili iyiler ve dıştan gelen iyilerdir. İçlerinden en önemlisi ruhla ilgili olanlardır, ancak tek başına erdem gerçek mutluluk için yeter değildir. Nitekim hasta, yoksul veya eziyet çeken bir bilgenin mutsuzluğundan söz etmek mümkün değilken, bolluk ve bereket içinde sağlıklı yaşayan ancak erdemlerden yoksun olan bir kimsenin mutsuz olduğu söylenebilir (Laertios, 2013, 219). Ayrıca, mutluluk tanrı vergisi değildir, hatta mutluluk için herkeste olabilecek bir şey de denebilir. Erdem sahibi olabilecek herkes bir miktar öğretim ve çabayla mutlu olabilir. Bu çabalarla elde edilen erdem ödülü ve en iyi amaç mutluluktur (Aristoteles, 1998, 15). Sonuç olarak, onun düşüncesinde devletin, toplumun, ahlakın ve sanatın gerçekleştirmek istediği de bu temel mutluluk amacına yönelik eylemlerdir. O'nun sisteminde, mutluluğun böyle merkezi bir yeri vardır.

2. BÖLÜM: HELENİSTİK-ROMA DÖNEMİ MUTLULUK ÖĞRETİLERİ

Makedonya Kralı İskender'in Asya seferleriyle (M.Ö. 330) başlayan ve Roma İmparatorluğu'nun Mısır'ı fethiyle (M.Ö. 30) sona eren dönem Helenistik; M.Ö. 30 yılı ve M.S. 5. Yüz yıl arasındaki süreç ise Roma Dönemi olarak adlandırılır. Yaklaşık altı yüzyıl varlığını sürdüren ve iki büyük krallığın düşünsel dünyasını derinden etkileyen felsefi dönem ise Helenistik Roma Felsefesi olarak kabul edilir. İskender'in fetihleri Batı ve Doğu arasında bir köprü görevi görmüş ve bu sayede iki uzak kültür dünyası, sancılı da olsa, o zamana kadar görülmemiş bir kaynaşma yaşamıştır. Oluşan bu siyasi ve kültürel birlik Roma İmparatorluğu'nun kurulması ve gelişmesi süresince de devam etmiştir (Aslan, 2008, 4). Bu kaynaşma döneminin, ticari ilişkilerde dışa açık, ancak siyasi, kültürel ve felsefi anlamda içine kapanık yaşayan ve doğulu toplumlarla kendi arasında "Yunanlı-Barbar" şeklinde ayırım yapan bir toplum için oldukça zor bir süreç olduğu söylenebilir.

İskender'in doğuda Hindistan içlerine ve güneyde Mısır'a kadar ilerlemesini sağlayan büyük seferleri, devasa bir krallık kurmasına vesile oldu. Bu seferler ve beraberindeki savaşlar neticesinde Yunan kent devletleri siyasal bağımsızlıklarını tamamen kaybetti. Bu kent devletleri artık İskender'in büyük krallığının egemenliğinde yaşayan birer şehirden başka bir şey değildi. Bu kentlerden eski tarihi ve kültürel değerini nispeten kaybetmeyen biri vardı: Atina. İskender'in on üç yaşından itibaren Aristoteles'ten dersler almasının, bunda etkisi büyük olsa gerek. O'nun Yunan şiiri ve özellikle Homeros destanlarına duyduğu hayranlık çok büyüktü (Mansel, 1984, 433-452).

Bir yönetim sisteminin yıkılıp başka bir sistemin kurulması kısa sürede tamamlanacak bir olay olsa da, bir halkın düşünce sistemi ve alışkanlıklarının değişmesi çok daha fazla zaman alır. Bu nedenle, Yunanlılar Aristoteles ile doruğa çıkan felsefi ve bilimsel çalışmaları bir süre daha bırakmadı. Doğu'daki kentlerde, özellikle İskenderiye'de açılan kütüphane ve bilimsel araştırma merkezlerinde araştırma yapan Yunan kökenli bilim ve düşünce adamlarının varlığı bunun bir göstergesidir. Ancak, yeni yönetim tam olarak kökleştikten ve kendini kabul ettirdikten sonra bu merkezler yavaş yavaş gücünü kaybeder ve bilimsel çalışmalar

zayıflar. Böylece insanlar yine sadece savaşlarla baş başa kalır. Bu savaşlar bireyleri yaşamın anlamını ve içinde buldukları bunalımlı durumdan kurtulmanın yollarını aramaya sevk eder (Tuğcu, 2000, 156-157).

Bu yeni dönemin filozofları, İmparatorluğun doğu ve güneylerinden gelen, köken olarak zengin ve soylu sınıfa ait olmayan kimseler arasından çıkıyordu. Onlar yoksul ve mahrum bir hayat yaşamıştı, bu da onların Aristoteles ve Platon gibi entellektüel bilgiyi arayan ve teoriyi ön plana çıkaran bir felsefe ortaya koymalarını güçleştirmişti. Onların asıl meseleleri olan, acıdan kurtulup mutluluğu yakalama çabası, felsefelerinin de gayesi oldu. Onlar acı, yoksulluk ve zorluklar içindeki "birey insanı" merkeze alıp onun mutluluğa nasıl ulaşacağını düşünmeyi seçti (Timuçin, 2007, 352-353).

Sofistler'den başlayan ve son temsilcisi Aristoteles olan felsefe Atina Okulu felsefesi olarak adlandırılırken, Aristoteles'ten sonraki felsefeye Helenistik Felsefe denir (Arslan, 2008, 8-9). Helenistik dönemde varlığını sürdüren Platon'un Akademia'sı ve Aristoteles'in Peripatetik Lisesi'nin yanında üç yeni önemli okul daha kurulur. Bunlar Epikuros tarafından kurulan Epikurosçu okul, Kıbrıslı Zenon tarafından kurulmuş olan Stoa okulu ve Piron'un kurduğu Şüpheli okuldur. Platon ve Aristoteles'in okulları her ne kadar Helenistik dönem boyunca varlığını sürdürse de, eskisi kadar etkili değildi. Yeni okullar, yeni dönem insanının yaşam tarzı ve düşünce dünyasına çok daha fazla hitap ediyordu. Hayatlarını kent devletlerinde geçiren ve bireyin kendini ancak kent devletinde gerçekleştirebileceğini savunan Platon ve Aristoteles, insanı teorik, pratik, bireysel, toplumsal, siyasal, kültürel, kısaca her yönden, bir bütün olarak ele almıştı (Copleston, 2009, 7). Ancak bu yönetim sistemi artık tarihe karışmış olduğundan yeni toplum bambaşka sıkıntı ve acılarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Aristoteles ve Platon felsefi, bilimsel ve siyasal açıdan düşünce tarihinin binlerce yıl değerini korumuş iki sağlam mihenk taşı olarak kabul edilse de Helenistik dönem insanının ihtiyaçlarına hitap etmiyordu ve bu nedenle okulları o dönemde pek rağbet görmedi. Bu anlamda, Helenistik Roma döneminde en "işe yarar" felsefeleri ortaya koyanlar, felsefeyi yalnızca bir sevgi ve

bilgelik arayışı; bilgeliği ise ruhun kusursuz bir dinginlik hali olarak gören Epikürosçu, Stoacı ve Şüpheci okullar olmuştur.

Atina'daki okullar doğudan göç ederek gelen filozoflarla doluydu. Yunanlı filozoflar ise kendileri için yeni olan topraklara giderek inançlarını buralardaki insanlara yayma, kendi topraklarında kaybettikleri değeri oradaki insanların gözünde kazanarak, yaşadıkları düş kırıklığını biraz da olsa azaltmayı amaçlıyordu (Zeller, 2008, 293-94). Böylece bu durum doğu-batı düşünce sentezini de şekillendirmiş oluyordu. Bu Atina kökenli filozoflar *gymnosophistos* yani "çıplak bilgeler" dedikleri doğulu bilgelerin yaşam şekillerinden de oldukça etkilenmişlerdi aslında. Bu çıplak bilgeler, dış etkenlere bağlı oluşacak huzursuzluk ve kaygılardan arınmış, tamamen doğaya uygun bir yaşayışı seçmişlerdi (Hadot, 2011, 102). Bu durum Yunanlı bilgenin, Yedi Bilgelerden beri, bunalım dönemlerinde insanlara öğütlemeyi seçtiği şeyle aynıydı aslında: Dış dünyaya kendini kapatıp yalnızca iç sesini dinlemek ve doğanın kendine sunduğu en yalın yaşantıyla yetinmek.

Yunan dünyasının bağımsızlığını ve gücünü kaybetmesi birey insanı da etkilemişti. O artık bilim veya metafizikle; toplum veya siyasetle uğraşmak yerine kendini mutluluğa ulaştırarak "yaşayış bilgeliğinin" peşine düşmeyi seçti. Teori bütünü dışlanmasa da artık amaç olmaktan çıkmıştı (Gökberk, 2007, 83). Helenistik dönem okulları, felsefenin amacı olarak birey insanın bireysel mutluluğunu görüyor, aynı zamanda insana nasıl yaşaması ve mutlu bir hayata sahip olması gerektiğini öğretmek gibi bir gayeye yöneliyordu. Bu yüzden, bu dönem felsefelerinin asıl gayesi "ahlak öğretileri" oluşturmaktı. Ancak iyi bir mutluluk haritası oluşturabilmek için bilgi, mantık ve fiziğe de gerek vardı. Doğa felsefesi ve fizik, insanın kendisinin ve içinde yaşadığı çevrenin doğasını tanıması için gerekliydi, öte yandan doğa ve fiziğe dair, insana fayda sağlayacak doğru bilgiye ulaşmak için gerekli olan ise bilgi kuramı ve mantıktı. Dolayısıyla, doğa felsefesi, fizik, bilgi kuramı ve mantık yabana atılmaması gereken, pratik felsefe ve ahlak felsefesine hizmet ettiği sürece birey insanı mutluluğa götürecek birer anahtardı (Arslan, 2008, 11). Helenistik dönem felsefe okulları fizik ve doğa bilimini felsefenin bir aracı olarak görmüş olsalar da, ortaya yeni araştırma ve bilgiler koymak yerine Pre-

sokratik doğa filozoflarının düşüncelerini benimsemekle yetinmişlerdi. Mesela bu bağlamda, Stoa okulu çoğunlukla Herakleitos'un evren anlayışını kabul ederken, Epikuroşçu okul Demokritos'un atomcu materyalist evren anlayışını devam ettirmişti.

Stoacılar'ın amaçlı evren anlayışı Epikuroşçular'ın mekanist varlık anlayışına taban tabana zıttır. Dogmatik her türlü düşünceye karşı çıkan ve herhangi bir konuda yargı bildirmenin mümkün olmayacağını savunan Şüpheciler okul da diğer iki okulla farklı hatta onlara karşı tepkiler geliştirmişti (Cevizci, 2006, 440). Her ne kadar bu okullar arasında farklılıklar olsa da, asıl problemleri olan "mutluluğu aramak" konusunda hemfikir olmuşlardı. Ancak, ona nasıl ulaşılacağı konusunda birbirlerinden çok farklı sonuçlara vardılar. Kaba bir değerlendirmeye, Epikuroşçuların hazzı, Stoacıların ise tam tersi, hazzı yeren bir bakış açısına sahip oldukları söylenebilir. Ancak aslında, Epikuroşçular'ın hazzdan anladıkları şey Kyreneliler'in ifade ettiği gibi canlı, bedensel ve aktif bir haz değil bir "acı yokluğu" durumudur ki bu da Stoacıların mutluluktan anladıkları şeyle hemen hemen aynıdır. Stoacıların erdemleri, bireyin dışarıdan gelen hiçbir zevk ve acıdan etkilenmemesi (apathia) ve ruhun tüm kaygılardan arınması olarak tanımlaması bu benzerliğin kanıtıdır. Öte yandan, Şüpheciler okul aynı sonuca farklı bir yoldan varır. Eşyanın yapısının bilinemez olması bu nedenle insanın hiçbir konuda yargıda bulunamayacağı ve bu suretle her türlü kaygı ve etkilenmeden uzak yaşaması gerektiğini savunur (Arslan, 2008, 11-12). Bu yüzden her üç okul da, ruhun kaygı ve dışı bağımlılıktan uzak, dingin bir yaşantı sürerek mutluluğa ulaşacağı pratik ahlak görüşüne ulaşır.

Bu üç okulu bir araya getiren diğer düşünce ise, kozmopolitizm anlayışlarıdır. Bireyin yalnızlaşması ve bu nedenle de kurtuluşun peşinden koşması, bu dönem insanında kabullenilmiş bir çaresizlik durumudur ve bu nedenle kozmopolitizm anlayışları da bireyciliği meşrulaştırmaya çalışan bir temele sahiptir. Önceki sistemde (kent devletlerinde) siyasal hayata katkı sağlayabilen ve bu anlamda bir değeri olan birey, artık koskoca okyanusta bir su damlası gibidir. Bu durumu kabullenmek için onlar çoğunlukla Aristoteles ve Platon'un bir arada işlediği ahlak ve siyaseti birbirinden ayırmayı, hatta siyaseti tamamen dışlamayı seçerler.

İdeal bir devlet biçimi ortaya koymak yerine, devlet anlayışını tamamen yanlış bulduklarını ifade eden bir eğilim içerisindedirler. Onlara göre herhangi bir devlete veya topluma dâhil olmak insanı değerli kılmaz, insanı değerli kılan, dünyanın herhangi bir yerinde, herhangi bir yasa veya kanunun dayatmalarına boyun eğmeden, bir dünya vatandaşı gibi hür olarak yaşamaktır (Cevizci, 2006, 442).

Helenistik Roma felsefesi, özellikle Roma döneminde, giderek mistik ve dini bir karaktere bürünmeye başlar. Bunun nedeni, o dönemde yaşayan insanlardaki güçsüzlük, güvensizlik ve gelecek kaygısının doğudaki kültürlerin inanç sistemlerinin etkisiyle birleşmesi ve insanın içinde yaşadığı dünyaya dair beklentilerinden vaz geçip dünyaya sırt çevirmesidir. Bu yüzden onlar her bunalım döneminde olduğu gibi mistik ve asketik⁵ bir yaşantıya yönelmişlerdir (Cevizci, 2006, 442). Stoacılığın son dönemi ve Yeni- Platonculuk akımı bunun en önemli göstergesidir.

Şimdi bu genel özelliklerini gördüğümüz Helenistik dönem felsefe akımlarını daha yakından tanımaya ve özellikle mutluluk öğretilerini anlatmaya geçebiliriz.

2.1. EPİKÜROS'TA MUTLULUK

Epikuros M.Ö. 341 yılında Samos (Sisam) Adası'nda dünyaya gelir. Yaşamının büyük bir bölümünü düşünce hayatının merkezi konumunda bulunan Atina'da geçirir ancak, siyasi iktidarın materyalist bir filozofa karşı varolan bakış açısı, onu oradan ayrılmak zorunda bırakır. Öncelikle Midilli ve daha sonra da Lapseki'de dersler veren filozof, ilkçağ felsefe okulları içerisinde en uzun süre yaşamayı başarmış olan okulunu Atina'da ancak M.Ö. 306 yılında kurabilir (Tuğcu, 2000, 159). Epikuros, öğretisinin temelini oluşturan bilgece yaşama sanatını oldukça detaylı bir şekilde tanımlamıştır, bu nedenle onun öğretisini benimseyen izdaşları bu öğretinin üzerine bir şeyler koyma ihtiyacı hissetmemiş, var olanı benimseyerek onu devam ettirmeyi seçmiştir. Epikurosçu okulun en önemli temsilcisi felsefeci şair Lucretius (M.Ö. 98-55) ve diğer okul temsilcilerinin (Metrodoros, Polyainos, Hermarkhos, Kolotes, Polystratos, Protarkhos, Demetrios, Philonides, C. Amafinios,

---

⁵ Dünyadan el etek çekmiş, çileci (http://www.turkcesozlukler.com/asketizm_kelime_anlami)

Apollodoros, Sidonlu Zenon, vb pek çok filozofun) hocalarının düşünce ve ilkelerine herhangi yeni bir öğreti kazandırmamasının nedeni de budur (Gökberk, 2007, 87).

Genel anlamda Stoacı ve Şüpheli filozofların, hakkında pek de olumlu konuşmadığı Epikuros'a dair oldukça olumlu ifadeler rastlamak da mümkündür. Şüpheli filozof Timon onun için "Fizikçilerin sonuncusu, en utanmazı, Samos'tan gelen okul hocası, en eğitimsiz canlı" şeklinde söz ederken (Laertios, 2013, 470), ünlü felsefe tarihçisi Diogenes Laertius onunla ilgili "herkese karşı çok ılımlı, dost canlısı ve duygu yüceliğiyle yaklaşan biri" şeklinde ifadeler kullanır. Dostluğa ve insanlara çok değer verir ve bundan dolayı, neredeyse bir kent nüfusuna yakın dostu vardır. Seksen Minaya satın aldığı bahçesinde sürekli dostlarını ağırlar. Bu bahçede, ucuz şarap eşliğinde, oldukça tutumlu ancak bir o kadar mutlu bir hayat sürer (Laertios, 2013, 472-73). Onun okulunda o güne kadar hiç bir felsefi ortamda yer bulamamış köleler ve kadınlara da yer vardır. Okul üyeleri arasında tam bir eşitlik ve bunun getirdiği derin bir dostluk hüküm sürmektedir.

Epikuros felsefesi de diğer tüm Helenistik dönem felsefe okulları gibi, huzuru sağlamak; insanlara sakin, anlayışlı ve azla yetinmeyi bilen bireyler olarak yaşamayı öğütlemek için ortaya çıkan bir ahlak öğretisidir. Bu felsefenin amacı da zamanın diğer felsefe okulları gibi insanı toplumsallıktan uzaklaştırıp bireyi ve bireysel mutluluğu ön plana çıkarmaktır. Madem birey toplumsal hayata müdahil olamayacak kadar etkisiz hale getirilmiştir ve artık imparatorluk içerisindeki konumu okyanusta bir su damlacığını andırmaktadır, o halde bundan böyle yalnızca kendi yaralarını sarmaya çalışan ve kendi kendine mutlu olmayı amaçlayan bir birey olmaya çalışmalıdır. Bu nedenle Epikuros'un felsefesi salt teorik bilgidan uzak durmayı ve insanı mutlu bir yaşayışa götüreceği yolu göstermeyi amaçlayan tam bir ahlak öğretisidir. Tüm diğer Helenistik okulların ve feyz aldıkları hocaları Sokrates'in ahlak felsefesinde olduğu gibi, Epikurosçuluk'ta da insanın nihai ereği mutluluğa (eudomania) ulaşmaktır. Bunu sağlayacak olan ise pratik felefedir (Gökberk, 2007, 87). Ancak Epikuros ve Epikurosçu okulun söylemleri, dönemin, hatta uzunca bir süre sonrasında kadarki tüm felsefe okullarının öğretilerinden bazı yönleriyle farklıdır. Diğer Ahlak öğretileri insanı yalnızca kendi içine yönlendirmek ve talepkâr,

dolayısıyla isyankâr olmayan bir birey yaratmak için Tanrı, kader, Hades'te acı çekme korkusu ve dini zorunlulukları birer araç olarak kullanırken, Epikuros ve okulu bunun tam tersini savunur. Elbette insan kendine yeter ve mütevazı bir hayat seçerek talepkâr ve isyankâr olmaktan uzak durmalıdır. Ancak, yukarıda saydığımız korkular birer boş inançtan ibarettir dolayısıyla onlardan korkmak insanı nihai erek olan mutluluktan uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramaz.

İnsanlar için ortaya atılan ölüm, kader ve Tanrı korkusu insana acı verir ve gerçek olmadıkları halde insanı mutluluğa giden yoldan uzaklaştırır. Madem felsefe insanı mutluluğa ulaştıracak yegâne yoldur, o halde felsefenin amacı insanı bu lüzumsuz korkulardan kurtarmak olmalıdır (Cevizci, 2006, 442). Temelde Demokritos'un atom anlayışını benimseyen, ancak onun mekanist evren anlayışı yerine rastlantıyı koyan Epikuros, doğada mekanik bir zorunluluk bulunmadığına inanır. O halde her insan kendini, kendisi dışında kör bir yazgının oyuncağı gibi hissetmemeli ve kader olarak tabir edilen kuruntuya teslim olmadan, istenç özgürlüğü ile kendi alinyazısını kendi yazmalıdır. Hem tanrılar da öyle yapmaktadır: onlar da evrenin herhangi bir yerinde dünyaya karışmadan, kimse için kaygılanmadan kendi mutlulukları için yaşayıp gitmektedir (Akarsu, 1998, 96-97). Onlar da Epikuros felsefesini benimseyerek, kamusal alandan uzak duran ve kendilerini insan ve dünya işleriyle sıklamak yerine sakin bir hayat yaşamayı seçen ussal hazcılardır aslında (Russel, 1969, 343). O halde tanrılardan korkmak da boşunadır. İnsanlar da bu şekilde kaygısız, korkusuz ve huzurlu bir hayat sürerek mutluluğa ulaşmalıdır. Sonunda her insan ölecektir, ancak insan öldükten sonra ona dair canlı herhangi bir şey kalmayacağından, acı çekmesi söz konusu değildir. Çözüşen varlık duyumsuzdur. Duyum olmadan hiçbirşey olmaz, dolayısıyla ölünce çözülen beden, varlığın hiçliği anlamına gelir. Böylelikle, ölümden sonra tanrıların kızgınlığına ve ruhun Hades'te acı çekme korkusuna inanmayan Epikuros'a göre ölümden korkmak da boşunadır (Russel, 1969, 343-344).

Aristoteles ve Platon felsefelerinin ciddi bir eleştirisi vardır Epikuros'ta. O, töz, ilinek, madde-form gibi metafiziksel kavramları reddeder ve bu ayrımları boş ve temelsiz kabul eder. Bunların varlığını kabul ederek felsefe yapmak, varlığın

kendisini es geçip sözcüklerle uğraşmaktan başka birşey değildir ona göre (Cevizci, 2006, 444). Özel bilimler konusunda da aynı fikirdedir Epikuros. İnsanları boş kuruntulardan kurtarıp mutluluğa ulaştırmada özel bilimlerin herhangi bir fayda sağlayamayacağını düşünür. Bu amaca katkı sağlayabilecek doğru bilginin ölçütlerini gösterdiği için "mantık" bilimine; var olan olay ve şeylerin doğaüstü değil tamamen doğal olduğunu göstermek için de fizik ve varlık bilgisine ihtiyaç olduğunu savunur (Cevizci, 2006, 443). Fizik ve mantıkla uğraşmak onu zaman zaman salt teorik düşünceye itmişse de, bunu pratik bir amaç için yapıyor olması onu felsefesinin temel amacından uzaklaştırmamıştır.

Felsefenin üç esas alanı olan fizik, mantık ve etikten en tepede olan sonuncusudur, çünkü insana mutlu olmak için nasıl bir yaşam sürmesi gerektiğini gösteren odur. Hiyerarşik olarak, mantık fiziğe, fizik de etiğe hizmet ettiği sürece değerlidir. Mantık doğru bilginin normlarını ve kriterlerini belirlerken fizik de nesnelere doğal bağlantılarını göstererek insanı doğaüstü bir takım güçlerin varlığı düşüncesinden kurtarmayı hedefler. Demokritos'un doğaüstü varlıkları kabul etmeyen ve olup biten herşeyi doğal nedenlere bağlayan bir varlık teorisi benimsemesi bundandır (Akarsu, 1998, 95-96). Etik ise tüm bunlardan faydalanarak mutlu bir hayata nasıl ulaşılacağını öğretir.

Epikurosu okulda biricik ve mutlak iyi olan hazdır ve mutlak kötü olan ise acıdır. Bu nedenle, insan hayatının nihai amacı acıdan kaçmak ve hazzı ulaşmak olmalıdır. Onun bu görüşleri tüm canlıların doğuştan bir acıdan kaçma ve hazzı ulaşma yöneliminde olduğu gerçeğini savunan "Psikolojik Hazcılığa" dayandırılır. Hazzı ulaşmak doğal ve doğaya uygun bir davranıştır. Epikuros'a göre bilge kişi ruhunu acılardan kurtarmayı ve korumayı başaran kişidir (Timuçin, 2007, 365). Bu yönleriyle yine bir Helenistik dönem felsefe okulu olan Kyreneliler'e benzerler. Kyrene okulu filozofları için de en yüksek iyi hazdır. Ancak, Epikuros Okulu hazcılığı, hazlar arasında herhangi bir ayırım yapmayan Sokratesçi Kyrenelilerin haz öğretisinden farklıdır (Akarsu, 1998, 97). Epikuros hazlar arasında etken ve edilgen ya da dural (statikos) ve gidel (dynamikos) şeklinde ayrımlar yapar (Russel, 1969, 340). Statik hazlar mutlu bir hayatı getirecek kalıcı ve uzun süreli hazlardır. Dinamik

hazlar ise gelip geçici yoğun hazlara verilen addır (Cevizci, 2006, 452). Statik hazlar daha değerlidir, çünkü bunlar akıl ve öngörü ışığında seçilmiş olan hazlardır. Dinamik olanlar ise akıl süzgecinden geçmeden hayat bulan ve sonrasında getireceği ruh dinginliği hesaplanmadan seçilen azgın ve anlık zevkleri kapsar. Hareket halinde, tatlı ve gönül çelici olan bu hazlar tende yayılırken oldukça güçlü ancak kısa süreli bir heyecan yaratırlar. Bu hazlar doyurulamaz niteliğe sahiptirler ve belirli bir yoğunluğa ulaştıklarında tekrar birer acıya neden olurlar (Hadot, 2011, 119). Ayrıca, Epikuros'a göre esas olan insanın vücutça ve maddesel durumu değil, içinin nitelikleridir. Bedensel zevkler kısa sürer ve gelip geçicidir, öte yandan tinsel hazların verdiği mutluluk yalın ve kalıcıdır.

Hazlara niceliksel açıdan değil niteliksel açıdan değer veren Epikuros onları doğuran arzular yönünden hazları üç gruba ayırır: Yeme, içme ve uyuma gibi hem doğal hem zorunlu hazlar; cinsellik gibi doğal ancak zorunlu olmayan hazlar; zenginlik, ün ve şan gibi ne doğal ne de zorunlu hazlar. Bunlardan en değerlisi hem doğal hem zorunlu olanlardır. Diğer iki grup olmadan çok daha mutlu bir hayat yaşanır. "Doğaya uygun yaşayan bir kimse hiçbir zaman yoksul olamaz. Ekmek ve suyu olanın Zeus'u kıskanmasına gerek yoktur" (Akarsu, 1998, 99) sözleri bu düşüncelerinin bir kanıtıdır adeta. Evlenmek ve çocuk sahibi olmak insanı yorar ve kaygılandırır, bu durum zengin olmak, yöneticilik yapmak, ünlü olmak ve sürekli bir mücadele içinde olmakla aynı şekilde, insanda kaygı yaratır. Birey sahip olduklarından dolayı düşman kazanacak, kaygı duyacak ve onları kaybetmemek için sürekli bir mücadele halinde yaşayacaksa bu insandaki ruh sükûnetini yok etmekten ve onu mutsuz etmekten başka bir işe yaramaz. Dolayısıyla hem doğal hem zorunlu hazlar dışında kalanlar insanı ruh dinginliği ve ölçülülükten uzaklaştıracak ve böylece mutsuz edecektir.

İnsan ancak bilge ise doğru hazları ya da uygun davranışları seçebilir. O halde bilge kişi aklını kullanmayı bilen ve en yüksek iyi olarak tabir ettiği hazlar arasından kalıcı bir ruh dinginliği verebilecek olanları seçen kişidir (Cevizci, 2006, 453). Satın aldığı bahçe içerisinde kendisi ile birlikte yaşayan ve felsefe yapan izdaşları ve dostları, sadece ekmek ve ucuz şarapla besleniyor ve yalnızca özel

günlerde menülerine peynir ekleyerek kendilerini ödüllendiriyorlardı. Çok yemek hazımsızlıktan başka bir anlama gelmezdi onlara göre (Laertios, 2013, 473), tıpkı çok uyumanın baş ağrısından başka bir anlama gelmeyeceği gibi. Bilge kişi ölçülü ve cesur olmalıdır aynı zamanda. Etkili ancak geçici hazlardan sakınmak ölçülülüğün; gerçek olmayan ancak insanları korkutmak için ortaya atılmış boş inançlardan kurtulmak ise cesaretin göstergesidir (Cevizci, 2006, 453). Bilge insanlar, ölçülü ve cesur olmayı başaran ve nihai mutluluğu yakalayabilen şanslı kişilerdir. Bu kişiler toplumdaki zorunlu ilişkilerden Epikuros gibi dostluğu yüce görür. Onlara göre en yüce değer dostluktur. Mutlu insan bilgeliğin kendine sunduğu en değerli şeye, dostluğa sahip olan insandır. Çünkü dostluk çıkarsız bir ilişkidir. Dostlar acıyı ve sevinci en doğru şekilde paylaşmasını bilir (Timuçin, 2007, 367).

Tam bir ahlak öğretisi olan Epikurosçuluk insana nihai erek olarak mutluluğu göstermekle kalmaz, mutluluğa giden yolu gösterirken çağının diğer filozoflarından tamamen ayrı bir yol seçerek o güne kadar kutsal sayılmış bir takım inanışları yok sayma cesaretini gösterir. İnsan mutlu olmak için yaşar, mutlu olmak ise sadece duyulur olanın varlığına inanıp korkusuz, dingin ve ölçülü bir hayat yaşamaktan geçer. Kendine yeter olmak ve aklın ışığında, beraberinde acı getirmeyecek, kalıcı zevkler sunan hazzın peşinden koşmak da yine Epikurosçu mutluluk öğretisinin bir parçasıdır. Filozofa göre, felsefe mutluluğu bulmada esaslı bir araçtır. Madem insanların tüm mutsuzluğu ve acısı gerçek hazzı bilememekten kaynaklanmaktadır ve onlar hazzın peşinden giderken dahi ona ulaşmaktan acizdirler, o halde felsefe onlara öncelikle hazzı akılcı bir şekilde aramasını öğretmelidir (Hadot, 2011, 118-19). Epikuros felsefesinin bu amaca ulaşmak için ilk yapılması gerekeni “sahip olduklarıyla yetinmek ve ellerinde olanın ötesinde herhangi bir şey istememek” olarak belirlemesi de yine aynı dönemde ortaya konmuş diğer mutluluk öğretilerini anımsatmaktadır.

2. 2. SEPTİKLERDE MUTLULUK

Milattan önce 2. ve 3. yüzyıllar Platon'un Akademiası, Aristoteles'in Peripatetik Lykeion'u, Epikürosçu okul ve Stoa okulunun özellikle ahlak felsefesi yönünden yarışına sahne olur. Bu dört önemli okul, evreni, bilgiyi ve erdemi kendine göre açıklayan düşünce formları geliştirir. Her birinin öğretisi diğerlerine alternatif teşkil edecek kadar sağlam ve kapsamlı bir argümana sahiptir. Bir yanda mutluluğa ulaşmanın tek yolunu ideal "iyi"de gören ve metafiziğe kapı açan Platoncu görüş; yanı başında ise mutluluğa ulaşmanın yegâne yolunun akli erdemlerin rehberlik ettiği bir ahlaki erdem etiği olduğunu savunan Aristoteles düşüncesi. Öte yanda insanı mutluluğa götürecekt şeyin entellektüel hazlar elde etmek ve insanların üç korku kaynağını (ölüm, kader ve tanrıları) boşa çıkarmak olduğunu iddia eden Epikürosçular ve son olarak da insanın ancak kendi doğası ve evrenin doğasına uyumlu yaşayarak mutluluğu yakalayacağına inanan Stoacı Okul.

Böylesi çok sesli bir ortamın yarattığı fikir karmaşasını ortadan kaldırmak ve zihinsel barış ya da dinginliğe erişmek için ortaya muhalif bir soluğun çıkması, daha öncesinden tanıklık edilmiş bir hadisedir. İlk çağ doğa filozoflarının yoğun *arkhea* tartışmaları, sonunda ortaya bu argümanların hiçbirini kabul etmeyen, ayrıca başka herhangi bir argüman da sunmayan, (katı) şüpheli bir grup çıkarmıştı. Bunlar, başını Protogoras ve Georgias'ın çektiği Sofistler'den başkası değildi. Tarih tekerrür eder ve sofistlerin muhalif ruhu bu yüzyıllarda kendini yeniden gösterir. Bu kez sahneye "Helenistik Dönem Septikleri" olarak çıkan kuşkucular Sofistler kadar katı değildir. Onlar ne dogmatikler gibi bilginin varlığını iddia ederler, ne de Sofistler gibi bilginin varlığını tamamen reddetme yoluna giderler. Onların yaptığı, onaylamaktan olduğu gibi, mutlak inkârdan da kaçınmaktır (Weber, Alfred, Felsefe Tarihi, 98). Bu iki şüpheli akımın birbirinden farklı olduğunun diğer bir göstergesi de aldıkları isimler arasındaki anlam farklılığıdır. "Sofist" kelimesi etimolojik açıdan Yunanca *sophos* (bilge, becerikli, zeki) sözcüğünden türetilen *sophistes*'ten gelir. "Septik" kelimesi ise "bir şeyi ele alma, inceleme, bir şey üzerinde düşünme" anlamına gelen Yunanca *skepsis* kelimesinden gelir. Daha sonraları Septik kelimesinin anlamı felsefi araştırmacı, soruşturmacı anlamı alarak Helenistik Dönem Filozoflarına mâl olur.

Şüpheli muhalefet geleneğini başlatan Demokritos ve Protogoras'ın izini takip eden Septiklerin asıl ilgi alanı ahlak felsefesidir. İşe “insan bilgisinin olanakları ve sınırının ne olduğu” sorusuyla başlar ve daha sonra “bilgece yaşamının ve dolayısıyla mutluluğun ne olduğu” sorusuyla çağına ayak uydurarak yollarına devam ederler. İşte bu boyutuyla onlar bir mutluluk öğretisi de geliştirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Ancak onların bu öğretisi şunu yapmalı, bunu yapmamalı tarzında çok sayıda öğüt içeren bir ahlak öğretisi değildir. Onları felsefe tarihinde farklı kılan da bu yargısızlık tutumlarıdır.

M.Ö. 365-275'de Yunanistan'da yaşamış olan Elisli Pyrrhon bu dönem kuşkuculuğunun kurucusudur. “Bilinecek hiçbir doğru yoktur.” ifadesinin üzerine inşa edilmiş olan felsefesi, İskender'in Asya seferlerine katıldığı sıralarda tanıma fırsatı bulduğu ve etkilendiği, Hintli çilecilere dayanır. Kökenleri Hindistan'a kadar giden bu felsefe, en kısıtlı koşullarda dahi sahip olduklarıyla yetinen ve bu şekilde mutlu olmaya çalışan insanın felsefesidir (Timuçin, 2007, 368-369).

Platon ve Aristoteles okulları arasındaki karşıtlığı fark eden ve aynı karşıtlığı Epikuros ve Stoa okulları arasında da gören Pyrrhon, tüm bu görüşlerin doğruluğundan veya yanlışlığından şüphe edilmesi gerektiğini düşünür. Pyrrhon'a göre bu önemli filozoflar mutlu bir pratik hayata sahip olmak için doğru bilginin peşinden koşmuşlardır, ama aslında mutlu olmak için böyle bir yol seçmelerine hiç gerek yoktur. O'na göre insanı huzura, dinginliğe ve mutluluğa götürecek tek yol her şeyden şüphe etmek ve hiçbir şey hakkında yargıda bulunmamaktır. Pyrrhon'un bu düşüncesinin temelinde teorik bilginin varlığından şüphe etmek ve ahlakın temel amacının insanın kendi kendine yetmesi, dış şeylerin etkisinde kalmaması, iç huzur veya dinginliğe ulaşmanın peşinden koşması ihtiyacı olduğu fikri yatar. Bununla birlikte Pyrrhon hem insan duyularının eşyayı doğru algılamak için yetersiz olduğunu, hem de eşyanın doğal yapısı itibarıyla belirsiz ve karmaşık olduğunu iddia ederek her şeyden şüphe etmek gerektiğini meşru göstermeye çalışır.

Septisizmin kurucusu Pyrrhon hayatını her anlamda tam bir şüpheli olarak geçirir ve septisizmi bir okul haline getirir, ancak geride hiçbir yazılı eser bırakmaz. O'nun görüşlerini kaleme almak, kendisinden sonra bu düşüncüyü devam ettiren

izdaşı Phliuslu Timon (320-230)'a düşer. Timon, Pyrrhon'un görüşlerini üç soru ve bu sorulara verdiği cevaplarla özetler: 1-Şeylerin doğası nedir? 2- Onlara karşı nasıl bir tutum izlemeliyiz? 3-Bu tutumun bizim açımızdan sonucu ne olacaktır veya olmalıdır? Bu sorulara verdiği cevaplar sırasıyla şu şekildedir: 1- Duyularımız ve düşüncelerimiz şeylerin doğası hakkında bize doğru veya yanlış herhangi bir şey söyleyemez. 2-Şeylerin doğası hakkında bir şey bilemeyeceğimize göre onlarla ilgili hiçbir görüşe sahip olamayız. 3-Böyle bir tutum insanı şeylerle ilgili olarak tüm kaygılardan korur, dinginlik verir ve dolayısıyla mutlu eder (Aslan, 2008, 439-440). Bu üç cevap Pironcu septisizmi genel hatlarıyla özetlerken aslında o döneme özgü en önemli kavramların yargıda bulunmamak anlamına gelen *epokhe* ve dinginliğe ulaşmak anlamına gelen *ataraksia*'nın nasıl oluştuğunu gözler önüne sermektedir.

Pyrrhon ve Timon'un septisizmi felsefe tarihinde "İlk Dönem Septisizmi" olarak bilinir. Bu dönemi takip eden süreçte Platon'un Akademia'sında yer bulan ikinci dönem kuşkuculuğunun en önemli iki temsilcisi Eolialı Arkesilaos (315- 241) ve Kyreneli Karneades (213-129) olur. Arkesilaos ustası Platon ve onun hocası Sokrates'in şüphecî yönleri olduğu savunmasıyla akademi içerisinde şüphecî hareketi başlatır ve akademiye septisizm çizgisine getirmeye çalışır. Yaklaşık otuz yıl başkanlığını yaptığı kurumda bunu başarır da. O'na göre Platon, gerek duyuların insana eşya hakkında hiçbir kesin bilgi veremeyeceğini ifade etmesi ve gerek ilk dönem Sokratik diyaloglarında kullandığı diyalektik yöntemi nedeniyle pekâlâ bir kuşkucudur. Bu diyaloglarda Sokrates "Tek bildiğim hiçbir şey bilmediğimdir." ön kabulü ile yola çıkar ve bilgi iddiasında bulunan kişilerin bildiği şeylerin aslında yanlış olduğunu gösterir. Fakat yanlış olduğunu gösterdiği düşünceye alternatif bir doğru göstermez. Bu şüphecî bir tavır değil de nedir? Arkesilaos'a göre, Platon'un pek çok görüşünde zamanla değişiklikler yapması da yine O'nun soruşturmacı ve şüphecî tavrının göstergesidir. Tabi bu ustalarla arasında belli paralellikler bulunmasına rağmen bir takım önemli farklılıkları da görmek gerekir. Her şeyden önce Arkesilaos, tipik bir septik tavrı sergileyerek, hiçbir konuda pozitif yargılarda bulunmaz. Örneğin Sokrates ve Platon doğru bilginin varlığını ve ulaşılabilir olduğunu kabul ederken, Arkesilaos bununla ilgili bir yargı belirtmez. Sokrates ve Platon iyi hayatın bilgi ve bilgeliğe dayandığını düşünür ancak septik filozofumuz

şüphencilik doğası gereği böyle bir iddianın ne kendisini ne de aksini savunmaz. Çünkü ona göre ”Bilgelik asıl göstergesi bilgiye sahip olmak değil, yanıştan korunmuş olmaktır.” (Arslan, 2008, 473).

Her ne kadar yargıyı askıya almanın gerekliliğine inansa da, bu konuda Pyrrhon kadar katı bir tutum sergilemez. Pyrrhon’un bu katı şüphencilik günlük yaşantısında karşılaştığı, kendisine zarar verecek durumlarda dahi bir yargıda bulunarak hareket etmekten kaçınmasına neden olur. Ancak Arkesilaos bu konuda daha ılımlı bir tavır sergilemek suretiyle, insanın önüne çıkan bazı durumlarla ilgili bir seçim yapması gerektiğinde “akla yakın” olanı seçmesinde herhangi bir sakıncanın olmadığını savunur. Bu görüşü Akademi Şüphencilik’inin bazı felsefe tarihçilerince “ölçülü şüphencilik” olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Akademi Şüphencilik’e göre kesinliğe asla ulaşamayacak olsak da, kimi şeylerin doğruya öteki şeylerden daha yakın olduğunu görebiliriz (Haçerlioğlu, 1993, 109).

Bu dönemin ikinci büyük temsilcisi Karneades hakkında bilinen ve hemen hemen tüm felsefe tarihi kitaplarında geçen bir olay vardır: Atina elçisi olarak Roma’ya gittiği bir ziyarette, önemli bir topluluk önünde iki gün art arda konuşma yapar. Konuşmanın konusu adalettir. Birinci gün adalet hakkında yaptığı konuşmada bir takım düşünceleri gayet iyi şekilde savunur ve iyi bir hatip olduğunu gösterir insanlara. Ancak şaşırtıcı olan şudur ki, ertesi gün yaptığı konuşmada bir önceki gün savunduklarının tam tersini savunur ve kendisinin bir gün önceki görüşlerini tek tek çürütür. Bunu yapmasının bir amacı vardır elbette: Her sağlam tezi çürütecek başka sağlam bir tezin olduğunu ve bu nedenle bir bilgi veya yargının mutlak doğruluğunu iddia etmenin mümkün olmayacağını göstermek ve yapılacak en doğru şeyin yargıları askıda tutmak olduğunu ortaya koymaktır.

Karneades de hocası Arkesilaos gibi dogmatiklere, özellikle de Stoalılara hücum eder; onların doğruluk ölçütlerini, bilgi kuramlarını ve Tanrı kanıtlamalarını eleştirir ve hatta onlara itiraz eder. Örneğin Stoalılar Tanrı inançlarında şöyle bir kanıtlamaya gider: İnsanlar arasında Tanrı’nın var olduğuna dair genel bir inanç vardır, o halde Tanrı vardır. Ancak bu noktada Karneades bu görüşün Tanrı’nın var olduğunu kanıtlayamayacağını, yalnızca insanların böyle bir şeye inandıklarını

kanıtlayabileceğini iddia eder. Bu örnekte de görüldüğü gibi, Karneades Tanrı fikrinin her bakımdan çelişik olduğunu iddia ederek Tanrı'nın olmadığı fikrini muhtemel kılar. Karneades de hocası Arkesilaos ve üstadı Pyrrhon gibi yazılı bir eser bırakmaz. O'nun görüşlerine, ancak kendisinden sonra Akademi'nin başına geçen öğrencisi Kleitmakhos'un eserlerinde rastlayabiliyoruz.

Karneades ve öğrencisi Kleitmakhos'tan sonra Akademi'nin başına geçen Lorisalı Philon, septik düşüncenin kurucusu Pyrrhon'dan beri devam eden, eşyanın bilgisinin bilinemeyeceği ve bu nedenle onunla ilgili her türlü yargıyı askıda tutmak gerektiği görüşünü kabul etmediğini belirtir. O'na göre kişiyi mutluluğa götürecek görüşlerin peşinden koşmak yadırganacak bir durum değildir. Philon'un şüpheci geleneği alt üst edecek bu girişimi yine Akademi içerisinde yetişmiş Ainesidemos (M.Ö.1.yy.)'un oldukça ciddi bir tepki göstermesine ve Akademi'den ayrılıp İskenderiye'ye giderek orada bir Pironculuk okulu kurmasına neden olur. Kendilerini Septik olarak tanımlayan, ancak Stoacıların bilgi ile alakalı bir takım dogmalarını benimsediklerini ilan eden Antiokhos ve Larisalı Philon'a tepki olarak doğan bu okul, Son Dönem Septik okulu ve kurucusu Ainesidemos ise Son Dönem Septikliğinin kurucusu olarak bilinir. Ainesidemos'un asıl yapmak istediği o zamana kadar ortaya konmuş şüpheci argümanları derleyip toparlayarak ana başlıklar altında bir araya getirmektir. Kendinden önceki Yunan şüpheciliğini tam anlamıyla inceleyerek, kendinden sonra gelecek şüpheci filozoflara, bilgi iddialarını çürütmeleri konusunda yol gösterici olabilecek malzemeleri temin eder. Her ne kadar Ainesidemos'un günümüze ulaşmış bir yazılı eseri olmasa da, İskenderiye'de kurduğu okul Roma İmparatorluğu'nun sonuna kadar varlığını korur.

Son Septik Dönem Filozofları'ndan diğer önemli bir isim ise katı bir Pironculuğu savunan Sektus Empirikos'tur. Empirikos'un tam olarak nerede yaşadığı bilinmemektedir. Hayatıyla ilgili bilinen, eserlerini Yunanca yazdığı ve milattan önce ikiyüzlü yıllarda yaşamış olduğudur. Empirikos da herhangi birşeyle ilgili yargıları askıya almak gerektiğini savunur ve bunu yaparken ortaya on şüpheci argüman atar. Bu argümanların bazıları yargılayan öznenen, bazıları yargılanan nesneden bazıları ise her ikisinden kaynaklı, bir yargıda bulunulamayacağını göstermeyi amaçlar.

Septik filozofumuz, Ainesidemos'a mal ettiği ve Pironcu şüpheçiler tarafından yargıyı askıda tutma lehine ileri sürüldüğünü belirttiği on şüpheci argümanı sıralar. Bunlar; 1) hayvanlar arasındaki farklılığa, 11) insanlar arasındaki farklılığa, 111) duyu organlarının yapıları arasındaki farklılığa, 1v) koşulların farklılığına, v) durum, mesafe ve yerlerin farklılığına, v1) karışımların farklılığına, v11) nesnelerin miktarları ve birlikte bulunma biçimleri (configurations) arasındaki farklılığa, v111) göreliliğe dayanan farklılığa, 1x) nesnelerin bir araya gelişlerinin düzenliliğinden veya seyrekliğinden kaynaklanan farklılığa, x) hayat tarzları, gelenekler, yasalar, efsanevi inançlar ve öğretisel görüşler arasındaki farklılığa dayanan ve onlardan ileri gelen argümanlardır (Arslan, 2008, 472-473).

Empirikos tıpkı Ainesidemos'un yaptığı gibi akademi şüpheçilerini şüpheci olarak görmez. Ona göre asıl şüphecilik Pyrrhon ve Timon'un ortaya koyduğu şüpheciliktir ve yapılması gereken de özellikle Pyrrhon'un öğretilerini harfiyen takip etmektir. Empirikos Pironculuğu açıklarken aslında bu öğretiye yöneltilen bir takım eleştirilere de cevap vermiş olur. Pironculuğa karşı yapılan en yaygın eleştiri onların hayata dair her şeyi reddettikleri ve bunu yaparken hayatın kendisini ortadan kaldırdıkları yönündedir. Oysa bununla ilgili olarak Empirikos ve diğer şüpheçiler aslında görünenin kendisini kabul ettiklerini, ancak görünen şeylere eklenen apaçık olmayan şeylere karşı çıktıklarını belirtirler. Örneğin ateşin yaktığını algıladıklarını ifade etme konusunda bir sıkıntı yoktur. Ancak onların kaçındıkları şey ateşin doğasının yakmak olduğu yargısında bulunmaktır. Sektus kendi şüpheciliklerini (Pironculuğu) eski dönem şüpheciliklerinden ayırır. Daha öncekilerin şüpheciliklerinden özgün ve pratik bir davranış kuramı çıkarmamalarına karşılık, kendilerinin bu yönde bir mutluluk kuramı geliştirmiş oldukları konusunda ısrar eder (Arslan, 2008, 513-514). Bu iddiasını ise tüm saptamalarının doğruluğuna inandığı hocasına dayandırır. Pyrrhon bilgeliğin ve dolayısıyla mutluluğun ne olduğunu açıkça ortaya koymuştur zaten. Pyrrhon, bir teknede yolculuk ederken fırtına çıkar ve teknedeki herkes tedirgin olur. Öte yandan yemek yemekle meşgul olan bir domuz gayet sakin ve hiçbir kaygı belirtisi göstermez. Pyrrhon tam o anda yemek yemekte olan kaygısız domuzlardan birini işaret ederek "İşte bilge de böyle bir

dinginlik içinde olmalıdır” der (Laertios, 2013, 449). Empirikos da mutluluğu hocası gibi tanımlar: Kaygıdan uzak sonsuz bir dinginlik hali.

Sektus Empirikos kendisinin de mensubu olduğu Pironcu şüphecilik ile Akademi şüpheciliği arasında çok keskin farklar olduğuna inanır. *Outlines of Pyrrhonism* adlı eserinde, felsefe yapanları kategorize ederken şu ifadeler yer verir: İnsanlar bir şeyleri araştırırken, ya onu buldukları, ya asla bulamayacakları ya da aramaya devam edecekleri sonucuna ulaşırlar. Felsefede de durum böyledir. Bazı insanlar doğruyu bulduklarını iddia ederken bazıları da doğrunun bulunamayacağını savunur. Bunların yanında bir grup da hala doğruyu aramakta olduklarını söyler. İşte doğruyu bulduklarını iddia edenler dogmatiklerdir ve bunlara örnek olarak Aristoteles, Epikuros, Stoa ve onların izdaşları gösterilebilir. Kleitmakhos ve Karneades’in izdaşları ve diğer bazı Akademikiler doğrunun kavranamaz ve ulaşılamaz olduğunu düşünenlerdir. Araştırmaya devam edenler ise Septikler’dir. (Pojman, 1998, 370)

Septikler’in tamamı evrendeki oluş ve yok oluşu, fiziksel ve ruhsal olayları ve genel olarak hareketi açıklarken, nedenlerden söz ederler. Onlara göre akla yakın olan açıklama budur. Ayrıca şüpheci bir filozof dogmatik bir filozoftan her zaman daha mutludur, çünkü daima iyi olana ulaşma ve ulaştıktan sonra da onu kaybetmeme çabası içinde olan dogmatikler, farkında olmadan daimi bir kaygıyla yaşar. Oysa septikler böyle bir kaygı taşımadığından, rahat ve mutludur. Onlar yalnızca, farklı bir kaygı taşıyın ya da taşımasın, tüm insanların yaşamak zorunda olduğu acıkmak, susamak ve üşümek gibi doğal bir takım sıkıntılara maruz kalırlar. Onların mutluluk öğretisi de bu temel görüşler üzerine inşa edilmiştir.

3. BÖLÜM: STOA FELSEFESİNDE MUTLULUK ÖĞRETİLERİ

3.1. STOA FELSEFESİ'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİM SEYRİ

Çalışmanın bu bölümüne kadar Stoa Felsefesi öncesi felsefedeki mutluluk incelemeleri ele alınmıştır. Ünlü şairler Homeros ile Heseidos ve Yedi Bilgelerle başlayan daha sonra Stoa'ya kadar devam eden bu süreç, ahlaki problemlerin az ya da çok ele alındığı bir dönemdir. Bu dönemde, “mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü” (Cevizci, 2000, 5) olarak tanımlanan “ahlak” konusunda kafa yormuş düşünürlerin neredeyse tamamı “mutluluk” kavramını merkeze alıp insanın nihai ereğinin bu olduğunu savunmuştu. İnsanın nihai ve en yüksek hedefi olan kendini tam olarak gerçekleştirme ve mutluluk hali olarak tanımladıkları eudaimonia (Cevizci, 2000, 124) İlkçağ felsefesinin hâkim ahlaki meselesi olduğundan, bu felsefenin eudamonist karakterli olduğu ifade edilebilir.

Stoa felsefesi M.Ö. 300 yılında Atina'da, Kıbrıslı Zenon tarafından kurulan ve daha sonraları Roma İmparatorluğu'nun resmi felsefesi olan bir Yunan felsefe okuludur. Stoa okulu filozoflarının neredeyse tamamı Yunanistan dışından, Küçük Asya ve çevresinden gelir, ancak yine de Stoa okulu Atina'da kurulur ve burada gelişir. Doğu ve batının sentezinden oluşan Stoa, Helenistik felsefenin güzel bir örneğidir. Öte yandan, Stoa okulu öğretisi diğer Helenistik felsefe okullarından bir noktada ayrılır: Epikurosçu, Sokratesçi ve Şüpheci okullar bilim ve teorik bilgiyi pek önemsemez, hatta gereksiz bulurken Stoacı okul, özellikle ilk dönemde, bunlara çok önem verir ve öğretisini temellendirmek için bunu etkili bir şekilde kullanır. Bu yönüyle, diğer ahlaki öğretilerden biraz farklıdır, ancak felsefesinin özünde kadere boyun eğme ve dışarıdan gelecek her türlü olumsuzluğu metanetle kabul etme ve isyan etmeme öğütlerini barındırması açısından diğer okullarla aynı pozisyonda yer alır. Okul, adını Zenon'un ders verdiği, Angora'daki resimlerle süslü sütunlardan (painted porch) oluşan galeriden aldığı için Stoa felsefesi olarak adlandırılır.

Stoacı felsefe de tıpkı Epikurosçu okul gibi felsefeyi mantık, fizik ve etik olmak üzere üçe ayırır. Fizik alanında onlar da pre-sokratik felsefeye başvururlar,

ancak Epikuroşçulardan farklı olarak Demokritos'un değil, Herakleitos'un evren anlayışını benimserler. Felsefeleri içerisinde bir evren anlayışı olması onların doğa filozofu olduğu anlamına gelmez elbette, çünkü onlar da diğer Helenistik felsefe okulları gibi, fizik ve mantığı etik görüşlerini sağlamlaştırabilmek için birer araç olarak kullanır. Evren sürekli bir değişim ve dönüşüm halindedir ve onda bir evrensel akıl ve amaçlılık vardır. İşte bu evrensel akıl ve amaçlılık Stoa felsefesinin etik anlayışının temellerindedir. İnsanda da doğada olduğu gibi bir amaçlılık ve akıl vardır. İnsanın yapacağı her şey Tanrı'ya, yani tanrısal akla (logos) yönelik olmalı ve insan Tanrı'nın onun için yazdığı kadere boyun eğmelidir. Bu Tanrı ve tanrısal akıl doğadır aslında. Dolayısıyla asıl mutluluk doğaya ve doğasal akla uygun yaşayarak elde edilir ancak.

Mantık konusunda da bir takım çalışmalar yapan Stoacılar mantığı en temel anlamda ikiye ayırırlar: Retorik (hitabet) ve diyalektik. Retorik açıkça ortaya konmuş konulara dair güzel konuşma bilgisi; diyalektik ise konuları soru cevap yöntemiyle doğru tartışma bilgisidir. Diyalektik ayrıca doğru olanın, yanlış olanın ve ne doğru ne de yanlış olanın bilgisidir. Stoacılar diyalektiği erdemli olmanın da bir parçası olarak görür, çünkü onlar bilge kişinin ancak diyalektik yardımıyla sağlam bir usullama kurabileceğini, doğru sorular sorup bu sorulara doğru cevaplar verebileceğini savunur. Bu nedenle, gerçek mantıkçı daima bir bilgedir, nitekim fizik veya ahlak alanındaki herhangi bir konu mantık çalışmalarıyla kavranır (Laertios, 2013, 314-329).

İnsanın doğaya uygun yaşaması kendi doğasına uygun ve kendi kendisiyle uyum içinde yaşaması anlamına gelir. İnsanın diğer canlılardan farklı olarak sahip olduğu "akıl" onun doğasına özgü bir durumdur ve bu nedenle akla uygun tercihler yapmak da onun doğaya uygun davranması anlamına gelir. Bu tutumun bir diğer adı da tutarlılıktır ve yine bu kavram da Stoa Okulu için oldukça önemlidir. İnsan dünyaya geldiği ilk andan itibaren, içgüdüsel olarak kendiyile uyum halindedir. İnsanın içinde var olan bu tutarlılık evrende de vardır. İnsanın kendi içerisinde düzen ve tutarlılığı oluşturan ve ahlakı da bu düzene dâhil etmeye çalışan insan akli doğada var olan "Her Şeyin Akli"na, yani Herakleitos'da geçen Logos'a dayanmaktadır. Bu

nedenle, insanın kendi aklına uyarak hareket etmesi, doğaya ve doğada bulunan evrensel yasalara uygun bir hayat sürmekle aynı anlama gelir (Hadot, 2011, 132). Doğa ile insan arasındaki ilişkinin etik açısından anlamı budur. Diğer bazı filozoflar, yani Epikürosçular, canlılarda ilk dürtünün hazza yönelik olduğunu savunur, ancak Stoacılar için bu düşünce yanlıştır. Çünkü haz, doğa kendini arayıp bulduktan sonra ortaya çıkan bir durumdur, dolayısıyla ilk dürtü olamaz. Yalnızca erdemli insan mutlu olur. Erdemli olmak ise evreni yöneten akıl ile insanın kendi aklı arasındaki uyumu bozmadan yaşamaktır, çünkü doğaya uyanla insan aklına uyan aynıdır (Laertios, 2013, 330).

Stoacılar'a göre, bizler kaderimize razı gelmeli, görevlerimizi sadık bir biçimde yerine getirmeli ve bu şekilde ruh sükûnetini yakalamalıyız. Ruh sükûneti huzurlu ve mutlu bir yaşam için çok önemlidir. Dış dünya değişkendir, bu nedenle ona müdahale edemez ve onu değiştiremeyiz. Ancak kendi iç dünyamızı kontrol edebilir ve ruhumuzu yönetebiliriz. Bunu yapmanın yolu aklımızın ışığında hareket etmektir. Aklımız bize dış dünyaya dair hiç bir şeyi değiştiremeyeceğimizi, bu nedenle ona müdahale etmenin veya kötü giden bir takım şeyleri değiştirmeye çalışmanın boşa yorulmak, hırpalanmak ve ruhsal dinginliğimizi kaybetmek anlamına geleceğini bildirir. O halde, yapılacak en akıllıca şey etrafımızdaki kaosu görmezden gelmektir (Pojman, 1998, 358). Hatta mutlu olmak için başa gelen olaylara razı gelmek yetmez Stoacılar'a göre, bu zorluklara kendimizi önceden hazırlamak da yine çok önemlidir. Acılara karşı daha güçlü olmak onlara bir "ön alıştırma (praemeditatio)" yapmayı gerektirir. Bu şekilde ilk kez karşılaştığımız dahi, başımıza gelen kötü bir olay bize eski ve yıpranmış gibi görünür. Bu nedenle, oturup gelecekte başımıza gelebilecek felaketleri düşünmek aslında söylendiği gibi kötü değil, hatta insana faydalıdır (Hadot, 2011, 139-140).

Stoacılık'ta bireyci bir bakış açısının yanında, dünya vatandaşlığı ideali ve kozmopolitanizm düşüncesi de vardır. Bu kavramlar her ne kadar birbirinden uzak olsa da, Stoacılık ve diğer Helenistik Felsefe okullarında iç içe girmiş durumdadır (Copleston, 2009, 7). Toplumsal hayata müdahale edemeyen ve söz söyleme hakkı olmayan insanlar çareyi sakinleşmek ve belki de avunmak için yönlerini tek bir

insana, tek başına bireye, yani insanın içsel dünyasına çevirmekte bulurlar. Birey için önemli olan, dünya ve zorlukları karşısında duyarsız kalarak kendi mutluluğunu bulmak ve ona göre bir hayat sürmektir. Ancak Stoa insanı mutluluğu tüm insanlar için ister ve bu noktada insanın hangi şehir, ülke veya kıtada yaşadığı önemli değildir onlar için.

Yaklaşık altı yüzyıl boyunca etkisini kaybetmeyen Stoa felsefesi genel anlamda üç farklı dönemden oluşur: Eski Stoa (M.Ö. 4.-3. yüzyıllar), Orta Stoa (M.Ö. 2.-1. yüzyıllar) ve Son Stoa (M.S. 1.-2. yüzyıllar). Eski Stoa dönemi filozofları, okulun kurucusu Kıbrıslı Zenon (M.Ö. 336-264), Assoslu Kleanthes (M.Ö. 331-233) ve ikinci kurucusu olarak bilinen Khryssipostur (M.Ö. 280-208). Orta Stoa filozofları Rodoslu Panaitios (M.Ö. 180-110) ve Suriyeli Poseidonios'dur (M.Ö. 135-51). İmparatorluk Stoası olarak da bilinen son dönem Stoanın en önde gelen isimleri Annaeus Seneka (M.S. 3-65), Hierapolisli Epiktetos (M.S. 50-125/130) ve son olarak İmparator Marcus Aurelius'tur (M.S. 121-180).

3.1.1. ERKEN STOA

2.1.1.1. Zenon

Stoa felsefesinin kurucusu Zenon yaklaşık olarak M.Ö. 333-262 yılları arasında yaşamıştır. Kıbrıs'ın Kition kentinde doğduğundan, tarihte Kıbrıslı Zenon olarak anılır. Felsefeyle ilgilenmeden önce tüccarlık yaptığı bilinir. İş için çıktığı bir gemi yolculuğunda yaşadığı talihsizlik onun hayatını değiştirir. Bindığı gemi batar, ancak neyse ki Zenon bu faciadan sağ kurtulmayı başarır ve Atina'ya gelir. Orada tesadüfen girdiği bir kitapçıda Ksenefon'un *Anılar*, Macit Gökberk'e göre ise, Platon'un *Sokates'in Savunması*, adlı eserini okur ve çok etkilenir. Ksenefon kitabında Sokrates'in ne kadar iradeli, bilge ve cesur olduğundan söz etmektedir. Zenon böyle bir insanla tanışmak ister ve sonunda bir Sokratesçi okul mensubu olan Krates'le tanışır (Arslan, 2008, 187-88). Felsefi serüveni böyle başlar Zenon'un ancak, bu başlangıçta görüldüğü kadar basit bir şekilde son bulmaz. Tam altı yüzyıl boyu etkisini sürdüreceği ve hatta bir imparatorluğun resmi dini olmayı başaracak bir okul kurar. Dahası Atina halk meclisinin aldığı kararlar, erdem ve ölçülülüğünden dolayı

altın bir çelenkle ve şehrin anahtarıyla ödüllendirilir, ayrıca öldüğünde onun için devlet hesabına bir mezar yaptırılmasına karar verilir (Laertios, 2013, 301-302).

Halk Meclisi, Zenon'u, ölçülülüğü ve bilgeliğiyle kentteki gençlere örnek olduğunu ve bu hizmetlerinin karşılıksız kalmaması gerektiğini ifade ederek onurlandırır. Ünü öylesine yayılmıştır ki, zamanın Makedonya kralı Antigonos, bir mektup yollayarak, ondan Makedonya'ya gelip kendisine eğitim vermesini ve erdeme yöneltmesini ister. O dönem seksen yaşında olan Zenon bu teklifi reddetmek zorunda kalır. Krala cevaben yazdığı mektupta, soylu bir yaradılış, ılımlı bir çalışma ve öğretmeye istekli bir hoca ile erdeme çok rahat ulaşılabileceğini ifade eder ve kralın felsefe eğitimi için öğrencileri Kitionlu Persaios ve Thebaili Philonides'i göndereceğini belirtir (Laertios, 2013, 300-301).

Zenon kendi okulunu kurmadan önce, bir Kinik okulu filozofu olan Krates ve daha sonra da Stilpon'un öğrencisi olur. İlerleyen süreçte, Megaralı Diogenes ve Akademialı Polemon'dan eğitim alır. Ve nihayet kendi okulunu kurduğunda, ilkin öğrencilerine Zenoncular denir, ancak direkler arasındaki resimli galeriye yerleşince Stoacılar (ki Stoa resimli galeri demektir) olarak anılmaya başlarlar (Zeller, 2008, 295). Felsefeye Kinik Okulu etrafında başlaması, onun bu öğretiden pek çok etki taşıyan bir okul kurmasına yol açar. Sinoplu Diogenes'in tüm kurum ve medeni hayatı reddeden "dış dünyaya kayıtsızlık" ve doğacılık⁶ görüşlerini olduğu gibi olmasa da, daha ölçülü ve ılımlı bir hale getirerek savunur. Epikuros gibi onun da amacı her açıdan ölçülü, erdemli ve bilge, kısaca mutlu bireyler yaratacak bir mutluluk öğretisi oluşturmaktır.

Zenon Stoa felsefesinin en temel kavramları olarak, "bireysel bağımsızlık" ve "doğaya uygun yaşamayı" belirler. Bu görüşleri her ne kadar pratik temelli olsa da, Zenon onlara teorik bir temel de bulmaya çalışır. Bunu yaparken öncelikle Herakleitos'un evren anlayışını ve daha sonra da Sokrates ve Platon'un insanın sosyal yapısına dair görüşlerini kullanır. Epikurosçular gibi teorik ve bilimsel bilgiyi hepten dışlamaz, felsefesinde bu öğelere de yer verir. Felsefeyi mantık, fizik ve etik şeklinde

---

⁶ Doğayı kutsallaştıran, amaçlayan ve her türlü ölçüyü doğada bulan öğretilerin genel adı. Özellikle dinsel anlamda doğaya tapmayı dile getirir (Hançerlioğlu, 1976a, 331)

üç ayrılan ilk filozofun Zenon olduğu kabul edilir (Gökberk, 2007, 92). Bu üç bileşeni kendi aralarında hiyerarşik açıdan sıralayan filozof, felsefenin ana konusu ve asıl ereğini etik olarak belirler. Diğer ikisi ahlak gibi felsefenin amacı değil, ahlak öğretileri oluşturmak için faydalanılacak birer araçtır. Öte yandan, ikinci sırada ahlakı bilimsel olarak temellendirmeyi sağlayan fizik vardır. Mantık da yine çok önemlidir ve ahlak ile fiziği besleyecek olan doğru bilginin ölçütünü ve onu bulma yolunu gösterir. Nitekim mantık çatısı altında yer alan bilginin kesinliği filozof ve bilgenin niteliğini belirleyecek olan ölçüttür. Bu nedenle, filozof veya bilgelik iddiasına sahip kişiler sanılardan (doxa) ve sağlam olmayan bilgilerden uzak durmalı ve kesinleşmiş bilgilerle (episteme) savlarını ortaya koymalıdır, aksi halde filozof için bu tam bir utanç kaynağı olur.

Zenon'un metafizik görüşü, daha önce bağlı bulunduğu Kynik okulu gibi materyalist ve monisttir⁷. Ayrıca ona göre maddi ve cisimsel olan asıl gerçek olandır. Evren'in yapısını Aristoteles ve Platon'dan aldığı hiçbir niteliği olmayan ve nicelikçe de değişmeyen bir ilk madde anlayışı ile açıklamaya çalışır. Buna ayrıca Harakleitos'un Logos'u ve Anaksagoras'ın Nous'una benzer "Tanrı" ya da "Doğa" olarak adlandırdığı bir etken gücün varlığını da ekler (Gökberk, 2007, 93). Rastlantı diye bir şey yoktur ona göre, her şeyin bir nedeni vardır. Zenon Herakleitos'un yalnızca Logos kavramını almaz, aynı şekilde evrenin arkhesinin ateş olduğu görüşünü de benimser. Her şeyin kökeni olarak başlangıçta sadece ateş vardı. Sırasıyla hava, su ve toprak daha sonradan ortaya çıktı. Her şey ateşten gelir ve yine sonunda kozmik bir patlamayla ateşe döner. Bu bir döngüdür ve asıl olan döngünün tamamlanıp tekrar başa dönmesidir (Russell, 1969, 405).

Zenon'un evrene dair bu madde ve ruh görüşü insanın yapısı görüşüyle de paralellik gösterir. İnsan beden ve ruhtan oluşur ve diğerinden daha değerli olan ruh, yani akıldır. İnsan bedeni aklına hizmet eder ve akıl insanı mutlu bir yaşayışa götürecek yegâne araçtır. İnsanın bedenine dair iyilikler bir yere kadar anlam taşır, bir yerden sonra yetersiz kalır. Tıpkı bedenlen sağlıklı olan ancak akli yeterliliği kısıtlı olan bir insanın hiç bir zaman mutlu olamayacağı örneğinde olduğu gibi. İnsan akli

⁷ Her şeyin bir tek zorunluluğun, ilkenin, madde veya enerjiden olduğunu iddia eden (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Monizm>).

tek başına anlamlıdır ancak, nihayetinde evrensel aklın bir parçası olma görevini görür, o halde en değerli olan evrensel akıl, yani nihai belirleyici olan doğadır.

Kıbrıslı Zenon, tüm bu düşünce ve kuramları mutluluk öğretisinde birleştirir. O'na göre insan yaşamının ereği mutluluktur ve insanın mutluluğa ulaşması doğaya uygun yaşamasını gerektirir. Doğaya uygun yaşamak insanın kendi kendisiyle tutarlı yaşamasıdır aslında. Bitki ve hayvan türlerinden farklı olarak akla sahip bir canlı olan insanın sadece hazzıya yönelik tercihte bulunup bu şekilde davranması kendi doğasını reddetmesi anlamına gelir. İnsan diğer canlılarda olmayan, yalnızca kendinde olan aklını kullanarak bu gereksinimlerini karşılayabilir. O halde insan mantığın ışığında ulaştığı doğru bilgiyi kullanarak, evrensel akla uyumlu ve ancak bu şekilde ulaşabileceği erdemli davranışlar sergilemelidir. Tek tek insanlar ve doğa arasındaki bağ Zenon'un doğasal akıl olarak da tabir ettiği Tanrı tarafından oluşturulmuştur. Ayrıca Tanrı insanın yapması gerekenleri de önceden belirlemiştir ve bunun adı kaderdir. İnsan kadere müdahale edemez ve onu değiştiremez, bu nedenle dışsal uyaranlara dair bir beklenti veya kaygı yaşamak insanı mutsuz etmekten başka bir işe yaramaz. İnsan yalnızca kendi iç dünyasıyla ilgili konularda kafa yormalıdır. Dolayısıyla insan sahip oldukları dışında herhangi bir dışsal değere yönelmemeli ve elinde olanla yetinmeyi bilmelidir. Ancak bu durum doğru bilgiye ulaşmak ve kendi iç değerlerini geliştirmek konularında geçerli değildir. Dışsal bir iyi veya kötü yoktur, yalnızca ahlaki iyi ve ahlaki kötü vardır. Bunlar dışında dış dünyaya ait uyarmalarla ilgili iyi ya da kötü şeklinde bir yargıda bulunulamaz. Bedia Akarsu'nun da belirttiği gibi, Zenon'a göre ne sağlık, zenginlik, şeref, hatta yaşamın kendisi iyidir, ne de bunların karşıtı olan yoksulluk, hastalık, zayıflık, hatta ölüm kötüdür (1998, 75). Bunlar karşısında üzölmek ya da sevinmek doğru değildir ve tek yapılması gereken tümüne karşı kayıtsız ve ilgisiz kalmaktır. O halde insan ahlaki açıdan iyi olana ulaşmak için her daim çaba harcamalıdır, nitekim erdem sahibi olunarak bilge olunur ve ancak bilge kişi mutludur.

Zenon azla yetinen ölçölü kişiliği ve iradesiyle Atina'da öyle bir hayranlık yaratmıştır ki, insanlar "Filozof Zenon'dan daha iradeli" şeklinde bir söz dahi türetir. Gerçek anlamda iradeli ve tutumlu ancak yine de mutlu bir insan olarak, hiç

hastalanmadan doksan sekiz yaşında ölür. Laertius, onun bir gün ayağı taşa takılarak yere düşüp parmağını kırdığını ve yerdeyken eliyle toprağa vurup "Geliyorum işte; ne çağırıyorsun beni?" dedikten sonra da oracıkta son nefesini verdiğini söyler (Laertios, 2013, 308). Ancak bazı kaynaklara göre ise, Zenon intihar ederek ölür (Gökberk, 2007, 92).

3.1.1.2. Kleanthes

Erken Stoa Dönemi Zenon'dan sonra, Assoslu Kleanthes (M.Ö. 331-233) ile devam eder. Hocası gibi çok güçlü bir iradeye sahip olan filozof, hayatını bir atlet olarak kazanır. İlerleyen yaşına ve yoksulluğuna rağmen olağan üstü emek harcayarak, geceleri kuyulardan bahçelere su taşır ve gündüzleri Zenon'a öğrencilik yapmayı sürdürür. Bu üstün çabası etrafındakilerin gözünden kaçmaz ve Kleanthes pek çok değerli öğrencisi olmasına karşın Zenon'dan sonra okulun başına geçirilir (Arslan, 2008, 191). Hocası, Kleanthes'i üstü sert bal mumuyla kaplı tabletlere benzetir. Bu tabletlerin üstüne yazı yazmak zordur, ancak bir kez yazıldı mı kolay kolay silinmez (Laertios, 2013, 312). Zenon'un böyle düşünmesinde, Kleanthes'in zor öğrenen ancak azmi sayesinde mücadele etmeyi bırakmayan ve sonunda hedefine ulaşan bir kişi olmasının etkisi büyüktür. Yalnızca Zenon değil, o dönem felsefecilerinin hemen hemen hepsi Kleanthesle ilgili böyle düşünür, ancak O'nu çok azı Zenon kadar olumlu ifadelerle anlatır. Nitekim Kleanthes'in kalın kafalı olduğunu düşünenlerin sayısı da oldukça fazladır. Hocasına duyduğu vefadan olsa gerek, onun öldüğü yaşa geldiğinde intihar ederek kendi hayatına son verir (Gökberk, 2007, 97).

Atlet-filozof Kleanthes, hocası Zenon'a büyük saygı duyar ancak buna rağmen onun oluşturduğu Stoa felsefesini bazı noktalarda değiştirir. Zenon'da ruhun ölümsüzlüğünden bahsedilmezken, Kleanthes Platon felsefesinden etkilenerek öldükten sonra insanın yalnızca bedeninin yok olacağını, ruhunun ise sonsuza kadar varlığını sürdüreceğini savunur. Bu ruh görüşü ve *Zeus İlahisi* adlı eserinde kullandığı mistik ifadeler, Kleanthes'in Zenon'dan miras kalan Stoa felsefesini dini bir boyuta taşıdığının göstergesidir (Arslan, 2008, 192).

Kleanthes için de amaç Stoa felsefesinin üç temel ilkesi olan en yüksek iyi, erdem ve bilge üzerine araştırmalar yapmaktır. Yaptığı derin araştırmalar sonucunda ulaştığı sonuç hocası Zenon'unkinden pek de farklı değildir: Doğaya uygun yaşamak. Kleanthes'e göre, insan ancak doğaya uygun bir hayat geçirerek mutluluğa ulaşabilir. Zenon doğaya uygun yaşamakla, kişinin "kendi kendisiyle" uyum içinde yaşamasını kasteder; Kleanthes ise "doğaya" uygun yaşamayı (Akarsu, 1998, 58). Her ne kadar tanımda geçen sözcüklerden biri farklı olsa da Zenon da yine kişinin kendisiyle uyumundan yola çıkarak, evrensel uyuma yani doğadaki uyuma ulaşır. Dolayısıyla Kleanthes, Stoanın doğaya uygun yaşamak şeklindeki temel argümanını değiştirmemiştir. Doğadaki genel yasalar insan aklındaki yasalarla uyumludur. O halde, insanın kendi doğası olan ve sadece kendine özgü olan "aklına" uyması doğaya uyması anlamına gelir. Bu evrensel uyumu yakalamak erdem olarak nitelendirilir, onu yakalamayı başaran ise bilge.

Kleanthes'in Stoa felsefesinden ayrıldığı bir diğer nokta ise, evrenin merkezine Dünya'yı değil Güneş'i koymasıdır (Russell, 1969, 408). Çok zeki olmamakla ve okuduklarını çok geç anlamakla eleştirilen Kleanthes herkesten farklı bir bakış açısını yansıtan bu görüşünden ötürü ciddi anlamda kınanmış ve tüm tepkileri üzerine çekmiştir. Ancak bilimsel anlamda çağının önüne geçmiş olduğunu inkâr etmek mümkün değildir, nitekim dünyanın güneşin etrafında döndüğü çok sonraki dönemlerde ispatlanmış bilimsel bir gerçekliktir.

Geriye pek çok eser bırakan Kleanthes çoğunlukla doğa felsefesi ve teoloji alanında çalışmalar yapmıştır. "Kaderler onları kabul edenleri yönlendirir, onlara direnenleri sürükler" (Hadot, 2011, 133-34) sözü filozofun genel ahlak görüşünü ortaya sermektedir. Ne olursa olsun, dışarıdan nasıl bir kötülük gelirse gelsin, kişi sükûnetini bozmadan, Tanrı'nın buyrukları doğrultusunda her geleni metanetle karşılamalı ve kabul etmelidir. Kaderden kaçmak mümkün değildir, o halde ona direnmek faydasızdır. Ona karşı gelmek veya direnmek insanı huzursuz ve mutsuz eder; koşulsuz itaat ise mutlu.

3.1.1.3. Khrysiippos

M.Ö. 280 yılında Tarsus'ta doğan Khrysiippos, Stoa okulunun ikinci kurucusu olarak bilinir. Zenon'dan sonra ve Khrysiippos'tan önce okulun başına geçen Kleantes, Stoa felsefesinin özünü koruyamaz ve Akademia'nın bir takım görüşlerini benimseyerek Stoa felsefesine mistik bir boyut katmaya çalışır. Khrysiippos'un ikinci kurucu olarak anılmasının nedeni ise Kleantes'den sonra okulun başına geçerek Stoacı düşünce yapısını onarması ve hatta tamamlamasıdır (Akarsu, 1982, 57). Öyle ki, "Eğer Khrysiippos olmasaydı, Stoa olamazdı" dedirtmiştir (Vorlander, 2008, 169). Okulun ikinci kurucusu olarak görülmesinin bir diğer nedeni ise, karşılıklı zıtlaşarak okulu bölme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan Stoacılar arasında barışı sağlayan kişi olmasıdır (Zeller, 2008, 296).

Yaşadığı süreç içerisinde hem Zenon'u hem de Kleantes'i tanıma şansı bulan Khrysiippos felsefeye ilk olarak Platon'un Akademisi'nde, şüpheli filozof Arkesilaos'u dinleyerek başlar, ancak onun görüşünü pek benimsemez ve bu nedenle sonradan Stoacı okula yönelir. Erken Stoacılık açısından önemi Zenon'dan bile daha fazladır çünkü Stoa felsefesini kendi içerisinde sistemli hale getiren ilk isimdir (Arslan, 2008,193). Çok yazan bir filozof olarak bilinir ve bu şansı daha da büyütme için her gün beş yüz sayfa yazı yazdığı, ancak yazdıklarının büyük bir kısmının başkalarından alıntı veya gereksiz tekrar şeklinde olduğu söylenir. Ayrıca filozofun yazdıklarının çok küçük bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

Khrysiippos da diğer tüm Stoacılar gibi felsefeyi mantık, fizik ve etikten oluşan ayrılmaz bir bütün olarak görür ve her bir bölümü "biçim" olarak adlandırır. Çoğu Stoacıdan farklı olarak, hiyerarşik açıdan ilk sıraya mantığı, ikinci sıraya fiziği, üçüncü sıraya da ahlakı koyar (Laertios, 2013, 313). Diyalektik konusunda o kadar ünlü olur ki, "Tanrılarda diyalektik olsaydı bu Khrysiippos'un diyalektiği olurdu" sözü çoğu insanın dilindedir o dönemde (Laertios, 2013, 365).

Khrysiippos da kişinin nihai ereği olarak mutluluğu ve mutluluğun kaynağı olarak da kişinin doğaya uyumunu gösterir. Doğaya uyum, kişinin kendi kendisiyle olan uyumuyla başlar. Uyulması gereken doğanın, hem ortak doğa hem de bireysel

insanın doğası olduğunu savunur ve bu konuda hocası Kleanthes'den ayrılarak Zenon'un ifadesine geri döner. Kleanthes, uyum konusunda bireysel doğayı değil, yalnızca ortak doğayı kasteder. "Her canlının sahip olduğu ilk şey kendi yaratılışı ve bu yaratılışın bilincidir çünkü hiçbir canlı kendine yabancı olamaz" sözleri bu görüşünü açıkça ortaya koymaktadır (Laertius, 2013, 330).

Khrysispos'a göre tutkular (haz, istek, üzüntü, acı ya da korku) akla uygun olmayan, yanlış yargılardır; ancak bunların karşısında ruhun akıllıca olan duygu ve istenç hareketleri (eupatheia) de vardır. *Eupatheia*'lar üç türdür: tinsel sevinç, akıllıca korku veya dikkat (eulabeia) ve akıl istenci (bulesis) (Akarsu, 1998, 73-74). İnsan, aklını dinleyerek ve olayları aklın süzgecinden geçirerek erdemli ve bilge olur. Ayrıca Khrysispos da Kleanthes gibi erdemini öğretilen olduğunu düşünür. Madem bir insan kötüyken zamanla erdemli olabiliyor, o halde erdem öğretilen bir şeydir (Laertius, 2013, 331).

Stoacılık bilimsel ve teorik anlamda en parlak dönemini İlk Stoa döneminde, özellikle Zenon ve Khrysispos ile yaşar. Mantık, fizik ve etik alanlarının her birine ayrı ayrı önem veren ve mutluluğa ulaşmak için üçünün de önemli olduğunu altını çizen bu filozoflardan sonra, felsefe giderek tamamen bir yaşama sanatı ve kurtuluş öğretisine bürünür. Bilimsel kaygılar bir kenara atılır ve Stoacılık dini bir karakter kazanmaya başlar. Bir arada bulunan törel tutum ve dinsel tutum belirli bir ölçüde birleşir. Başlangıçta törel tutum dinsel tutumu bastırırken, durum giderek değişir ve dinsel tutum daha güçlü bir hal alır (Copleston, 2009, 9).

3.1.2. ORTA STOA

M.Ö. 2. ve 1. yüzyıllara denk gelen Orta Stoa dönemi, Erken Stoa döneminden farklı gelişir. Platon'un Akademisi'ne yerleşmiş olan ve yeni Akademi Şüphelileri olarak adlandırılan filozoflar, özellikle Arkesilaos ve Karneades, dogmatik oldukları gerekçesiyle dönemin tüm felsefe okullarını eleştirmektedir. Ortaya teorik ve pratik açıdan katı öğretiler koyan Stoa felsefesi, bu septik filozofların eleştirilerinden en çok payını alan okul olur. Erken Stoa döneminin ardından okul yönetimine geçen Panaitios ve Poseidonios, bu eleştirilerle başa

çıkmaya çabalamak yerine, ortodoks Stoacılıkta (katı stoacılık) değişiklik yapmayı seçer. (Arslan, 2008, 199-200) Hocaları Zenon, Kleantes ve Khryssippos'un oluşturduğu Stoa öğretilerine Aristoteles ve Platon öğretilerinden farklı öğeler katar. Bu açıdan orta Stoa dönemi, farklı felsefi akımlar arasındaki duvarların yıkılmaya başladığı ilk dönem olması açısından oldukça önemlidir.

3.1.2.1. Panaitios

M.Ö. 180-110 yılları arasında yaşamış olan Rodoslu Panaitios orta Stoa döneminin ilk temsilcisidir. Panaitios başında olduğu Stoa Okulu kurucularına olduğu kadar Aristoteles ve Platon'a da hayrandır. Aynı zamanda şüpheci Kardeades'in de etkisi altında olan filozof, Stoanın dogmatik ve katı felsefesinde daha çok rasyonalist bir yaklaşımla değişiklikler yapar. Roma kumandanlarından Scipio ile olan dostluğu da yine Panaitios'un Stoa felsefesinde değişiklikler yapmasının nedenleri arasındadır. Romalılar, teorik düşüncüyü zirveye çıkaran Yunanlılardan farklı olarak, yalnızca pratik hayata dair konulara ve uğraşılara değer verirler. Bu durumun farkında olan Panaitios, Stoa felsefesini Romalılar için değiştirmekte bir sakınca görmez (Zeller, 2008, 338). Stoa felsefesinin teoriyi de kapsayan iki yönlülüğünü bozar ve eski Stoacıların epey kafa yorduğu mantık bilimini felsefenin ilgi alanından tamamen çıkarır. Bununla birlikte, ateşi herşeyin kökeni olarak kabul eden Herakleitos evren anlayışını benimseyen ve evrensel bir yangın sonucu evrenin yok olup daha sonra tekrar oluşacağını ve bunun bir döngü şeklinde sürekli olarak tekrarlanacağını bildiren eski Stoa'yı takip etmez (Arslan, 2008, 200). Böylelikle, fiziği de bir kenara iter ve felsefenin sadece ahlaki boyutunu ele almakla yetinir.

Stoa felsefesinin Roma imparatorluğu ile yakınlaşmasının tek sebebi Panaitios'un Romalı komutanlarla olan dostluğu değildir. Stoa'nın Yunanistan topraklarını aşarak daha geniş alanlara yayılma isteği ve Roma İmparatorluğu'nun kişisel bir ahlak öğretilerine ihtiyaç duyması ve tam olarak ihtiyaç duyduğu şeyin Stoa düşüncesindeki Evrenselci İnsancılık'ta bulunması Stoa felsefesi ile Roma arasındaki yakınlaşmanın bir diğer sebebidir (Brun, 2010, 21). Aynı dönemde varlığını güçlü bir şekilde sürdürmekte olan Epikürosçu okul en yüksek değer olarak hazzı gören

bireyci bir ahlak öğretisi benimsediği için bu anlayış Romalıların toplulukçu ve askeri ahlak anlayışlarına uymamaktaydı. Öte yandan, Eski Stoa'nın olması gerekenden daha katı olan ahlak anlayışı ve teorik bilgiyi tümünden dışlamayan yapısı, bu felsefenin de Romalılar tarafından benimsenmesini engellemekteydi. Bu noktada Panaitios devreye girer ve Stoa felsefesinin Romalıların ihtiyaç duyduğu pratik ve aynı zamanda evrensel toplumcu bir hale bürünmesini sağlar (Arslan, 2008, 199-200).

Panaitios'un ortodoks Stoacılık olarak da bilinen Erken Stoa öğretilerinden en çok karşı çıktığı ve değişikliğe gittiği noktaların başında mantık ve fizik vardır. Filozofa göre mantık gereksiz bir teoriden başka bir şey değildir ve fizik konusunda da erken Stoa filozofları kadar kesin yargılar kullanmaktan kaçınmak gerekir. Onun ilgisi evrene değil insanın doğasına yöneliktir. Özellikle Zenon ve Khryssippos'un, insanlar arasında yaptığı katagorik sınıflandırmaları da kabul etmez. İnsanlar arasında sadece bilgeler ve aptallar; erdemliler ve erdemsizler şeklinde bir ayırım yapılabileceği düşüncesi yanlıştır ona göre, çünkü bu, iki ucun arasında kalan insanları görmezden gelmektir. Elbette insanın mutlu olması kendi doğasına uymasına bağlıdır, ancak unutulmaması gereken bir şey vardır ki her insanın doğası kendine has bireysel niteliklere sahiptir ve bu nedenle bıçakla ikiye ayırırçasına katı bir tutum sergilemek yanlıştır. Ayrıca, mutlu olmak için insanın zenginlik, sağlık, şan ve şöhret gibi dışsal öğelere ihtiyaç duymadığı ve hatta ancak bunlardan uzak durarak mutlu olunacağı görüşü de Panaitios tarafından eleştirilir. O da Aristoteles gibi bu tür dışsal etkenlerin mutluluk için en temel olmamakla beraber, destekleyici öğeler olduğu görüşündedir (Arslan, 2008, 201).

Seçmeci (eklektik) felsefenin kurucusu sayılan Panatios Zenon, Kleanthes ve Khryssippos'tan devraldığı katı Stoa Felsefesini yumuşatarak Roma İmparatorluğu vatandaşlarının tamamına hitap edebilecek bir yaşayış bilgeliğine dönüştürür. Bu yaptığı ile de kendi felsefesini doğudan sonra batıya da ulaştırmış olur.

3.1.2.2. Poseidonios

M.Ö. 135-51 yılları arasında yaşamış olan Poseidonios, Suriyelidir ancak onun yürekten bir Romalı olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Roma İmparatorluğunun ilk dönemlerini (M.Ö. 142-93) insanlığın altın çağı olarak tanımlar. Bu dönemde, bilgeler tarafından yönetilen insanlar doğaya uygun mutlu bir hayat sürmüştür ona göre. Daha sonra toplumlara kötülükler nüfuz etmiş ve krallar birer zorbaya dönüşmüştür. Bilge insanların yasalar oluşturarak toplumu düzenlemesi de bu döneme denk gelir (Arslan, 2008, 203). Roma'da bulunmasının nedeni neredeyse tüm Akdeniz'i (Mısır, Nubia, Massillia ve İspanya) gezdikten sonra Rodos'ta bir okul kurması ve Rodoslular'ın talebi üzerine onları temsilen Roma'da elçilik yapmasıdır (Zeller, 2008, 338). Romalı Pompeus ve Cicerio'nun hocası ve dostudur (Brun, 2010, 22). Bu isimler dışında, pek çok seçkin Romalı dostu vardır.

Poseidonios için Orta Stoa'nın Khryssippos'u benzetmesi yapılır. Bunun nedeni Panaitios'un Stoa düşüncesinde yaptığı değişiklikler ve dogmatik ifadelerden uzak durma girişimini redderek klasik Stoa görüşüne geri dönüşü sağlamasıdır. Khryssippos da aynı şeyi Kleantes'ten sonra okulun başına geçtiğinde yapmıştı (Arslan, 2008, 203). Poseidonios hocası Panaitios'un içine düştüğü şüphecilikten hiç etkilenmez ve ortaya dogmatik öğretiler koymaya çalışır.

Poseidonios felsefeye rasyonalist değil empirik bir bakış açısıyla bakar ve pozitif bilgiye önem verir (Gökberk, 2007, 104). Bu noktada Aristoteles'in evren anlayışına yakındır. Dünyanın inorganik formlar arasındaki sayısız geçişlerle bitkilerden başlayan ve daha sonra hayvanlara, son olarak da insanlara yükselen hiyerarşik bir yapısı olduğunu savunur. Bu görüşünü, evrendeki, en basitinden en karmaşığına, her şeyin tanrısal akılla oluşturulduğu görüşü takip eder (Zeller, 2008, 340). Pozitif bilimlerle ilgilenir, özellikle coğrafya, etnografi, okyanus bilimcilik, mineroloji, volkan bilimcilik, astronomi, matematik ve tarih konularında geniş bilgilere sahiptir (Arslan, 2008, 203). İlgilendiği pozitif bilimler göz önünde bulundurulduğunda, Stoalı diğer filozoflardan farklı olarak "nedenleri araştırma" eğilimi içinde olduğu görülebilir. Öyle ki, felsefeyi "tanrısal ve insani şeylerin ve bunların nedenlerinin bilgisi" olarak tanımlar (Zeller, 2008, 339).

Poseidonios'un bilgi ve ahlak öğretileri de, Platon'dan aldığı ve bir Aristocu bakış açısı ile yorumladığı ruh ve psikoloji görüşlerine bağlıdır. Ona göre, ruhun biri akıllı diğeri akıllı olmayan iki yönü vardır ve bunlar arasında bir gerginlik söz konusudur. Tutkuların varlığını inkâr eden Khryssippos'a karşı gelir ve insanın haz ve dünyevi başarılarla doğuştan bir ilgisinin olduğunu savunur (Arslan, 2008, 203). Bilgi açısından bakıldığında, ruh akıllı olmayan yönünün etkisinde kaldığı oranda bilgisiz ve akıllı olan tarafın etkisinde kaldığı oranda da bilgilidir (Gökberk, 2007, 104). Eski Stoahılar gibi O da gerçeğin ölçütü olarak "doğru aklı" görür.

Yine ahlak konusunda da aynı temelden yola çıkar. Ruhun akıllı olan kısmına (logistikon) ait yetiler akıldışı olan kısmına (alogistikon) ait yetilerin üzerinde baskı kurar ve bu hâkim gelirse insan ancak o zaman mutlu olabilir. Bu erdemle gelen mutluluk bir bütün olarak beden ve ruha özgüdür. Poseidonios erdemin varlığına inanır ve bu görüşüne gerekçe olarak da Sokrates, Diogenes, Antisthenes ve öğrencilerinin ahlaki gelişimini gösterir (Laertios, 2013, 331). Bunun yanı sıra, bir de yalnızca ruha ait bir mutluluk olayı vardır ki, ruhun bedenden ayrılmasının ardından ortaya çıkar. Büyük oranda Platon'un ruh kavramına benzeyen bu ruh, bedenden ayrıldıktan sonra yeryüzünde bir temizlik geçirir ve yukarılara yükselir. Nihayetinde ulaştığı bu yerde her şeyin tam bilgisine ulaşmış olarak mutlu bir şekilde yaşamaya devam eder (Gökberk, 2007, 104).

Poseidonios, her ne kadar pozitif bilimlerle ilgilenmiş ve bir takım önemli bilimsel gelişmeler kaydetmiş olsa da, felsefeyi mistisizmden uzak tutamamıştır. Platon'dan devraldığı düalist ruh anlayışı ve Tanrı'yı doğadaki herşeyde gören panteist anlayışı nedeniyle felsefeyi teolojiye yaklaştırır. Bu açıdan bakıldığında, Poseidonios evrenin tanrısal olduğu; her tarafında düzen ve iyiliğin hüküm sürdüğü ve evrende her şeyin tanrısal bilgiğe hizmet ettiği inancını taşır. O aynı zamanda Tanrı'nın insanla ilgilendiğini ve insan ruhunun ölümsüz olduğunu, aynı zamanda insanın tanrısal akıl ve bilgelikten pay aldığı görüşünden hareketle, ancak Tanrı'nın, kaderin ve doğanın yasalarına uyumlu bir hayat sürerek mutlu olunabileceğini söyler. Bu nedenle, dini bir kimliğe bürünmeye başlayan Stoa felsefesi yerini dini anlamda daha yoğun bir felsefe olan Son Stoa'ya bırakır.

3.1.3. SON STOA (ROMA STOASI)

Roma Stoası (M.S. 1-2.yy) olarak da bilinen son dönem Stoa okulu, felsefi açıdan olmasa da tarihsel açıdan Stoanın en önemli dönemidir (Russel, 1969, 358). Eski Stoa öğretisini en katı haliyle yeniden kurmaya çalışan bu akımın, biri bakan (Seneca), biri köle (Epiktetos) ve diğeri de imparator (Marcus Aurelius) olmak üzere üç önemli temsilcisi vardır. Yaşantıları ve toplumsal statüleri bakımından birbirinden çok farklı olan bu üç filozofun ortaklaştıkları en temel nokta insanın ahlaki eğitimi sorunu olmuştur. İmparatorluk stoası filozofları, mantık ve fizik alanlarını geri planda bırakarak neredeyse tamamen ahlaki sorunlara kafa yormuştur. Onlar için felsefenin asıl sorunu “insanın kendisini bağımsız bir birey olarak yetiştirmesi” dir (Gökberk, 2007, 109). Bu kadar önemli bir kavram olan bağımsızlık ise kişinin dış dünyanın sunduğu nimetler veya sıkıntılara karşı kayıtsız kalması, onlara ulaşmak veya onlardan kaçınmak için herhangi bir çaba sarfetmemesi olarak tanımlanmıştır.

Roma İmparatoru Augustinus’un parlak döneminin sona ermesiyle tahta geçen Messalina, Tiberius, Caligula, Agrippina ve Nero gibi yöneticiler saray içi çekişme ve hatta kısımlara sahne olan bir döneme girilmesine yol açar. Bu yöneticiler için asıl amaç bireysel servetlerini ve güçlerini arttırmak için ellerinden gelen her türlü kötülüğü yapmaktır. Ülke ve toplum çıkarlarından çok kendi bireysel çıkarlarını korumayı düşündüklerinden, amaçlarına hizmet etmeyen yazar, tarihçi ve filozof kim varsa cezalandırır ya da sürgüne gönderirler. M.S. 93 yılında alınan senato kararıyla sınır dışı edilen filozoflar arasında son Stoacılarından Epiktetos da vardır. Ancak, ikinci yüzyılın başından itibaren imparatorluğun havası biraz değişir ve Marcus Aurelius’un da tahta geçmesiyle, felsefe yeniden değer kazanır ve Stoa felsefesi imparatorluğun resmi felsefesi halini alır (Brun, 2010, 22-23). Roma’ya kaymış bulunan felsefe okulları (Aristotelesçi, Platoncu, Epikurosçu ve Stoacı okullar) için Atina’da imparatorluğun desteklediği dört farklı kürsü açan Aurelius bu şehri yeniden felsefenin merkezi yapmaya çalışır.

3.1.3.1. Seneca

Son Stoa döneminin ilk temsilcisi olan Cordobalı Lucius Anneus Seneca M.Ö. 4- M.S. 65 yılları arasında yaşamıştır. Bir avukat, senatör ve aynı zamanda yazar olan Seneca yaşadığı dönemde İmparatorluk ailesinin dikkatini çekecek kadar büyük bir üne sahiptir. Hatta bu ün imparator Caligula'nın onu kıskanmasına ve M.S. 39 yılında idam cezasıyla burun buruna gelmesine yol açar. Neron'un özel hocasını ve tahta geçtikten sonra da siyasal danışmanlığını yapan Seneca, M.S. 65 yılında imparator Neron'a karşı düzenlenen bir süikast eylemine karışmış olmakla suçlanır ve bu kez kendine kesilmiş olan ölüm cezasını bizzat hayata geçirerek intihar eder (Arslan, 2008, 209).

Seneca, bu dönem filozoflarının yaptığı gibi, mantık ve fiziği bir kenara bırakır ve sadece ahlaki olan bilgilerle ilgilenir. Stoa mantığı hakkında oldukça fazla bilgiye sahip olmasına rağmen, bu alanda herhangi bir çalışma yapmamıştır (Zeller, 2008, 358). Öte yandan, Roma dönemi stoacıları arasında doğa bilimi ile en çok ilgilenen de yine Seneca olmuştur. Doğa ile ilgili bilgileri Aristoteles ve Poseidonios'un argümanlarına dayanır (Gökberk, 2007, 110).

Seneca'nın kendine en yakın gördüğü filozof Aristoteles, Platon ve Şüpheci Karneades'in felsefelerinin beğendiği yönlerini kendi felsefesine katmakta herhangi bir sakınca görmeyen Stoalı Poseidonios'tur (Arslan, 2008, 210). Bu ilgi Seneca'nın felsefi anlayışını da etkiler ve bu nedenle asıl Stoanın ruh anlayışıyla ilgisi olmayan katı düalist, Platoncu bir ruh anlayışını benimsemekte hiç bir sakınca görmez. O'na göre ruh bedenden önemli ölçüde daha değerlidir ve onun bayağılığından kurtulmak için çırpınır durur. Tıpkı Platon gibi, ölümü asıl hayatı başlatan güzel bir olay olarak niteler. Bu düşüncesiyle tam bir Platoncu gibi görünen Seneca ruhu biri akıllı, diğer ikisi akıl dışı olmak üzere üç parçaya ayırmasıyla da bu tavrını pekiştirir (Zeller, 2008, 359).

Öte yandan, Poseidonios'tan devraldığı seçmeci tavrı Epikuros felsefesine duyduğu saygıdan da anlaşılabilir. Öyle ki, önemli eserlerinden olan *Ahlaki Mektuplar*'ında, Stoanın baş rakibi olan Epikuros'un özlü sözlerine çokça yer

vermekte bir sakınca görmez (Arslan, 2008, 210). Bu konuyla ilgili mektuplarından birinde Lucilius'a Epikuros'un güzel sözlerinden neden bu kadar sık alıntı yaptığını açıklama ihtiyacı hisseder: "Doğru olan her şey benimdir: Epicuros'u sana aşılamağa devam edeceğim, ta ki bir filozofa bağlananların, ne söylendiğine değil de, kimin söylediğine değer verenlerin zihinlerine iyice yerleşsin: iyi olan her şey, herkes ile ortaktır." (Seneca, 1999, 47). Yaptığı bu açıklama orta stoanın genel tavrına uygun olduğu gibi Seneca'nın ortodoks Stoa tavrının biraz ötesinde bir duruş sergilediğine önemli bir örnektir. Aynı şekilde Seneca'nın insanı zayıf ve günahkâr bir varlık olarak görmesi; dışsal koşullara ait iyi ve kötülere gereğinden fazla önem vermesi de yine ilk dönem katı stoa anlayışının duvarlarını aştığının bir göstergesidir (Zeller, 2008, 358).

Seneca'nın Tanrısı "herşeyi kapsayan doğa yasası" yani Stoanın "doğasal aklıdır". Onun tek tek her varlığı yönetmesi gerekmez, varlıklar bu yasaya göre, zorunlu bir sistem içerisinde varlıklarını sürdürürler (Gökberk, 2007, 110-111). Bu nedenle, tanrılar için kurbanlar vermek başlı başına bir saçmalaktır. Eğer insanlar Tanrı'ya yakın olmak ve onun beğenisini kazanmak istiyorlarsa, "herşeyi kapsayan doğa yasasına yani doğaya uygun ve erdemli bir hayat yaşamaları yeterlidir (Zeller, 359). Bu noktada her ne kadar tanrılara kurban sunmak gibi mitolojik bir takım inanışlara karşı çıksa da, Seneca felsefesinin dini boyutu da güçlüdür. O her şeyde tanrısal olanı görüp ona saygı duyma ve tanrısal öngörüye (providentia) yani kadere teslim olmanın insanın yegâne kurtuluşu olduğuna inanır (Gökberk, 2007, 111).

Çoğu Stoalı gibi Seneca'nın da intihara dair pek de olumsuz olmayan bir yaklaşımı vardır. "Her günü hayattaki son günümüş gibi yaşa" ifadesiyle anlatmak istediği, ölümün korkulacak bir şey değil her an başımıza gelebilecek, kaçınılmaz sondan başka bir şey olmadığı, yaşam açısından önemli olanın nicelik değil nitelik olduğudur. Eğer şu ana kadar doğaya ve kadere uygun, başka bir deyişle, istediğin gibi değil de zorunda olduğun gibi, doğru ve tutarlı bir hayat yaşadıysan bundan sonra daha ne kadar süre yaşayacağını düşünme. Hayatın sana sunduğu acılara katlanmaya çalış, ancak eğer bu acılar tahammül edilemeyecek boyutta ise intiharı düşünmek en doğru çözüm olabilir. Çünkü önemli olan daha erken veya geç değil,

iyi durumdayken ya da hastayken ölmektir. Filozofa göre iyi bir durumdayken hayatına son vermek, hasta ve çaresiz bir halde ölmekten kaçıştır (Pojman, 359). İmparator Neron'un intihara yönlendirmesi sonucu bileklerini keserek hayatına son verildiği bilinen Seneca için intihar, kendine verilecek daha acı verici cezaların yanında bir kurtuluş olur.

Seneca Stoanın materyalist ve panteist evren anlayışlarını devam ettirir. O da insan akli ve Tanrı arasında güçlü bir bağ olduğuna ve insan akli ile doğasal akıl arasındaki uyumun insan mutluluğunun en önemli kaynağı olduğuna inanır. Elbette zenginlik, sağlık ve ün gibi dışsal öğeler de bu mutluluğa katkı sağlar, ancak esas olan bunlar değildir. Mutluluk için esas olan, insana doğru yaşama yolunu, erdemleri ve doğaya uygun yaşamayı öğreten felsefedir. O halde insan ancak felsefeye yönelerek mutluluğa ulaşabilir.

3.1.3.2. Epiktetos

M.S. 50 yılında Fırgya'da bulunan, Hierapolis (Pamukkale)'te dünyaya gelen filozofumuzun gerçek adı bilinmemektedir. Kendisine yakıştırılmış olan "Epiktetos" sıfatı satın alınmış adam, köle, uşak anlamlarına gelir (Epiktetos, 2010, 5). Epiktetos bacağı topal ve sağlık durumu pek de iyi olmayan bir köle olarak çok zor koşullarda yaşamasına rağmen kendini düşünceye adanmıştır. Yüksek tahammül gücü ve kendini kontrol edebilme kabiliyeti ona her türlü hazdan uzak durarak, başına gelebilecek felaketlere karşı son derece sabırlı olmayı öğretmiştir. Onun yüksek tahammül gücü ve iradesini anlatmak için sık sık dile getirilen çarpıcı bir hikâye vardır: Bir gün efendisi Epaphroditos bir kıskaçla Epiktetos'un bacağına bükerek eğlenmektedir. Köle efendisine gayet sakin bir şekilde yapmamasını, aksi halde bacağının kırılacağını ifade eder. Ancak acımasız adam yaptığı işe devam eder ve sonunda kölenin dediği olur, bacağı kırılır. Bu korkunç olay karşısında Epiktetos'un tek söylediği: "Ben söylemiştim böyle olacağını." olur (Epiktetos, 2010, 6). Epiktetos gayet sakinidir çünkü kendini gençliğinin ilk yıllarından itibaren sabırlı; dışarıdan gelebilecek her türlü felakete hazırlıklı, dayanıklı, aynı zamanda tahammülkar olması gerektiğine inandırmıştır; bu inançlarına en çok uyan felsefe öğretisini benimseyerek iradesini çelikleştirmiştir adeta.

Sabır, boyun eğme, katlanma ve değiştirilemeyecek olaylara karşı direnmeme Epiktetos'un en temel söylemleridir. Daha gençlik yıllarında içselleştirdiği bu düşünceler, efendisinin vesilesiyle tanıştığı Stoalı Musonius Rufus'la birlikte gelişir. Neron ve Flaviuslar döneminde Roma'da felsefe hocalığı yapan bir Stoalı olan bu felsefecinin (Zeller, 2008, 359) görüşleri ile Zenon tarafından ortaya atılmış olan "doğaya uygun yaşama" söylemi birleşerek Stoa felsefesinin yeni çatısını oluşturmuştur. Zenon'un kurduğu Stoa okuluna mensup filozofların savunduğu, insanın ancak doğaya uygun bir yaşam seçerek mutlu olabileceği tezi artık Epiktetos için de en değerli argümandır. Zenon için doğa, Tanrısal akıl yani Tanrı ile aynı şeydi ve tek tek insanların doğası, evrensel doğanın tamamlayıcı birer parçasıydı. İnsan ancak kendi aklının yardımıyla doğaya uygun yaşayabileceği için, akla uygun yaşamak da doğaya ve Tanrı'ya uygun yaşamaktır. Epiktetos bu düşünceyi benimsemekle kalmaz, aynı zamanda kendinin erdem olarak gördüğü ve ısrarla üzerinde durduğu dışarıdan gelen acı ve felaketlere katlanma davranışını da yüceltir. İnsanlara bunları önlemek için herhangi bir girişimde bulunmayarak sadece kabul etme, sabır gösterme ve tahammül etme yolunda yürümeği öğütler. Burada, Zenon'la ortaya çıkan ve diğer Erken Stoa filozoflarının da aynen devam ettirdikleri mutluluk öğretisi doğaya uygun yaşama, Epiktetos'ta "kadere boyun eğme" olarak belirlenir. İnsan kadere boyun eğmeyi seçmelidir, aksi halde yapamayacağı bir işe kalkışmış ve mutluluktan uzaklaşmış olur. Epiktetos, bu görüşleriyle Zenon'un ortaya koyduğu Stoa ahlakını tamamen kaderci ve çileci bir boyuta taşımış olur.

Epiktetos insanlar için uygun görülmüş, değiştiremeyeceğimiz durum ve olayları değiştirebileceklerimizden ayırır. Düşüncelerimiz, yaşayışımız, arzularımız, eğilimlerimiz, iğrendiklerimiz, kısaca bize bağlı olan değiştirebileceğimiz davranışlarımızdır. Öte yandan, bize bağlı olmayan ve bu yüzden de değiştirme kudretine sahip olmadığımız mal-mülk sahibi olma, zenginlik, ün ve şeref gibi şeyler vardır ki, ona göre bunlara kayıtsız kalmak en iyisidir (Epiktetos, 2010, 15). Kısacası, Epiktetos'a göre, insan yalnızca elinde olan, yani değiştirebileceği içsel değerlere müdahale etme özgürlüğüne sahiptir. İnsan sahip olduğunun fazlasını istememeli ve kendinden daha fazlasına sahip olanlara karşı imrenme ve kıskançlık gibi kötü duygular beslememelidir. Eğer kişi sahip olduklarıyla yetinmez ve başına gelen

felaketlere karşı direniş gösterip sonucu tersine çevirmeyi aklından geçirirse, iç huzurunu yitirir ve mutluluktan uzaklaşır.

Epiktetos için yukarıda bahsedilen sabır, katlanma, boyun eğme ve kayıtsız kalma kavramları kadar önemli olan diğere bir kavram ise özgürlüktür. Bu kavramı içsel özgürlük bağlamında değerlendiren Epiktetos'a göre özgürlük değışmez bir dünya karşısında, değıtirebileceğimiz ve bize ait olan iç dünyamızda tutku, istek, haz ve arzuların bağımsız yaşayabilmektir (Cevizci, 2006, 470-71). O halde özgür insan içsel dünyasına dair kararlar alarak erdemli bir yaşantı seçebilir. Bu seçimi yapmak ise pek kolay bir iş değıldir. Hocası Musonius Rufus insanların ahlaki yönden hasta ve kusurlu olduğunu ve onları iyileştirecek yegâne çarenin felsefe ve filozoflar olduğunu düşünürdü. Epiktetos da hocasının bu görüşünü devam ettirir ve felsefeyi insanı kusurlarından arındıracak bir ahlak eğitimi olarak tanımlar (Zeller, 2008, 359). İnsan felsefi bilgi sayesinde doğru ve erdemli bir yaşantıyı seçip mutluluğa ulaşmayı öğrenebilir ona göre.

Dünyayı bir tiyatro sahnesine benzeten Epiktetos, herkese burada yaşamak üzere bir rol biçildiğini ifade eder. İnsanlar mutluluğa ulaşmak için kendilerine uygun görülen rolü oynamak zorunda olan aktörlerdir aslında. Rejisör olan Tanrı'nın onlar için seçtiğı rol bir kölenin veya prensin hayatı olabileceğı gibi, bir topalın ya da gayet sağlıklı bir atletin yaşamı da olabilir (Epiktetos, 2010, 23). İnsan hangi rol gelirse gelsin, severek oynamalıdır çünkü bu rolü insana biçen Tanrı ve O'nun belirlediğı katedir, bu nedenle bunu değıştirmeye insanın gücü yetmez. İnsan için önceden belirlenmiş olan bir kölenin hayatıysa şayet kişi ya bu zor, meşakkatli ve felaketlerle dolu hayatı sabır, kayıtsızlık ve itaatle oynayıp kadere uygun yaşamının mutluluğuna ulaşacak ya da bu biçilmiş göreve razı gelmeyerek daha iyisini isteyecek ve kadere karşı durarak mutsuz olacaktır. Bir köle olarak yaşadığı dönemlerden kalma topal bacağı Epiktetos'un "Katlan ve sabret" sözleriyle ifade ettiği en temel öğretisini kurmada etkili olmuş olabilir (Pojman, 1998, 358). Yaşadığı kötü olaylar ve bunları değıştirecek güce sahip olmaması çileci filozofu böylesi bir felsefeyi savunmaya ve mutluluğu en azından bu şekilde yaşamaya itmiş gibi görünüyor.

Epiktetos da bir stoacı olarak kozmopolitanizm görüşünü benimser. Ona göre, tüm insanlar tek bir babanın, Tanrı'nın evlatlarıdır. Dünyanın neresinde yaşıyor olursa olsun, insanlar arasında bir fark yoktur (Pojman, 1998, 358-59). Dolayısıyla, herkes için yapılması gereken aynıdır esasında: Doğaya yani kadere uygun bir yaşantı sürüp, nerede olursa olsun dış dünyaya karşı kayıtsız kalmak ve içsel anlamda erdeme uygun yaşamaktır.

Son dönem Stoa felsefesinin bu en ünlü ismi olan Epiktetos'un bir köle olarak dünyaya gelmesiyle başlayan yaşamı, ailesiyle birlikte köle pazarlarında satıla satıla Roma'ya kadar sürüklenmesiyle devam etmiştir. Hayatının gidişatını derinden etkileyen Roma'ya gelişi bir tesadüftür ve bu tesadüf Stoa Okulu kurucusu Kıbrıslı Zenon'un hayatını değiştiren tesadüfle benzerlik göstermektedir. Zenon da kötü bir başlangıç yapmış, bir gemi kazasından şans eseri kurtularak Yunanistan'a gelmiş ve burada felsefeyle tanışmıştır. Epiktetos'un köle pazarlarının son durağı olan Roma'da, Neron'un azat ettiği felsefeye ilgi duyan bir adam olan Epaphroditos'e satılması ve onun sayesinde Rufus'un derslerini dinleme şansı yakalaması; öte yandan Zenon'un Atina'da kazadan sonra bir kitapçıda otururken dükkanın önünden geçmekte olan Kynik filozoflarından Krates ile tanışma şansı yakalaması birbirine benzeyen iki büyük tesadüftür.

Epiktetos, efendisi öldükten sonra özgürlüğüne kavuşur ve artık Roma'da özgürce dolaşıp öğretilerini yayabilir (Brun, 2010, 24-25). Ancak bu durum Roma imparatorluğunun içine girdiği çalkantılı dönemin etkisiyle çok uzun sürmez. Roma'da küçük bir evde yoksul bir hayat sürmekte olan Epiktetos, imparator Domitianus'un aldığı bir kararla tüm filozoflarla birlikte Roma'dan kovulur ve Yunanistan'da bulunan Nikapolis'e yerleşir (Pojman, 1998, 358). Burada insanlara, özellikle gençlere ders vererek yaklaşık kırk yıl yaşadından sonra ölür.

3.1.3.3. Marcus Aurelius

"Bu güne kadar yaşamış insanların en soylusu" (Timuçin, 2007, 356) olarak bilinen Marcus Aurelius Antoninus, Platon'un belirlediği filozof-kral tanımını hayata geçiren ilk devlet yöneticisi olarak görülebilir. Roma imparatoru Aurelius M.S. 121-

180 yılları arasında yaşamıştır. Antoninus Pius'un akrabası ve aynı zamanda eski bir konsül olan babasını küçük yaşta kayben Aurelius yine de şanslıdır çünkü ona insanların "en güvenilir" ve "en samimisi" anlamlarına gelen *Verissimus* takma adını veren imparator Hadrianus tarafından sahiplenilir. Marcus zamanının en iyi retorik ve felsefe hocalarından eğitim alır ve bu dönemde saray çevresinde farklı görevlerde bulunur. Nihayetinde 161 yılında Roma İmparatorluğu'nun başına geçer ve 180 yılına kadar da bu görevine devam eder. Hükümdarlığı süresince sınır problemleri ve işgallerle uğraşmak zamanının büyük bir bölümünü alan (Aurelius, Marcus, 1990, xxi-xxii) filozof-kral, yönetme görevini çok ciddiye alır ve kendi rahat hayatını görevi için feda etmekten kaçınmaz (Aurelius, 1990, ix). Bu yüzden Aurelius problemlerle uzaktan ilgilenmek yerine bizzat içinde bulunmayı seçer ve 59 yaşında vebadan ölene kadar, hayatı savaş alanlarında geçer.

Savaşlar, doğal felaketler, kıtlıklar ve saray içerisinde tahtı ele geçirmek için yapılan entrikalarla dolu bir ortamda, bir şeyleri düzeltmek için uğraşırken, aynı zamanda felsefi düşünceye de kafa yorar. Aurelius, çeşitli felsefe akımları arasından özellikle Stoa düşüncesinden etkilenir ve onun yalın, mütevâzi ve insanı öncelikle içsel huzura ve devamında mutluluğa götürmeyi amaçlayan pratik felsefesinde karar kılar. Felsefeye ve felsefi eğitime oldukça önem veren Aurelius, M.S. 175 yılında Atina'ya giderek orada Platoncu, Aristotelesçi, Epikürosçu ve Stoacı felsefelerin kendilerini daha rahat ve uzun vadeli temsil edebilmelerini sağlayacak yeni kürsüler kurdurtur. Bu da onun felsefeye ne kadar değer verdiğini göstermesi yönüyle dikkate değer bir örnek olarak değerlendirilebilir (Arslan, 2008, 215).

İmparator Aurelius da Epiktetos gibi ilk dönem Stoa öğretisinin katı çerçevesini benimsediği için, felsefesi Epiktetos'un kiyle büyük oranda benzerlik gösterir. Hayranı olduğu Epiktetos gibi, doğanın Tanrı olduğu ve tanrının belirlediği kader doğrultusunda yaşanabileceği, insanın dışsal durumlara herhangi bir etkide bulunamayacağı ve bu nedenle iradi davranışların yalnızca akla ve içsel dünyamıza yönelik olabileceğini savunur. Ona göre dış dünyaya ait şeyler için iyi ya da kötü şeklinde değerlendirme yapmak doğru değildir. İyi ve kötü sadece ahlaki olan, içsel dünyamıza dair durumlar için geçerlidir.

Stoanın "dünya vatandaşı" ve "kozmpolitanizm" görüşü, Aurelius'ta da vardır ve o insanın tek bir soydan geldiğine inanır. "Ben Antoninus oldukça, ülkem ve kentim Roma'dır. Fakat insan olduğum sürece, ülkem ve kentim dünyadır." sözleri kralın bu görüşünü yansıtmaktadır (Russell,1969, 364). Dünyadaki tüm insanlar aynı ortak akla bağlıdır ve onun yasalarına uygun yaşarlar. Bu tüm dünyanın tek bir elden yönetildiği, dolayısıyla tek bir devlet olduğu anlamına gelir. O halde Aurelius'a göre insanları birbirinden ayıran ve uzaklaştıran "devletler" kavramı gereksizdir.

Son Stoa döneminde, Epiktetos ve özellikle Aurelius'la birlikte felsefe, bilgi, varlık, doğa ve ahlak kuramlarını kapsayan bir sistem olmaktan uzaklaşıp, yalnızca insanlara nasıl huzur ve mutluluğa ulaşılacağını öğütleyen bir ahlak öğretisine dönüşür (Arslan, 2008, 220). Stoa felsefesini de içine alan Helenistik dönem felsefe okullarının özellikle "Ahlak Felsefesi"ni merkeze aldığını ifade etmiştik. Ancak Zenon'la kurulan ve başlangıçta mantık ve fizik konularına da hatırı sayılır ölçüde kafa yoran bu okul mensupları artık yalnızca insanla ilgilenmeye başlamıştır ve dolayısıyla bu dönem Stoası bir ahlak felsefesinden çok bir ahlak öğretisine dönüşmüştür. Bunda Roma İmparatorluğu'nun son tahlilde bir tiranlığa dönüşmesi ve acımasız yöneticilerin hem etrafındakilere hem de halka zulmetmesinin rolü büyüktür. Filozof da herkes gibi çaresizdir ve öncelikle kendisine, daha sonra diğer insanlara her şeyi bırakıp yalnızca bireysel kurtuluşu aramanın yollarını öğretmeye koyulur. Bu kurtuluş öğretisi giderek felsefeden uzaklaşır, dine yaklaşır ve Stoa felsefesi sonunda Hıristiyanlık karşısında direnemeyerek kaybolup gider.

Aurelius'un felsefesini, savaş alanlarında veya bulunduğu sınır boylarında, cephelerde Grekçe olarak kaleme aldığı ve öncelikle kendini eğitmek için oluşturulmuş içsel konuşma tarzındaki *Meditations* (Düşünceler) adlı eserinde görmek mümkündür. Günlük şeklindeki bu eser başlangıçta herkesin okuması için yazılmış olmasa da, zamanla insanlara nasıl yaşanması gerektiğini öğretmesi açısından herkese hitap eden değerli bir kitaba dönüşmüştür. Günlüklerinde, hayranı olduğu ve küçük yaştan itibaren kendini içinde hissettiği Stoa felsefesi öğretilerini bulmak mümkündür. İnsanın, çok kötü ya da iyi fark etmez, hangi ortamda olursa olsun, dış etkenlere karşı duyarsız olması gerektiği; ancak doğaya uygun bir yaşantı

geçirilmesiyle mutlu olunacağı; kötü giden durumlarda dahi üzülmemek gerektiği aksi halde kaçıışı mümkün olmayan son anlamına gelen ölümden önce anlamsız bir kaosa sürüklenilebileceğini ifade eder. Madem her insan bir gün ölümlle karşılaşacaktır, o halde içinde bulunduğu anı, son anıymış gibi yaşamalı ve sahip olduklarının tadını çıkarmalıdır (Arslan, 2008, 218). İşte, kral-filozof Aurelius dâhil, tüm insanların sonunda ulaşmak için çırpındıkları mutluluk ancak, insana kötülük, baskı ve zulüm reva görülse dahi insanın bunları görmezden gelerek ve bunlara karşı durmayarak, sahip olduklarıyla yetinmesiyle gerçekleşebilecektir.

3.2. STOA'DA MUTLULUK ÖĞRETİSİ

Aristoteles'ten sonra, Helenistik dönemde ortaya çıkan okullar için tek başına “mutluluk” ve onu besleyen etmenler yeniden felsefenin merkezine oturur ve bu okullar bütün felsefelerini ahlak, daha doğrusu mutluluk üzerine kurarlar. Bu da ister istemez ahlak felsefesinin git gide bir ahlak öğretilerine hatta daha dar kapsamda bir mutluluk öğretilerine dönüşmesine sebep olur. İnsanın nihai hedefinin mutluluğa ulaşmak olduğu düşüncesi bu okul temsilcilerinin kanıtlamaya çalıştığı neredeyse tek düşüncedir. Bu konuda ortaya koydukları düşüncelerin diğer felsefi ve bilimsel alanlarla tutarlı olup olmadığı konusunda herhangi bir kaygı taşımayan ve bu düşüncelerin yalnızca kendi içerisinde tutarlı olmasına dikkat eden filozoflar ortaya aynı hedefe yönelen farklı öğretiler koymaya başladılar. Onların ortaya koyduğu argümanların bir ahlak felsefesi değil de bir mutluluk öğretisi olarak nitelendirilmesinin sebebi de budur.

İlkçağ felsefe okulları olan Septikler, Epikurosçular ve Stoalıların felsefelerini kendinden bir sonraki dönemle kabaca karşılaştırmak, asıl çalışma konumuz olan Stoa okulunun da en temel amacını ortaya sermek açısından oldukça faydalı olacaktır. İlkçağ felsefe okulları için insanın temel problemi mutluluğa bu dünyada ulaşmaktır. İnsan mutluluğa ulaşma kudretine, erdemleriyle, tek başına sahiptir ve bu nedenle başkasından medet ummasına gerek yoktur. Bu yüzden yine bir İlkçağ felsefe okulu olan Stoa o çağın temel değerlerinden birisi olan “kendine

yetme”yi çok önemli bir erdem saymıştır. Bu aynı zamanda yine o çağın ruhuna uygun olarak bireyselliği ve bireysel kurtuluş reçeteleri aramayı da güçlendirmiştir. Ayrıca, mutluluğa ulaşmak için bu dünyanın dışında bir yerleri düşlemeye de gerek yoktur. Ancak Ortaçağ’da durum çok farklılaşacaktır. İnsanlar mutluluk için erdem sahibi olmanın yeterli olmadığına ve bunun yanında mutlaka aşkın ve yetkin varlıkla yani Tanrı’yla ilişki kurmak gerektiğine inanmaya başlayacaktır. Haliyle mutluluk da bu dünyada değil vaadedilen öbür dünyada aranacaktır (Ocak, 2011, 79-101). İlkçağ Felsefe okulları arasında yer alan ve özellikle Aristoteles sonrası kurulan Helenistik ahlak öğretileri, mutlu olmak için yapılması gerekenleri öğütlemeyi felsefelerinin asıl amacı yapmayı tercih eder. Bu dönem okulları arasında en önemlisi olan Stoa Okulu da ortaya altı yüzyıl sürecektir güçlü bir mutluluk öğretisi koymayı başarır (Akarsu, 1998, 69).

Stoa mutluluk öğretisinin diğer İlkçağ felsefe okulu mutluluk öğretileriyle bazı ortak özellikleri olsa da, farklı yönlerinin daha ağır bastığını söylemek mümkündür. Septik ve Epikurosçu okul filozofları için de tek gaye ortaya bir mutluluk öğretisi koymaktır, ancak Stoacı okul bunu hem derinleştirmiş hem de yaygınlaştırmıştır. Elbette Epikurosçu ve Septik mutluluk öğretileri de bu çağın önemli ahlak okullarındandır, ancak onlar hiçbir zaman Stoacı ahlak öğretileri kadar derinlik ve yaygınlık kazanamamışlardır. Bunun sebebi, hazcı Epikurosçu okulun, kurucusu Epikuros’un dışında ciddi bir temsilcisinin olmayışı, bu filozofun belirlediği ilke ve kuralların olduğu gibi kalmış olmasıdır. Öte yandan, felsefeye ve özellikle ahlak alanına çok ciddi katkıları olan Septikler, şüpheli düşüncenin doğası gereği hiçbir zaman sürdürülebilir bir okul felsefesine dönüşmemiştir. Ancak Stoa felsefesi altı yüzyıl boyunca, okulun başına geçen tüccar, atlet, bakan, köle hatta imparatorluk görevi gören, birbirinden çok farklı perspektiflere sahip filozofların katkılarıyla oldukça zenginleşmiş ve gerçek anlamda köklü bir okul olmayı başarmıştır.

Stoa okulu mutluluk öğretisinin çok güçlü ve yaygın olmasının bir diğer nedeni ise, kökenlerinin çok derinlere gitmesidir. Onların kökenlerini öncelikle M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Yedi Bilgeler, daha sonra Sokrates ve son olarak da

Sokratesçi Kynik okulu düşüncelerinde aramak mümkündür. Buna daha sonra ortaya konan Platoncu ve Aristotelesçi ahlak felsefelerini de katarak ortaya çok etkili bir ahlak öğretisi koyabilmişlerdir. Stoa mutluluk öğretisinin bel kemiğini oluşturan “ölçülü olma, sade ve hazdan uzak bir yaşam sürme” söylemi temellerini bu düşünür ve filozoflardan alır. Ancak Stoa Okulu onlardan devraldığı bu söylemi bire bir aynı şekilde bırakmayıp, her dönemde ortaya çıkan sosyal hayatın gerekliliklerine bağlı değişimlere kendinden bir şeyler katmış ve bu anlamda bahsettiğimiz filozofların ahlak düşüncelerini sürekli olarak yenilemişlerdir. Örneğin Yedi Bilgelerde yalnızca birer özlü söz niteliği taşıyan mutluluğa dair düşünceler Kynikler’de sosyal düzen ve toplumsal hayatı reddeden bir yaşam şekline dönüşüyordu. Öte yandan, Stoalılar en temel anlamda “ölçülü ol” şeklinde ifade edilebilecek olan mutluluk öğretilerini, sınırlı da olsa, mantık ve fizik alanlarından faydalanarak derinleştirmeyi başardı ve çok geniş kitlelere ulaşan, altı yüzyıl boyunca yaşayacak bir okul oluşturdu.

Bütün bu olumlu yönlerine rağmen, Stoa okulu filozofları ahlak dışında kalan mantık ve fiziğe bağımsız birer bilgi dalı olarak yaklaşmadıkları için, bu iki alanda çok ciddi ilerleme kaydedememişlerdir. Dolayısıyla, her Stoa Okulu filozofu bunlara aynı ölçüde değer vermemiş, bazıları fiziğe, bazılarıysa mantığa öncelik tanımış, hatta bazıları her ikisini de gereksiz kabul edip yalnızca ahlakla ilgilenmenin doğru olacağını savunmuştur. Altı yüzyıl süresince, tek bir okul bünyesinde, fizik ve mantığa verdikleri değer noktasında, ortaya çıkan bu farklılıklar yine de Stoanın bel kemiğini oluşturan “ölçülü ol” şiarını özü itibarıyla değiştirmemiştir. Stephens’in veciz ifadesine göre gerçek bir Stoacı, yani bilge, kendi hatalarını, eksikliklerini ve aşırılıklarını bulmak için yanı başında duran bir nöbetçi gibi olmalıdır. Aşırılıkları anında sezip hemen müdahale etmelidir ki kişi doğru yoldan uzaklaşmamış ve ölçüyü kaçırmamış olsun (2007, 117).

Ölçülülük konusunda yeni bir takım bilgiler getirme ihtiyacı duymayan Stoa, ölçülü olmaya yönelik kriterler konusunda Aristoteles’in ahlak felsefesinden faydalanmakta herhangi bir sakınca görmemiştir. Onlara göre de, herhangi bir durum karşısında sergilenecek tavır ya da davranış, kişinin sahip olduğu erdemlere uygun ölçüde seçilmelidir. Ancak bu anlamda ihtiyaç duyulan ölçülülük ya da Aristoteles’in

değimiyle “altın orta”, cetvelle yapılabilecek fiziksel ve geometrik bir ölçümle elde edilemez elbette. Bu, kişinin akli vasıtasıyla belirleyebileceği ve bu yönüyle de dinamik bir orandır; ne gereğinden fazla ne de gereğinden az olmalıdır. İnsan ancak pratik yaşantısında böylesi bir altın ortayı yakalayarak katı olmayan, dinamik ve devingen ancak sınırları aşmayan bir mutluluk öğretisine ulaşmış olur. İşte Stoa felsefesinin her dönem ayakta kalmasını ve çağın özelliklerine göre, ana ilkelerinden sapmadan varlığını sürdüren bir ahlak öğretisi olmasını sağlayan bu tutumdur.

Ölçülü olmak her ne kadar Stoa için en önemli kavramlardan biri olsa da, sağlam bir mutluluk öğretisi oluşturmak için tek başına yeterli değildir. Bunun yanına yine çok önemli diğer bir ilkeyi, “doğaya uygun yaşamak” ifadesini getirmişlerdir. Bu slogan bazen “doğayla tutarlı yaşamak” olarak da kendini gösterir (White, 2006, 93). Farklı şekillerde dile getirilen bu iki ifade ölçülü bir hayat sürmek gayesine ters düşmeyen, hatta onunla iç içe geçmiş bir niteliği ifade eder. Doğaya uygun bir yaşantı sürmek Stoa felsefesinin kurucusu Zenon’dan başlayıp son büyük temsilcisi İmparator Marcus Aurelius’a kadar felsefenin merkezinden uzaklaşmayan bir amaç olmuştur. Seneca’nın *Ahlaki Mektuplar* adlı eserinde geçen şu ifadeler bu durumu özetler niteliktedir:

Doğanın koyduğu yasaya göre ayarlanmış fukaralık, büyük bir zenginliktir. Doğanın o yasası bizi nelerle sınırlamıştır? Acıkmamak, susamamak, üşümemekle. Açlığını, susuzluğunu gidermek için mağrur eşiklerde oturup da, ağır, üstten bakışlara, hatta insanı ezen nezaket gösterilerine katlanman zorunlu değil, denizlere atılman, karargâhlarda dolaşman da zorunlu değil. Doğanın istediği şeyler sağlanabilir şeylerdir, elinin altındadır. Boş şeyler için ter döküyoruz biz, hani togamızı⁸ aşındıran, bizi bir çadır altında kocamağa zorlayan, yaban kıyılara uğratan o boş şeyler için! Bize yeten kadar elimizin altında zaten, Fukaralıkla bağdaşan kişi zengin demektir aslında (1999, 33).

Stoacılar’a göre insanların çoğunlukla iyi gördüğü şeyler aslında görüldüğü gibi iyi değildir, öte yandan çoğunlukla kaçındıkları şeyler ise aslında iyidir (White,

---

⁸ Toga, yaklaşık altı metre uzunluğundaki bir kuşağın vücuda belirli bir yöntemle sarılmasıyla (dolanmasıyla) elde edilen ve genellikle bir tunik üzerine giyilen Antik Roma’nın en karakteristik giysisi. Toga istisnasız, yünden [1] ve içine giyilen tunik de genellikle ketenden yapılırdı. Roma tarihi boyunca, toga genellikle erkekler tarafından giyilirken, kadınlar stola giymeyi tercih etmişlerdir. Roma Yurttaşı olmayanların toga giymesi yasaktır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Toga>).

2006, 93). İşte bu nedendir ki Stoalılar kendi öğretilerini bütün yığınların değil, onlar içerisinde bulunan sabırlı, erdemlere önem veren ve Sokrates'in deyiimiyle ruhuna özen gösteren şanslı bir azınlığın sahip olabileceği bir ahlak sistemi olarak görmektedir. Yine bu nedendir ki Stoalılar kendilerini onlar gibi düşünmeyen şanssız çoğunluğa yol gösteren ve onları tedavi eden doktorlara benzetirler. Kalabalıklar öylesine tehlikelidir ki onlarla ancak Stoalı bir bilge başa çıkabilir. Hatta yeterince yetkin ve bilge bir ruha sahip olmayan, genç ve taze bir Stoalı ruhu halktan uzak tutmak gerekir, çünkü o, çoğunluğun karşısında kendini ortaya koymak ve etkilenmemek için yeterli olgunluğa sahip değildir. Bu tür çömez Stoalıların kalabalıklarla muhatap olması kendi değerlerini kaybetmesi anlamına gelebilir (Seneca, 1999, 36-37).

Stoalıların mutluluk öğretisinin temelini besleyen diğer bir faktör ise Herakleitos'un Logos; Anaksagoras'ın ise Nous olarak adlandırdığı Akıl'dır. Bu çok önem verdikleri Akıl birbirinden farklı gibi görünen üç şeyi tek bir potada eritir, yani bunları Panteist bir anlayışta birleştirir. İnsan aklı, doğasal akıl ve Tanrı, Stoalılar için tek ve aynıdır. Stoalılara göre, insan öncelikle kendi aklının uygun bulduğu ve onayladığı yönde seçimler yapar ve davranışlar sergilerse sırasıyla, doğanın kurallarına uymuş ve nihai olarak da Tanrı'nın istediği şekilde davranmış olur. Böylece akıl, doğa ve Tanrı bir ve aynı olmuş olur. Stoalılar için amaç evrenin tamamına yayılmış olan doğru aklın yasakladığı şeyleri yapmamak ve uygun bulduklarını yapmaktır. Bahsedilen bu doğru aklın doğasına uymak insanın kendi doğasına da uymasındır (Lertios, 2013, 330), ki Tanrı'nın istediği de bundan başka birşey değildir. Stoa ahlak öğretisini güçlü kılan da onun bu panteist iç tutarlılığıdır. Stoalıların Tanrı'yı insanla ve doğayla iç içe geçiren bu panteist mutluluk anlayışını İmparator Aurelius'un şu ifadelerinde görmek mümkündür:

Hekimlerin aletlerini ve bıçaklarını ivedi durumlar için her zaman yanlarında taşımaları gibi, sen de tanrısal ve insansal şeyleri anlayabilmek ve en küçük eylemleri bile, bu ikisini birleştiren bağı anımsayacak biçimde yerine getirebilmek için gerekli ilkelere her zaman sahip olmalısın; çünkü insanla ilgili hiçbir şeyde, onu tanrısal olana, tanrısal olanı da insansal olana bağlamadıkça başarılı olamazsın (2014, 54).

Stoanın Tanrı'ya ve doğaya bu panteist bakış açısının zaman zaman bazı okul filozofları tarafından değiştirildiğini görmek mümkündür. Daha öncesinde, erken stoa döneminde Tanrı'ya bazen Zeus diye seslenen ve bazı eserlerinde onunla konuşan Kleantes'in bu tavrı son stoa döneminde Epiktetos'ta da görülür. Epiktetos'un tanrı anlayışı panteist bir tanrı anlayışından çok, Yahudilik, Hırsytiyanlık ve İslamiyet'in Tanrı anlayışını hatırlatmaktadır. O'nun tanrısı yaratıcıdır ve nesnelere bağımsız, tek başına ayrı bir yerde durur (Önal, 2012, 136-137). Elbette bu yüce ve kudretli Tanrı insanın mutluluğunun bir parçasıdır. O insanlar için her şeyin en iyisini düşünür ve bunu onların kaderlerine yansıtır. Tanrı insana mutlu olması için aynı zamanda akıl vermiş ve yine bu nedenle onu yeryüzüne göndermiştir (Epiktetos, 2013, 326). İnsan bu bilinçle kendi özgür iradesini kullanıp Tanrı'ya ve O'nun belirlediği kadere boyun eğmeyi seçmelidir. Bu kaderde ister felaketler, sıkıntılar, hastalıklar; ister rahatlık, huzur, zenginlik, sağlık olsun, fark etmez. İnsan asla durumundan şikâyetçi olmadan Tanrı'dan geleni kabul ederse mutlu olur, aksi halde mutsuzluğa mahkumdur.

Emirlerinize başkaldırdım mı? Bana verdiğiniz armağanları boşuna harcadım mı? Duygularımı, dileklerimi, inançlarımı size bağlamadım mı? Sizden hiç sızlandım mı? Tanrısal bilginizi hiç suçladım mı? Hasta idim çünkü siz böyle istemiştiniz, ben de öyle istedim. Fakirdim, çünkü siz böyle istemiştiniz, ben de öyle istedim ben fakirliğimden kurtulmak istemedim. Benim halimden hiç tedirgin olduğumu gördünüz mü? Yine de benim için vereceğiniz, hoşunuza giden her yargıyı benimsemeye hazırım. Sizin vereceğiniz en küçük işaret benim için kesin bir emirdir. Bu muhteşem gösteriden çıkıp gitmemi mi istiyorsunuz? Çıkıyorum ve bütün eserlerinizi göstermek ve kâinatı yönettiğiniz eşsiz düzeni gözlerimin önüne yaymak için beni buraya almanızdan dolayı size bin kez şükrediyorum. (2010, 12-13)

Epiktetos'un bu sözleri O'nun panteist tanrı anlayışından uzak, klasik dini anlayışa uygun bir Tanrı inancına sahip olduğunu gösterirken aynı zamanda stoalıların kader anlayışını da sergilemektedir. Onlara göre insan doğadan ya da Tanrı'dan gelen olaylara asla isyan etmemeli ve sahip olduklarıyla yetinmelidir. Öyle ki: "...olanaksız şeyleri arzulamak, kölemen bir karaktere sahip olanların işidir ve ahmaklıktır. Böyle bir kimse yabancısıdır ve

mümkün olan tek yolla, düşünceleriyle Tanrı'ya karşı mücadeleye girişmiştir.” (Epiktetos, 2013, 322) sözü bu isyana bir itirazı temsil eder.

Epiktetos'un Panteist tanrı anlayışından uzak bu yorumlarının yanında, daha az da olsa, Tanrı'nın doğayla aynı şey olduğuna inanan bir bakış açısı sergilediğini görmek de mümkündür. *Söylevler* adlı eserinde: “Bir gün gelip ben de var olmayacağım, öyle mi?” sorusuna verdiği: “Var olmayacaksın, fakat dünyanın ihtiyaç duyduğu başka bir şeye dönüşeceksin; tıpkı daha öncesinde, varolmanın kendi seçiminle değil dünyanın sana duyduğu gereksinimle gerçekleşmiş olduğu gibi.”(Epiktetos, 2013, 332) şeklindeki cevap akla doğayla aynı şey olan panteist tanrıyı getirmektedir. Demek ki Epiktetos zaman zaman Tanrı'yı farklı yerlere koyabilmektedir.

Peki mutluluğun en temel anahtarlarından biri olan doğaya ve Tanrı'ya uygun yaşamak nasıl olur? Stoacıların bu soruya verdikleri cevap insanın kendi iç dünyasına uygun yaşaması ve dış dünyaya ait nimetlere ve duygulanımlara karşı kayıtsız kalması şeklindedir. Nitekim gerçek anlamda mutlu olan kişinin hiçbir eksiği yoktur ve kendi sahip olduğu içsel değer dışında herhangi bir şeye ihtiyaç duymaz ve bu yönüyle o, kendine yeter birisidir. Öte yandan, dışsal etkilerin eksik olması kayıtsız kalınabilecek bir durumdur. Örneğin bilge bir kişinin yiyecek, içecek veya fiziksel rahatlıktan yoksun olması onun mutsuz olduğu anlamına gelmez. Ancak kişi zihinsel sükûnet ve öz-kontrol gibi içsel değerler konusunda eksiklikler yaşıyorsa, bu durumda ciddi anlamda bir mutsuzluktan söz etmek olasıdır (Stephens, 2007, 143).

Stoadaki bu kendine yeter olma durumunun kökenlerini Aristoteles'te görmek mümkündür. Kişinin içsel niteliklerinin dışsal olanlardan daha değerli ve vazgeçilemez olduğu görüşü Aristoteles'te de vardır. Ancak O, bu ayrımı koyduktan sonra dışsal etkileri tamamen yok saymaz ve onları kişiye fayda getirdiği oranda değerli gördüğünü, bu nedenle gerektiğinde onlardan faydalanmakta hiçbir sakınca olmadığını savunur. Ne var ki Stoa, Aristoteles'in bu görüşünü çok daha katı bir yorumla benimser. Onlara göre dışsal her türlü etki tamamen reddedilmeli ve onlardan uzak durulmalıdır, aksi halde kişi kendine yeter olma idealinden uzaklaşmış ve mutsuz bir yaşantıyı seçmiş olur. Bu aynı zamanda kişinin bağımsızlığını

kaybetmesi anlamına da gelir. Her ne kadar yaygın Stoa görüşü bu şekilde olsa da, Seneca bilgenin kendine yeter olma halinin çoğu kez yanlış değerlendirildiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

Bu konuyu, Lucilius'um, çok kez yanlış yorumluyorlar: bilgeyi her yerden çıkarıp atıyorlar, kendi kabuğu içine çekilmeğe zorluyorlar. Ama bu sözün ne olduğunu, neler vaadettiğini iyice ayırt etmek gerektir. Bilge kendi kendisiyle yetinir, mutlu yaşamak içindir bu, sadece yaşamak için değil. Yaşamak için o, çok şeye gereksinir, ama mutlu yaşamak için asıl, yalnız sağlam, yüce, kaderi hor görebilecek bir ruha gereksinir. (1999, 41)

Stoalılara göre, bize bağlı olan şeyler ahlaki amacımız ve onunla bağlantılı olan iyi veya kötü şeylerdir; bize bağlı olmayan şeyler ise kader, doğa ve bizim dışımızdaki insanlarla bağlantılı olan ve "ilgisiz" kalınması (değiştirmek için çaba harcanmaması) gereken şeylerdir. Zira bu ikinciler bize bağlı olmadığı için davranışlarımızla değiştiremeyeceğimiz, doğadan ve Tanrı'dan gelen mutlak varoluş durumudur. Akıl bunları reddeden değil, tasdik eden bir konumda olmalıdır. İlgisiz kalınması gereken şeylere örnek olarak yaşam ve ölüm, sağlık ve hastalık, haz ve acı, güzellik ve çirkinlik, güç ve güçsüzlük, soyluluk ve aşağı sınıfa aidiyet ve siyasi kariyerlerden bahsedilebilir. Bu tür olay veya durumlara dair değişiklik beklememeli, olduğu gibi kabul edilmelidir. Aksi halde, kişinin dışsal etkileri değiştirmek için harcayacağı çabalar onu daha da güçsüzleştirecek, tüketecek ve sonunda mutsuz edecektir. O halde insan bu alanı Tanrı'nın inisiyatifine bırakmalı ve sadece kendi içsel dünyası ve erdemleriyle ilgilenmelidir.

William O. Stephens *Stoic Ethics* (Stoa Etiği) adlı eserinde Stoalıların, özellikle Epiktetos'un mutluluk öğretilerini detaylandırırken günümüz dünyasına ait bir karakter belirleyerek güncel bir örnek vermiştir. Burada, Trump adında kurnaz bir kapitalist vardır ve bu kişi dışsal nimetlerle öylesine haşırneşirdir ki, yediği önünde yemediği arkasında bir hayat sürer. Yüksek mevkide iyi bir iş, politik güç, paranın satın alabileceği en pahalı kıyafetler, mobilyalar, arabalar, yatlar, jetler; son derece lüks sofralar ve bunun gibi daha pek çok dışsal nimet. Trump'ın istediği an istediği her şeyi elde etme gücü vardır. Elbette böyle şanslı bir insan için "mutlu" sıfatı kullanılabilir ve açıktır ki bu kişi arzuları karşılandığı sürece mutlu olmaya devam

edecektir. İsteddiği dışsal nimetleri elde ettiği ve istemediklerinden kaçındığı sürece, Trump neden mutlu olmasın ki? Peki Sokrates mi daha mutludur yoksa Trump mı? Bu soruya Stoalıların verdiği cevap çok açıktır, onlara göre gelmiş geçmiş en mutlu insan elbette Sokrates'tir. Çünkü Trump, kendinin dışında var olan, müdahale edemeyeceği alana ait nimetlerden mutlu olmaktadır ve içinde de her an onları kaybetme korkusu taşır. İşlerin bir anda kötü gitmesi, piyasanın alt üst olması, para kaybetmesi, onun başarısını kıskanan bir kişi tarafından kuyusunun kazılması gibi beklenmedik etmenler onun elinde olmadan, sahip olduğunu sandığı mutluluğu bir anda yok edebilir. O'nun sahip oldukları kendi doğasına yabancı şeylerdir ve aslında ona ait değildir. Öte yandan, kendi akli huzuru, iradesi ve kendine yeter olma haliyle mutluluğu yakalamış olan Sokrates için işler çok daha kolaydır, çünkü herhangi bir şey için kaygılanmasına gerek yoktur. Dolayısıyla akli yetkinliğini kaybetmediği sürece mutluluğu için kaygılanması da gereksizdir. Onun mutluluğu içsel mutluluktur ve böylesi bir mutluluğu seçen Sokrates Trump'tan daha özgürdür, çünkü Trump dışsal dünyanın kölesi olmuştur ve onun için özgürlükten söz etmek mümkün değildir (2007, 143-149).

Bu kıyaslama akla Seneca'nın: "Varlıkları birçoklarının felsefe yapmasına engel olmuştur. Fukaralıksa özgürdür, huzurludur. Bir (sürgün) borusu çaldı mı, bununla kendisinin çağrılmadığını bilir." (1999, 58) sözlerini getirmektedir. Yine *Ahlaki Mektuplar* eserinde yer alan "Sanki bedenimiz uğrunda yaşamak zorundaymışız gibi değil de, sanki bedensiz yaşamayacakmışız gibi davranmalıyız. Ona olan aşırı sevgimiz yüzünden korkular içinde yaşarız, endişelere boğuluruz, hakaretlere uğrarız." (51) sözleri Trump'ın her an acı çekme ihtimaliyle karşı karşıya olan bir hayat yaşadığı inancını destekler tarzdadır.

Bireyin özgürlüğü, Stoalıların mutluluk öğretisinin olmazsa olmaz bir diğer öğesidir. Ancak stoa ahlakı da diğer tüm ahlak anlayışları gibi ortaya bir takım ilkeler koyup bunlara itaat edilmesini bekleyen bir yaklaşım sergilemiştir. İtaat bireyin dışında, bir başkası tarafından belirlenmiş olana tabi olmayı gerektirdiğinden, özgürlüğü ortadan kaldıran bir durumdur. Aynı şekilde, insanın seçmesi için ortaya tek bir seçenek koymak ve onun dışında yapılacak bir tercihin doğru olmayacağını

belirtmek, düşünce ve seçme özgürlüğünü ortadan kaldırmak ve hatta ahlaka aykırı bir tavır sergilemektir. Nitekim stoacı filozoflar insanın mutluluk için akli iradesini kullanarak doğa yasalarına uymayı ve onlara itaat etmeyi seçmesini dayatır, ancak bunu özgürlük olarak adlandırır. Bunu yapmayı reddeden kişinin erdemsiz, bilgisiz, hatta aptal olduğunu söylemek Stoa ahlakı için ciddi bir çelişki yaratmaktadır (Akarsu, 1998, 15-17). O halde Stoa'nın özgürlük anlayışı buyurucudur, buyurulanın dışındakini seçmeyi de aptalca olarak nitelendirdiği için, gerçek anlamda özgürlükçü bir tavır değildir. Ancak özgürlüğü geniş anlamda, birden çok seçenikle yüz yüze gelmek olarak tanımlarsak, bu durum bir özgürlük olarak yorumlanabilir. Zaten sıkı ahlak felsefeleri yanında, ahlak öğretileri çoğunlukla bu buyurucu tavrı sergilemekte ve “ya o, ya bu” şeklinde seçenekleri ikiye indirgeyen bir yol izlemektedir.

Stoa Felsefesi için akla uygun davranışlar ve en yüksek iyi, kendini erdemde gerçekleştirir ve mutluluk ise ancak erdemli bir hayat süren insanlar için mümkündür. Erdem, Sokrates'te olduğu gibi, en temel anlamda bilgi ile aynı şeydir, bilgisizlik ise erdemsizlik ve kötülüktür. Stoalılar mutluluk için erdemli olmak gerektiğini ve erdemin aslında iyi ile aynı şey olduğunu savunur. Bunlardan biri diğerinden önce veya sonra gelmez, çünkü onlar birlikte var olurlar ve aynıdırlar. Ancak Stoalılar erdemlilik ve erdemsizlik konusunda oldukça katı bir ayırım yapar. Onlara göre, bir kişinin biraz veya çok erdemli olduğundan söz edilemez, bunun yerine erdemli veya erdemsiz ifadeleri kullanılır, çünkü erdemde dereceler yoktur; erdem bir kişide ya vardır ya da yoktur (Brun, 2010, 93-94). Bir kişi ya bilgili, erdemli ve dolayısıyla mutludur; ya da bilgisiz, erdemsiz yani mutsuzdur. Laertios'un Stoanın bu düşüncelerini açıklamak için kullandığı “Bir değnek ya eğridir ya da düz, ikisinin arası bir niteleme mümkün değildir.” ifadesi, bu ayırımın katılığını ortaya serer tarzdadır. Plutarkhos⁹ da Stoalılara ait bu katı görüşü çarpıcı bir örnekle göstermeye çalışmıştır. Örneğinde, boğulmakta olan bir insanın durumunu kullanır. O'na göre, Stoalılar boğulma gerçekleşirken yüzümüzün suyun bir karış altında olmasıyla on

---

⁹ Mestrius Plutarchus (Yunanca: Πλούταρχος; MS 46 - 120?) Yunan tarihçi, biyografi ve deneme yazarı. Ayrıca orta dönem Platoncularıdır. Plutarkhos Delfi'nin yaklaşık 35 km doğusunda bulunan Chaeronea, Boeotia Yunanistan'da iyi bir ailede dünyaya gelmiştir. Plutarkhos'un ciltlerce eser yazmış olduğu belirtilmektedir. Lampria Katalogu adlı bir antik katalog listesinde 227 eseri olduğu bildirilmiştir. Elimize geçen eserleri Paralel Yaşamlar ve Moralia adlı iki toplanmış eserdir. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Plutarkhos>)

kariş altında olması arasında hiç bir fark görmezler (Arslan, 2008, 402-403). Bu şu anlama gelir: Eğer bir kişi bilgisizse onun az mı yoksa çok mu bilgisiz olduğunun bir önemi yoktur ve sahip olduğu *doxa* (sanı) lar onu erdemsizliğe mahkûm etmiştir, artık onun bilge olabilmesi mümkün değildir. Tersinden bakıldığında ise bilge kişi için durum bunun tam zıttıdır, onun yaptığı her şey doğrudur ve o her daim erdemli sayılır.

Helenistik dönem felsefi okullarından Epikuroşuların Kyrenelilerden devraldığı hazcılık, Stoa okulu tarafından çok katı bir şekilde reddedilir. Her ne kadar haz Epikuroşulukta insanın en temel ve ilk dürtüsü olarak gösterilse de Stoa bunun haz değil, tüm canlılarda var olan kendini koruma içgüdüğü olduğunu savunur. İşte bu kendini koruma içgüdüğü canlının öncelikle kendi doğasına, daha sonra da evrenin doğasına uymasını gerektirir (Brun, 2010, 90). Onların hazcılıkla savaşı, hazzı bir amaç değil, kendini koruma içgüdüğüünün aracı olarak görmelerinden kaynaklanır. O halde, Stoalılara göre, Epikuroşuluğun, hazzı merkeze alan görüşleri, aracı amaç konumuna yükseltmiş ve erdemleri geri planda bırakmıştır. Stoa'ya düşen ise erdemleri eylemlerimizin sebebi yapmak ve mutluluğu hayatta kalmak değil iyi bir insan olmak üzerine kurmaktır. Stoanın son büyük temsilcisi olan Aurelius hazların aşağı ve kötü olduğunu belirtmek için hazdan dolayı işlenen bir suçun yaşanan bir acıdan kaynaklanan suçtan çok daha ağır olduğunu savunur (2014, 43). Erdemler Stoalı filozoflar için hazzın yerini tutan ve insanı mutluluğa götüren araçlardır.

Mutluluk için gereken erdemler zihinsel olan ve olmayanlar olmak üzere iki temel gruba ayrılır. Zihinsel erdemler sağduyu, adalet, ölçülülük gibi akli ilkelerden oluşan erdemlerdir; zihinsel olmayan erdemler ise aklın onayını gerektirmeyen ve ne mutluluğa ne de mutsuzluğa katkısı olan sağlık ve güç gibi “farksız” erdemlerdir. Ayrıca erdemler arasında hiyerarşik açıdan bir bütünlük vardır. Bilgelik, yiğitlik, adalet, ölçülülük Stoalılar için birincil erdemler olarak kabul edilir. Bilgelik iyinin ve kötünün ve ne iyinin ne kötünün bilgisidir; yiğitlik ise seçilecek, sakınılacak ve ne seçilecek ne sakınılacak şeylerin bilgisidir. Bu saydığımız birincil erdemlerden sonra yüce gönüllülük, kendine söz geçirme, dayanıklılık, kavrayış ve doğru akıl erdemleri

gelir (Laertios, 2013, 332-336). Stoa felsefesinin akla verdiği önemle doğru orantılı olarak akli erdemler doğru bir yaşayışı seçmek ve mutluluğa ulaşmak için en önemli paya sahiptir.

Stoa insana dayanıklı olmayı öğretir. Bir yanda köle olarak dünyaya gelen ve bacağına kaybetmeye varan boyutta eziyetlerle dolu bir hayat yaşayan Epiktetos; öte yanda imparator olmasına rağmen depremler, vebalar, uzun süren zor savaşlar ve askeri baş kaldırılarla mücadele etmek durumunda kalan Marcus Aurelius (Russell, 358. Her ikisi de sabır ve dayanıklılık isteyen hayatlar yaşamaktaydı ve Stoa ahlakı onları iç huzura ve dolayısıyla mutluluğa ulaştıracak bir yoldu.

Stoalılar evrenin en yüce olan kutsal akılla yönetildiğine ve bu nedenle evrende küresel teleolojik bir nedensellik (global teleological determinism) olduğuna inanır; ve onlara göre bu nedenselliğin adı “kader”dir (Inwood, 2003, 184). Doğada gerçekleşen olaylar arasında bir bağ vardır. İnsan ve onun altında yer alan diğer canlılar hiyerarşik olarak birbirine bağlı ve birbirini besleyen pozisyonadadır. Aynı durum hiyerarşik açıdan daha yukarıda bulunan insan akli, doğasal akıl ve Tanrısal akıl arasında da vardır. Akli vasıtasıyla hayatını devam ettiren insan bu nedenselliğin gereği olarak kadere boyun eğmeyi seçer ve ona uygun bir hayat sürer. Aurelius erdemli, yani iyi bir insanı kendinden daha altta bulunan varlıklardan, yani bitki, hayvan ve aklını yol gösterici olarak kullanmayıp sadece bedensel ve dışsal hazların peşinden giden insanlardan ayıran en önemli özelliklerden biri olarak kadere uymayı işaret eder. O’na göre:

...başına gelen, yazgısının dokuduğu her şeyi sevmek, kabul etmek; göğsünde barınan tanrısalılığı kirletmemek, bir yığın imgeyle onu tedirgin etmemek, onu her zaman dinginlik içinde tutmak, düzenli bir biçimde tanrı’yı izlemek, gerçeğe aykırı söz söylememek, adalete ters düşen bir davranışta bulunmamak. Böyle bir insan, bütün öteki insanlar onun yalınlık, alçakgönüllülük ve mutluluk içinde yaşadığına inanmak istemezlerse, onlara kızmaz, onu yaşamın sonuna, arı, erinç içinde, özgür, yazgısına kendiliğinden boyun eğerek varması gereken sona götüren yoldan sapmaz.” (2014, 54-55).

İnsan kadere boyun eğerek özgürleşir ve ancak bu şekilde mutluluğa ulaşır. Aurelius’un bu ifadelerinde yer alan özgürlük, stoanın özgürlük kavramını tam

olarak açıklamaktadır. Stoalı için insanın kendi iradesiyle kadere boyun eğmeyi seçmesi özgürlüktür. Ancak burada insan için başka hiç bir alternatif görmediklerini belirtmekte fayda vardır. Stoalı insan kaderin oyuncağı olmayı kendisi seçmiştir ve Pierre Hadot bunu “Stoacı deneyim” olarak adlandırmaktadır. İnsan hayata dair hiçbir şeyi etkileyemez ancak müdahale edebileceği tek bir şey varsa o da iyi olanı yapma ve akla uygun davranma iradesidir. Bu irade insanın sadece kendi hâkimiyetinde olan iç kalesidir. İnsanın bu içsel kalesi doğruyu seçme, dış dünyadan bağımsız dingin bir hayat sürme özgürlüğünü, çürümezliği ve tutarlı bir yaşamı barındırır. Buradaki tutarlılık kadere uygun yaşamayı karşılamaktadır ve Stoacı okul için çok önemli bir kavramdır. Dağınık ve açgözlü olmayan, kadere uyumlu bir hayatın kurallarına uymak, tutarlı ve mutlu bir yaşamı mümkün kılar (Hadot, 2011, 131-132).

Stoalılarda en nihai erek olan mutluluğu oluşturan bileşenler arasında “iyi”nin de yeri büyüktür. Stoa mutluluk öğretisinin temel parçalarından olan bu iyi, ikiye ayrılır: Mutluluk yaratan nedensel iyiler ve bu mutluluğun parçası olarak onu tamamlayan ereksel iyiler. Bu iyileri daha iyi anlamak için Laertios’un tanımlamasını incelemek faydalı olacaktır:

Düşman ve ondan gelen zararlar nedensel kötüdür; şapşallık, alçalma, kölelik, hoşnutsuzluk, sıkıntı, acı ve kötülüğe uygun her eylem erekseldir; kusurlar da her iki niteliği birden sergiler, çünkü mutsuzluk yarattıkları için nedenseldir, öte yanda bu mutsuzluğun parçaları olacak biçimde onu tamamladıkları için erekseldir (2013, 333).

SONUÇ

İlkçağ felsefesinin Platon'a kadarki bölümünde, ahlaki meseleler bazen kendi içinde tutarlı olarak ele alınsa ve ortaya bazı temel ilkeler konsa da felsefenin üç temel konusu olan, varlık, bilgi ve değer alanları ile ilişkilendirilerek ele alınıp bir sistem bütünlüğü kazanmış olan ahlak felsefelerine dönüştürülemedi. Bu süreçte doğa felsefesi ve daha sonra Sofistler ve Sokrates tarafından ortaya konan insan felsefesinde insanın ve haliyle ahlakın daha fazla öne çıktığı ve değer felsefesine doğa felsefesinden daha fazla önem verildiği görülmektedir. Yine de ahlaka dair felsefi söylem daha çok ahlaki öğüt ve özlü sözlerden derlenen parça parça ahlaka dair bilgiler olmaktan tam olarak kurtulamamıştı. Ancak felsefeyi sistematik hale getiren Platon ve çömezi Aristoteles, insanın mutluluğunu araştırırken ahlaka dair düşünceleri salt bir takım eleştiri ve öğüt boyutundan daha ileriye götürmüş ve bütüncül felsefelerinin geneliyle uyumlu ve tutarlı ahlak felsefeleri üretmişlerdi. Onların kurduğu ahlak felsefesi, hem epistemoloji ve ontolojileri ile hem de ruh, madde, Tanrı ve fizik görüşleriyle sıkı bir tutarlılık ve uyumluluk içeriyordu. Ayrıca onların, toplum, devlet, hukuk, siyaset ve erdem görüşleri de bu ahlak anlayışları ile çatışmamaktaydı. Felsefe tarihinde sistemli, çok yönlü ve derinlikli düşünme geleneğinin zirvesi sayılan bu filozoflar yine de ahlaki teorik olarak temellendirmişlerdir. Ancak bunu yaparken onların pratik olanı tamamen yadsıdığı ve insan için en yüksek iyi olan mutluluk kavramını ihmal ettiğini söylemek doğru değildir. Onlar da diğer ahlakçı filozoflar gibi "Nasıl mutlu olabiliriz?" sorularına cevap aramayı ahlak sistemlerinin odağına yerleştirmişlerdi. Ancak yine de ahlak onların felsefesinin tek konusu değil, bütünün bir parçası konumundaydı. Kısaca söylersek sistem filozofu olarak da bilinen bu iki filozof, 'varlık, bilgi ve değer' olarak ifade edilen, felsefenin üç temel konusunu kendi içinde tutarlı bir felsefi sisteme dönüştürmüşler ki onların kurduğu bu ahlak sistemine etik ya da ahlak felsefesi adını vermek daha doğrudur.

Hem Pre-sokratik doğa filozofları, Sofistler, Sokrates ve Sokratesçi okulların ahlaki düstur ve öğretilerinden etkilenen hem de Aristoteles ve Platon'un ahlak felsefelerinden yararlanan Stoacılar bütün felsefelerini felsefenin üç ana konusundan

biri olan değer konusuna ayırdıkları için ahlakı diğer alanlarla sistematik olarak bütünleştirme işini tam manasıyla başaramamışlardır. Diğer Helenistik dönem felsefe okullarından olan Septik ve Epikürcü felsefelerle ortak olan yönleri o dönemde revaçta olan fizik ve mantığı da gerçek anlamda felsefe yapmak için değil ahlaka dayanak sağlamak için işlediklerinden ahlak görüşleri her biri kendine has bir ilke ve öğütler içeren birer öğreti olmaktan ileri gidememiştir. Fakat bu onların ahlak ve mutluluğun kazanılmasına dair ortaya koydukları ahlaki görüşleri değersiz kılmaz. Onlar bu konudaki eksikliklerini panteist bir anlayışla kendi içinde tutarlı bir bütünlük arayışı ile çözmeye çalışmışlardır.

Stoanın ahlak ve mutluluk alanına ait görüşlerinin ana dayanağını oluşturan Tanrı bir açıdan bakınca akıl diğer açıdan bakılınca ise doğadır. Ancak tam anlamıyla sistematik olmadığı için bu türden temel felsefi kabullerin bile bütün Stoacı düşünürlerde aynı olduğunu söylemek doğru değildir. Doğanın kendisi olarak kabul edilen Tanrı'nın onların bakış açısında zaman zaman farklı niteliklere sahip olarak algılanması 600 yıl gibi çok uzun bir dönemde temsil edilen bu felsefe geleneği için normal sayılmalıdır. Mesela, zaman zaman Kleantes, Seneca ve Epiktetos'ta görülen, Tanrı'yı doğadan ayrı tek bir şey gibi görüp ona hitap etmek ve onunla konuşmak, onların özünde Pantesis olan tanrı anlayışlarına bazen sadık kalmadıklarının bir göstergesidir. Bu da onların ahlak anlayışlarının bir etik sistemi boyutuna ulaşmayıp öğreti boyutunda kaldığının bir diğer delilidir. Ahlak felsefesi ve öğretilerine dair bu gelişim ve değişim sürecini iyi takip etmek için Homeros'tan Helenistik-Roma döneminin sonuna kadarki ahlak anlayışlarının birbiriyle ilişkili olarak incelenmesi gerekmiştir.

İlkçağ felsefesi içerisinde ele aldığımız mutluluk öğretilerinin M.Ö. 6. yüzyılda yaşamış olan Yedi Bilgeler ve daha sonra Sofistleri de içine alan Pre-Sokratik dönem felsefesinde oldukça önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Yedi bilgeler daha o zamandan Stoa felsefesinin özünü oluşturan ölçülü olma ve hazdan kaçma gerekliliğini öğütlüyordu. "Ölçü en iyi şey" diyen Lindoslu Kleobulos ve "Hiçbir şeyde aşırı olma keder doğuran hazdan kaç" diyen Atinalı Solon" (Kranz, 1994, 23) bu geleneği başlatan isimler olmuşlardır. Ancak Yunan felsefe geleneğinde

ayrı bir yere sahip olan Sofistler kendilerinden önce gelen tüm ahlaki söylemleri ve mutluluk öğretilerini reddeden bir tavır sergileyerek, ölçülü olmanın yanlış olduğunu ve insanın sahip olduklarıyla yetinmek yerine her zaman daha fazlasını isteyerek mutlu olacağı iddiasını ahlak felsefesi alanına kazandıran topluluk olmuştur.

Stoacı ahlak öğretilerinin köklerini temsil eden Sokrates, mutluluğu yalnızca öğretmekle kalmamış, insanlara öğütlediği gibi bir hayat sürmüş ve öğretisini yaşayarak ortaya koymaya çalışmıştır. Başta Platon ve Aristoteles olmak üzere bazı düşünür ve yazarların eserleriyle öğrendiğimiz Sokrates'e ait ahlaklı, erdemli ve mutlu yaşamın ilkeleri şöyledir: Hayatta mutluluğu yakalamak için gerekli olan tek şey yasalar dâhilinde ölçülü bir hayat sürmek, erdemli davranmaktan asla vazgeçmemektir. Haksız suçlamalarla ölüme mahkûm edilmiş olsa dahi kanunlara karşı gelmemesi gerektiğini savunması onun bu ilkeleri uğruna öldüğünün bir delilidir. Nitekim ölmesi için kendine verilecek baldıran zehrini aldığı ana kadar yanına gelip onu mahkemedan af dilemesi için veya hapisshanedan kaçması için ikna etmeye çalışanlara yasalara uymanın herkes için bir zorunluluk olduğunu ve sırf ölümden kurtulmak için o güne kadar savunduğu düşüncesinin aksi yönünde bir davranış sergilemeyeceğini ifade etmiştir.

Hocası Sokrates'in uğradığı haksızlığı asla aklından çıkarmayan Platon, felsefe tarihinde teorik düşünceyi sistemleştirmeyi başaran ilk filozof olur. Ahlak felsefesini eudomonía (mutluluk) üzerine kuran filozof, yalnızca bireyin değil toplumun mutluluğunun gereğine inandığı için ahlaki düşüncelerini siyaset alanıyla birleştirmiş ve ortaya tek tek bireylerden başlayıp toplumun tamamına yayılacak olan mutluluğun formülünü barındıran *Devlet* eseri çıkmıştır. Burada Platon ideal devlet sistemini detaylı olarak anlatırken felsefenin en önemli bilgi dalı olduğunu ve bu nedenle devleti yönetecek kişinin bir bilge yani filozof olması gerektiğini savunur.

Sistematik felsefenin kurucusu olan Platon'un ardından felsefe sahnesine filozof bilim adamı kimliğiyle çıkan Aristoteles'i görüyoruz. Onun başta mantık, fizik, biyoloji ve kozmoloji olmak üzere pek çok bilim dalını kurduğu veya öncesinden var olanları sistemleştirdiği, ayrıca felsefenin bütün alanlarında söz söylediği de bilinmektedir. Aristoteles'in Ahlak felsefesine verdiği önemi kaleme

aldığı Etik üçlemesinden anlamak mümkündür. Ahlakı ele alış şekli kendinden önce ve hatta sonraki ilk çağ filozoflarından çok farklı olsa da, onun ahlak felsefesi de eudomonist karakterlidir, yani nihai erek olarak mutluluğu görür. Ölçülü olmak ve aşırılıklardan kaçmak onun da mutluluk reçetesinin başında yer alan prensiplerdendir. Stoa okulunun erdemler konusundaki “altın orta” kavramını Aristoteles’ten aldığı aşikârdır. Her konuda olduğu gibi ahlak konusunda da akli merkeze alan Aristoteles, insanı mutluluğa götürecektir olanın akli seçimler olduğunu savunur. İnsan mutlu olmak için ruhunun akıllı yönünün peşinden gitmeli ve akıl dışı bölümünü kontrol altına almalıdır. Pek çok konuda Aristoteles’in ahlak felsefesinden faydalanan Stoa, dünyaya ait nimetlerden faydalanma konusunda Aristoteles’ten ayrılır. Aristoteles ün, zenginlik, sağlık gibi bir takım dışsal nimetlerden, yarar sağladıkları oranda faydalanmakta herhangi bir sakınca olmadığını ve bunlardan dolayı erdemlere zarar gelmeyeceğini savunur. Aşırıya kaçmayacak şekilde bunlardan faydalanılabilir. Ancak Stoa, önceliği ruha ve içsel nitelikleri arttırmaya yönelik kendini eğitime iradesine vermekte ve asgari ihtiyaçları dışında peşinden gideceği herhangi bir dışsal isteği kabul etmemektedir.

Aristoteles’ten sonra ortaya çıkan Helenistik-Roma dönemi okulları, felsefenin o güne kadar gelmiş olduğu seviyeyi büyük oranda değiştirmiş Platon ve Aristoteles ile zirveye çıkan teorik ve sistematik düşünme geleneğini daha yüzeysel, tek yönlü ve pratiğe hizmet eder bir şekle dönüştürmüşlerdir. Bunda etkili olan sebep Yunan kent devletlerinin bağımsızlığını kaybetmesidir. Nitekim Atina şehir devleti Büyük İskender’in kurduğu devasa imparatorlukta neredeyse sıradan bir şehir haline gelmiştir. Bu nedenle filozoflar dahil tüm Yunan vatandaşları eski saygınlığını kaybedip toplumda hakim olan kaos ve çaresizlik havası içerisinde yapayalnız kalmıştır. Birey açısından sıkıntılı ve zor bir ortam yaratan bu durumun Roma İmparatorluğu sürecinde de devam ettiği unutulmamalıdır. Tüm bu saydığımız etkenler, entelektüel ve bilimsel bilginin peşinden koşan ve pratik bir amaca hizmet etmek için değil, yalnızca düşünmek için çaba harcayan ideal Yunan filozofu profilini değiştirmiştir. Zaten artık filozoflar sadece zengin ve soylu ailelerden gelen Yunanlılar arasından değil, çoğunlukla imparatorluğun doğusundan gelen, yoksul veya sıradan kimseler arasından çıkmaya başlamıştı. İşte bu yeni filozoflar farklı

koşullar ve buna bağlı yaşanmışlıkların yarattığı bir bakış açısıyla felsefe yapmaya başlamışlardı. İnsanlar zor ve sıkıntılı süreçlerden geçtikleri için filozofların yapması gereken onlara salt teorik bilgi sunmak yerine bu acılardan nasıl kurtulması gerektiğini ve siyasi otoritenin tepesinden gelen baskıya boyun eğerek ona nasıl uyum sağlayacağını göstermek olmuştur. O dönem filozoflarının, kendilerine ait farklı okulları ve bunlara ait özel öğretileri olmasına rağmen kişiyi bireyselliğe ve ruh sükûnetine davet etmeleri bu çağın genel paradigmasına uygundu.

Bu dönemde Stoacı felsefeye paralel yürüyen ve çoğunlukla fikri anlamda çatışan Hazcı Epikurosçuluk insanın ruhsal sükûnete hazlar yoluyla ulaşacağını, ancak bunun Kyrene okulu filozoflarındaki gibi sadece bedensel hazların peşinden gitmek olarak algılanmaması gerektiğini savunur. İnsan mutluluğa ulaşmak için hazzın peşinden gitmelidir, ancak aklını asla arka plana atmamalı ve kendisine daha sonrasında acı getirecek hazlardan kaçınmasını bilmelidir. Yine Helenistik dönemde kurulmuş olan Septik (Şüpheli) okul ise insana mutlu olmak için her türlü yargıdan kaçınması ve diğer okullar tarafından ortaya konmuş tüm dogmatik argümanları reddetmesi gerektiğini öğütlemiştir. Onlara göre kişi ancak bu şekilde kaygıdan uzak huzur içinde bir hayat sürebilir.

Helenistik dönem felsefi okulları içerisinde en uzun süre varlığını sürdüren ve ortaya diğerlerine kıyasla daha derin ve uzun soluklu bir felsefi gelenek koyan Stoa Okulu kendi, içerisinde tutarlı çok sağlam bir mutluluk öğretisi yaratmayı başarmıştır. Bu mutluluk öğretisi çok net, hatta katı denebilecek bir takım ilke ve kurallar içermektedir. Epikurosçu okulun merkeze aldığı hazzı tamamen dışlayan ve bunun yerine erdemi koyan Stoa Okulu filozofları kişinin kendine yeter ve ölçülü bir hayat sürmesi gerektiğini, aksi halde asla mutlu olamayacağını savunur. Kişiyi mutluluğa ulaştıracak bu hayat için insanın herhangi bir emek harcaması da gerekmez onlara göre çünkü evrensel akıl, yani Tanrı, onun yaşayacağı hayatı önceden belirlemiştir. Kişinin yapması gereken kendi içsel nitelikleri vasıtasıyla hayati bir seçim yapmak ve kaderinin getirdiği hayata uygun, Tanrı'dan gelecek her şeyi olduğu gibi kabul etmeye yönelmiş bir yaşamı seçmektir. Hatta bazı Stoacılar daha da ileri giderek

takdir edilen bu olaylar arasında, felaketler dahi olsa, bunlardan kaçınmamaya çalışmak gerektiğini savunur.

Stoa ahlak öğretisi insanlara her ne kadar mutluluğa giden yolu gösterme iddiası taşısa da, okulun ortaya koyduğu ilkeler insanlara dışarıdan gelecek her türlü olumsuz koşula boyun eğmeyi, elde edemeyeceklerini kötümeyi ve toplumdan bağımsız olarak sadece kendiyle ilgilenmeyi öğütler. Bu nedenle, bireyden çok onu mutlu etmek için yeterli koşullara sahip olmayan bir toplumsal yapıyı sürdürmeye çalışanlara daha yararlı bir felsefedir. O halde Stoa felsefesi yasa koyucular ve yönetenlerin işini kolaylaştırmak için biçilmiş kaftandır. Şayet insanlar Stoa'nın çizdiği bu mutluluk rotasının dışına çıkacak olursa hem kendini yaşadığı sıkıntıların özünü bulmaya zorlayacak hem de bu olayları değiştirmek isteyecektir.

Bireyin özgürlüğünün, Stoacıların mutluluk öğretisinin olmazsa olmaz bir ögesi olduğunu ifade etmiştik. Ancak stoa ahlakı da diğer tüm ahlak anlayışları gibi ortaya bir takım ilkeler koyup bunlara itaat edilmesini bekleyen bir yaklaşım sergiledikleri için eleştirilmektedirler. İtaat bireyin dışında, bir başkası tarafından belirlenmiş olana tabi olmayı gerektirdiğinden, bu durumun özgürlük ile çelişeceği kesindir. Aynı şekilde, insanın seçmesi için ortaya tek bir seçenek koymak ve onun dışında yapılacak bir tercihin doğru olmayacağını belirtmek, düşünce ve seçme özgürlüğünü ortadan kaldırmak ve hatta ahlaka aykırı bir tavır sergilemek anlamına gelir. Nitekim Stoacı filozofların insanın mutluluk için akli iradesini kullanarak doğa yasalarına uymasını ve onlara itaat etmeyi seçmesini dayattıkları için de özgürlüğe aykırı davrandıkları söylenebilir. Bu ve benzeri öğütleri reddeden ve doğaya uygun yaşamayı bir dayatma olarak gören bir kişinin erdemsiz, bilgisiz, hatta aptal olduğunu söylemek Stoa ahlakı için ciddi bir çelişki yaratmaktadır. Zaten Stoanın özgürlük anlayışı buyurucu ve buyurulanın dışındakini seçmeyi de aptalca olarak nitelendirdiği için gerçek anlamda özgürlükçü ahlak öğretisi olarak alınamaz. Ancak özgürlüğü geniş anlamda, birden çok seçenekle yüz yüze gelmek olarak tanımlarsak, bu durum bizi mutluluk umuduyla doğaya ve Tanrıya uymak ya da her türlü riski alıp doğaya aykırı olanı seçmek gibi en az iki seçenekli bir tercihle yüz yüze getirir. Bu yönüyle onların önerdiği kadere boyun eğmek aynı zamanda akla uygun davranmak

şeklinde anlaşılan bir özgürlük tutumu olarak yorumlanabilir. Zaten sıkı ahlak felsefeleri yanında, ahlak öğretileri çoğunlukla bu buyurucu tavrı sergilemekte ve “ya o, ya bu” şeklinde seçenekleri ikiye indirgeyen bir yol izlemektedirler.

Stoa'nın erdemlilik konusundaki katı tutumu da bu okul açısından eleştirilen bir diğer düşüncedir. Onların erdem tanımını aynen kabul edecek olursak bu bizi felsefi anlamda çıkmazlara götürebilir. Onların ifadesiyle “bir insan ya erdemlidir ya erdemsiz, bunun arasında bir derece yoktur” diyerek erdemsiz insanın tümünden değersiz ve umutsuz olduğuna kanaat getirmek, aynı şekilde, bilge olması hasebiyle bu kişinin her yaptığını, koşulsuz kabul etmek bir başka çelişik durum gibi gözükmektedir.

Her şeye rağmen çok etkili bir ahlak öğretisi kurmuş olan Stoa felsefesi, hep evrensel olanın peşinde olduğu için bütün zaman ve mekânlardaki insanlar için bir mutluluk öğretisi oluşturmak istemiştir. Bunda kısmi de olsa başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim günümüz insanları bile başta Epiktetos ve Aurelius olmak üzere Stoacıların mutluluk öğretilerinden yararlanmayı sürdürmektedirler. Ancak yukarıda saydığımız ve tüm çalışmamız boyunca ifade ettiğimiz gibi, kendi içerisinde çelişik ve birey insanı var olan düzenin korunması amacıyla yalnızlaştırması ve pasivize etmesi onun eksik yönleridir.

KAYNAKÇA

- AKARSU, Bedia (1982), *Ahlak Öğretileri*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- AKARSU, Bedia (1998), *Mutluluk Ahlakı*, İstanbul, İnkılap Kitabevi
- ANTONINUS, Marcus Aurelius (1990), *The Meditations Of Marcus Aurelius*, Oxford, Oxford University Press
- ARİSTOTELES (1998), *Nikomakhos'a Etik*, (çev. Saffet Babür), Ankara, Ayraç Yayınevi
- ARİSTOTELES (1999), *Eudemos'a Etik*, (çev. Saffet Babür), Ankara, Dost Kitabevi
- ARİSTOTELES (2011), *Ruh Üzerine*, (çev. Zeki Özcan), Ankara, Birleşik Yayınevi
- ARSLAN, Ahmet (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi 2, Sofistler'den Platon'a*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ARSLAN, Ahmet (2007), *İlkçağ Felsefe Tarihi 3, Aristoteles*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ARSLAN, Ahmet (2008), *İlkçağ Felsefe Tarihi 4, Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşçular, Stoacılar, Septikler*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları
- ASKETİZM: http://www.turkcesozlukler.com/asketizm_kelime_anlami
- AURELIUS, Marcus (2014), *Düşünceler*, (çev. Şadan Karadeniz), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- BAKER, A.,E. (2007), *Felsefeyi Anlamak*, (çev. İbrahim Şener), İstanbul, İzdüşüm Yayınları
- BRUN, Jean (2010), *Stoa Felsefesi*, (çev. Medar Atıcı), İstanbul, İletişim Yayınları
- CEVİZCİ, Ahmet (2000), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayınları
- CEVİZCİ, Ahmet (2005), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayıncılık
- CEVİZCİ, Ahmet (2006), *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Bursa, Asa Kitabevi
- CEVİZCİ, Ahmet (2007), *Felsefe Ansiklopedisi*, Ankara, Ebabil Yayınları
- CEVİZCİ, Ahmet (2010), *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Say Yayınları
- COPLESTON, Frederick (2009), *Felsefe Tarihi, Helenistik Felsefe*, (çev. Aziz Yardımlı), İstanbul, İdea Yayınevi

- EPIKTETOS (2013), *Söylevler*, (çev. Birdal Akar), İstanbul, Divan Kitap
- EPIKTETOS, (2010), *Düşünceler ve Sohbetler*, (Çev. Burhan Toprak), İstanbul, İnkılap Kitabevi
- GÖKBERK, Macit (2007), *Felsefe Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- HADOT, Pierre (2011), *İlkçağ Felsefesi Nedir*, (çev. Muna Cedden), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1976a), *Felsefe Ansiklopedisi/ Kavramlar ve Akımlar Cilt 1*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1976b), *Felsefe Ansiklopedisi/ Kavramlar ve Akımlar Cilt 4*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), *Düşünce Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993), *Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar Cilt 2*, İstanbul, Remzi Kitabevi
- HERAKLEİTOS (2005), *Fragmanlar*, (çev. Cengiz Çakmak), İstanbul, Kabalcı Yayınevi
- HİLAV, Selahattin(2003), *100 Soruda Felsefe*, İstanbul, k Kitaplığı
- IERODIAKONOU, Katerina (2007), *Topics in Stoic Philosophy*, New York, Oxford University Press
- INWOOD, Brad (2003), *The Cambridge Companion to the Stoics*, Cambridge, Cambridge University Press
- KRANZ, Walther (1994), *Antik Felsefe*, (çev. Suad Y. Baydur), İstanbul: Sosyal Yayınları
- LAERTİOS, Diogenes (2013), *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, (çev. Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları
- MANSEL, Arif Müfid (1984), *Dünya Tarihi, Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- MONİZM: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Monizm>, 11/07/2014
- OCAK, Hasan (2011), “*Bir Ahlak Felsefesi Problemi Olarak Erdem Kavramına Yüklenen Anlamın İlkçağdan Ortaçağa Evrimi*”, FLSF Dergisi, Sayı:11, s. 79-101
- ÖNAL, Mehmet (2012), “*Kötülük Problemine Epiktetos’un Mutluluk Öğretisiyle Bakmak*”, Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 56, s. 126-146

- PLATON (1985), *Devlet*, (çev. Sebahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz), İstanbul, Remzi Kitabevi
- PLATON (2010), *Toplu Diyaloglar*, İstanbul, Yargı Yayınevi
- PLUTHARKOS: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Plutarkhos>,11/07/2014
- POJMAN, Louis P. (1998), *Classics of Philosophy, Volume 1, Ancient and Medieval*, New York, Oxford University Press
- RUSSEL, Bertnard (1969), *Batı Felsefesi Tarihi, Antik Çağ*, (çev. Muammer Sencer), İstanbul, Kitap Yayınları
- SENECA (1999), *Ahlaki Mektuplar*, (Çev. Türkan Uzel), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları
- STEPHENS, William O. (2007), *Stoic Ethics, Epictetus and Happiness of Freedom*, London, Continuum International Publishing Group
- TİMUÇİN, Avşar (2004), *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Bulut Yayınları
- TİMUÇİN, Avşar (2007), *Düşünce Tarihi 1, Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları*, İstanbul, Bulut Yayın Dağıtım
- TOGA: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Toga>,11/07/2014
- TUĞCU, Tuncar (2000), *Batı Felsefesi Tarihi*, Ankara, Alesta Yayınları,
- TÜRK DİL KURUMU (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara
- VORLANDER, Karl (2008), *Felsefe Tarihi*, (çev. Mehmet İzzet, Orhan Saadeddin), İstanbul: İz Yayıncılık.
- WEBER, Alfred (1998), *Felsefe Tarihi*, (çev. H. Vehbi Eralp), İstanbul, Sosyal Yayınları
- WHITE, Nicholas P. (2006), *A Brief History Of Happiness*, Oxford, Blackwell Publishing
- ZELLER, Eduard (2008), *Greک Felsefesi Tarihi*, (çev. Ahmet Aydoğan), İstanbul: Say Yayınları